

รายงานผลการวิจัย
มหาวิทยาลัยแม่โจ้

เรื่อง บทบาทและการปรับตัวของกลุ่มเหมืองฝายในการจัดการทรัพยากรน้ำในท้องถิ่น
ต่อการแทรกแซงขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่น

ROLE AND ADATATION OF INDIGENOUS WATER MANAGEMENT GROUPS
IN RESPONSE TO THE INTERVENTION OF LOCAL
ADMINISTRATIVE ORGANIZATIONS IN NORTHERN THAILAND

ได้รับการสนับสนุนจัดสรรงบประมาณวิจัย ประจำปี 2550

จำนวน 180,000 บาท

หัวหน้าโครงการวิจัย

นางสาวปรารดนา ยศสุข

ผู้ร่วมโครงการ

นางสาวอังคณา ทาลัดชัย

งานวิจัยเสร็จสิ้นสมบูรณ์

31 ธันวาคม 2552

บทบาทและการปรับตัวของกลุ่มเหมืองฝาย
ในการจัดการทรัพยากรน้ำในท้องถิ่นต่อ
การแทรกแซงขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่น

ปรารธนา ยศสุข
PRADTANA YOSSUCK

อังคณา ทาลัดชัย
AUNGKANA TALADCHAI

วิทยาลัยบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้
สำนักงานประสานงานวิจัยเชิงบูรณาการ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทราบ 1. บทบาทที่เปลี่ยนแปลงของกลุ่มเหมืองฝายในการจัดการน้ำ 2. ความตระหนักในการเปลี่ยนแปลงบทบาทของกลุ่มเหมืองฝายในการจัดการทรัพยากรน้ำ 3. การปรับตัวของกลุ่มเหมืองฝายในการจัดการทรัพยากรน้ำ และ 4. ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเหมืองฝายกับองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำ ศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลในลักษณะการวิจัยเชิงคุณภาพใน 3 พื้นที่ที่อยู่ในเขต อบต. ได้แก่ 1) กลุ่มเหมืองฝายลุงคำ บ้านสันนาเม็ง ต.สันนาเม็ง อ.สันทราย จ.เชียงใหม่ 2) กลุ่มเหมืองฝายห้วยโป่ง บ้านสันป่ายาง ต.สันป่ายาง อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่ และ 3) กลุ่มเหมืองฝายพญาคำ โดยเน้นที่กลุ่มเหมืองฝายบ้านคอนจีน ซึ่งเป็นฝายลูกของเหมืองฝายพญาคำ ใน ต.หนองผึ้ง อ.สารภี จ.เชียงใหม่

การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง และการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่มเหมืองฝาย รวมถึงการจัดเวทีสนทนาระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

ผลการวิจัยพบประเด็นที่น่าสนใจ ดังนี้

กลุ่มเหมืองฝายลุงคำ กลุ่มเหมืองฝายห้วยโป่ง กลุ่มเหมืองฝายพญาคำ และกลุ่มเหมืองฝายบ้านคอนจีน เป็นกลุ่มที่เกิดจากการรวมตัวกันของคนที่มีอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ทุกกลุ่มมีการกำหนดบทบาท กฎระเบียบ กิจกรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีของคน เพื่อให้มีบทบาทหน้าที่ในการจัดการน้ำและดูแลระบบเหมืองฝายร่วมกัน

ปัจจุบันองค์การบริหารส่วนตำบล และเทศบาลในพื้นที่ที่กลุ่มเหมืองฝายตั้งอยู่ มีบทบาทในการจัดการทรัพยากรน้ำร่วมกับกลุ่มเหมืองฝายเพิ่มขึ้น ผ่านการดำเนินงานตามแผนงานโครงการในการพัฒนาแหล่งน้ำและการปรับปรุงซ่อมแซมลำเหมืองประจำปี เช่น อบต. สันนาเม็งกับกลุ่มเหมืองฝายลุงดำ อบต. สันป่ายางกับกลุ่มเหมืองฝายห้วยโป่ง และเทศบาลตำบลหนองผึ่งกับกลุ่มเหมืองฝายคอนจัน การดำเนินการเหล่านี้ดำเนินการเพื่อให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ ปี 2540 ที่ต้องการให้เกิดกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม

การศึกษาครั้งนี้ค้นพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเหมืองฝายกับองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นไปในลักษณะความสัมพันธ์เชิงบทบาทหน้าที่และโครงสร้างเท่านั้น กล่าวคือ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นมีบทบาทเป็นผู้คอยให้ความช่วยเหลือและดูแลรักษาระบบเหมืองฝายภายใต้ขอบเขตภารกิจของตนเอง และเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการหรือกิจกรรมบางอย่างของกลุ่มเหมืองฝาย โดยกลุ่มเหมืองฝายแต่ละกลุ่มยังคงไว้ซึ่งการบริหารจัดการตนเองอย่างอิสระ การศึกษายังค้นพบว่า กลุ่มเหมืองฝายแต่ละกลุ่มมีความตระหนักถึงความจำเป็นในการปรับตัวต่อสถานการณ์ปัจจุบันซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในส่วนของกลไกการดำเนินงาน บทบาท และกิจกรรมการดำเนินงานบางส่วน เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ความต้องการใช้น้ำในพื้นที่ โครงสร้างการปกครองของภาครัฐ และหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

การเปลี่ยนแปลงของ กลไกการดำเนินงาน พบว่า ในเหมืองฝายขนาดใหญ่มีการปรับไปสู่รูปแบบของคณะกรรมการที่ค่อนข้างเป็นทางการมากขึ้น แต่ยังอยู่บนฐานของกลไกการดำเนินงานเดิม (กลุ่มเหมืองฝายลุงดำ และกลุ่มเหมืองฝายพญาคำ) ส่วนกลุ่มเหมืองฝายขนาดเล็กยังคงกลไกการดำเนินงานแบบธรรมชาติที่บริหารจัดการโดยแก่เหมืองแก่ฝายเป็นหลัก (กลุ่มเหมืองฝายบ้านคอนจันและกลุ่มเหมืองฝายบ้านห้วยโป่ง) นอกจากนี้ กลุ่มเหมืองฝายส่วนหนึ่งยังประสานกับกลไกในชุมชนอื่นหรือกับเครือข่ายของภาครัฐ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารจัดการน้ำ เช่น กลุ่มเหมืองฝายลุงดำ กับกลุ่มผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำแม่กวัง ของกรมชลประทานแม่กวัง

การเปลี่ยนแปลงของ บทบาท พบว่า กลุ่มเหมืองฝายส่วนใหญ่ยังคงบทบาทดั้งเดิมของแก่ฝาย ผู้ช่วยแก่ฝาย สมาชิกเหมืองฝาย และที่ปรึกษาแก่เหมืองฝายในการตัดสินใจในการดำเนินการของกลุ่ม มีแต่เพียงในส่วนบทบาทการดำเนินงานด้านการบำรุงรักษาซ่อมแซมเหมืองฝาย ที่มีการปรับเปลี่ยนเป็นบทบาทของ อบต. และเทศบาล ซึ่งส่งผลดีต่อกลุ่มเหมืองฝายในแง่การช่วยแบ่งเบาภาระแรงงานและงบประมาณของชาวบ้าน อย่างไรก็ตามในบางกลุ่ม เช่น กลุ่มเหมืองฝายลุงดำ มีการมอบบทบาทการตัดสินใจบางส่วน (ในการจัดสรรน้ำ การดำเนินกิจกรรม และการแก้ปัญหา) ให้กับกลุ่มผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำแม่กวัง (ซึ่งกลุ่มใหญ่ที่กลุ่มเหมืองฝายลุงดำร่วมเป็นสมาชิกอยู่) เพื่อหนุนเสริมการบริหารจัดการของกลุ่มเหมืองฝายให้เข้มแข็งขึ้น

สำหรับความเปลี่ยนแปลงด้าน กิจกรรม (ได้แก่ กฎระเบียบข้อบังคับ ประเพณี/พิธีกรรม และปฏิทินการใช้น้ำ) พบว่า มีการปรับเปลี่ยนไปไม่มากนัก เช่น การเพิ่มบทลงโทษ การปรับกฎเกณฑ์การว่าจ้างแรงงานตามงบประมาณสนับสนุนของ อบต. การรื้อฟื้นประเพณีเลี้ยงผีฝ่ายของกลุ่มเหมืองฝายบ้านห้วยโป่ง การกำหนดปฏิทินการใช้น้ำตามฤดูกาลเพาะปลูกหรือข้อตกลงของกลุ่มผู้ใช้น้ำ เป็นต้น

โดยสรุปพบว่า ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวข้างต้นเป็นการปรับเปลี่ยนใน 4 ด้าน คือ ด้านโครงสร้างกายภาพของเหมืองฝาย ด้านโครงสร้างการบริหารจัดการองค์กร ด้านบทบาทหน้าที่ในการบริหารจัดการ และด้านกฎระเบียบวิธีการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าต้นน้ำ (เพื่อควบคุมการใช้น้ำและป่าอย่างสมดุล) โดยเหตุแห่งความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เกี่ยวข้องกับ 1) การรวมระบบเหมืองฝายเดิมเข้ากับการชลประทานของรัฐ 2) การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน 3) การขาดแคลนแรงงานเข้าร่วมกิจกรรมเหมืองฝายเนื่องจากคนหันไปประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตรมากขึ้น 4) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างฝาย จากฝายไม้เป็นฝายคอนกรีต และ 5) การขยายตัวของเมืองที่ทำให้ประสิทธิภาพการรับและส่งน้ำของระบบเหมืองฝายลดลง

ในท้ายที่สุด ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงและสถานการณ์ที่ไม่หยุดนิ่งจนกระทบต่อการจัดการน้ำของชุมชนอย่างต่อเนื่อง กลุ่มเหมืองฝายยังคงต้องการการสนับสนุนจากภาครัฐ ภาครัฐควรเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำกับชุมชน โดยให้ความเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชน ให้ชุมชนบริหารจัดการตนเอง โดยรัฐพร้อมๆ กับการให้การสนับสนุนเฉพาะในส่วนที่ชุมชนไม่สามารถดำเนินการได้

Role and Adaptation of Indigenous Water Management Groups in response to the Intervention of Local Administrative Organizations in Northern Thailand

PRADTANA YOSSUCK

AUNGKANA TALADCHAI

The School of Administrative Studies, Maejo University

Office of Integrated Research Collaboration (TRF-MJU), Maejo University

Abstract

This study had 4 objectives: 1) To acknowledge the changing role of the indigenous water management groups (or “MuangFai Groups” in Thai); 2) To acknowledge awareness of the groups toward the intervention of Local Administrative Organizations (LAOs); 3) To study the groups’ adaptation; and 4) To explore the relationship between the groups and the LAOs. This qualitative research was conducted in 3 indigenous water management groups in Chiangmai province. They were LungTha Group (at SunNaMeng village, SunNaMeng sub-district, SanSai district), HuayPong Group (at SunPaYang village, SunPaYang sub-district, MaeTang district), and PhaYaCome Group (focused on DonJeung sub-group at NongPheung sub-district, Saraphee district). Data was collected through in-depth interviews with the groups’ stakeholders, participatory and non-participatory observation, and focus group discussion.

The findings were as follows:

In all areas, the groups formed based on the needs of local farmers for agricultural water management. All groups developed their own set roles, law

& orders, activities, and customs, which they used for the groups' water co-management and responsibilities.

The LAOs have played an increasingly important role in water co-management (both at the sub-district and municipal levels). The LAOs have increased their role in the development of water resources in their annual plans and projects of water allocation and annual repairs of check-dams and irrigation canals. All these development projects were implemented according to the decentralization of power stated in the 1997 National Constitution.

In regard to the relationship between the groups and the LAOs, a "role and structural-functional relationship" was found. That is the LAOs took on only limited roles, such as financial supporter in the check-dam physical reconstruction and repair, and as appointed committee of the group. Other than that, members of the groups maintained the right to handle all activities. The study also found that each group realized the necessity to adapt to current circumstances. There were changes in their processing mechanism, roles, and administration for appropriate economic, social, and environmental status and better water distribution in their own region and related governmental projects.

As the changes in processing mechanism, the larger groups have formed more official committees, yet still based on the same processing mechanism. The smaller groups maintained their natural processing mechanism and depend on main groups to operate. Some of the groups have cooperated with local agencies and/or with other sections of the government to increase their efficiency in water distribution administration.

As for the changing their roles, this study found that the larger groups have maintained their role in their organization. Significant change was noted in maintaining and reporting. There has been more involvement from LAO and districts which led to a decrease in their work load and budget of the groups. Some of the smaller groups partially relied on the larger groups to make final decisions for water distribution and problem solving.

In terms of changes in activities (policy, regulations, and time tables), there have been minor changes, such as increasing the punishments, regulation fees, and the allowances in some groups.

In conclusion, we have found changes in 5 aspects of MuangFai since LAO was involved. These changes were caused by several factors including: 1) the combination of the old system and the new system provided by the central government; 2) changing in land utilization; 3) the decrease in local labor supply; 4) changing MaungFai infrastructure (from wooden to concrete); and 5) the urban expansion which decrease the significance of water supply from MuangFai. Even though there have been continuous changes in the groups, they still need significant support and involvement from the government to increase their self sufficiency in every aspect to operate the local water distribution and its administration.

คำนิยม

การวิจัยครั้งนี้จะไม่สามารถเสร็จสิ้นลงได้หากปราศจากความช่วยเหลือจากบุคคล หลายฝ่าย คณะผู้วิจัยขอขอบคุณสำนักวิจัยและส่งเสริมวิชาการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้ และสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ที่สนับสนุนทุนในการวิจัย และสนับสนุนให้การดำเนินการวิจัยลุล่วงไปได้ด้วยดี

ขอขอบคุณ นายวิสวะ ไชยมงคล จากสำนักงานประสานงานวิจัยเชิงบูรณาการ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ในการเก็บข้อมูลพื้นที่และช่วยตรวจสอบความครบถ้วนของเนื้อหาของแบบสอบถามและช่วยวิเคราะห์ข้อมูล ขอขอบคุณ คุณพอหทัย ต๊ะพรมมา ที่ช่วยเรียบเรียงและจัดพิมพ์ข้อมูลในงานวิจัยครั้งนี้

สุดท้ายขอขอบคุณผู้ให้ข้อมูลทุกท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่เหมืองแก่ฝ่ายทั้ง 3 แห่งคณะผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ขององค์การบริหารส่วนตำบลหลายแห่งที่ให้โอกาสคณะผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ คณะผู้วิจัยขอรับรองขอผิดพลาดที่เกิดขึ้นในงานวิจัยครั้งนี้ทุกประการ

คณะผู้วิจัย

ธันวาคม 2552

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	ก
ABSTRACT	ง
คำนิยม	ช
สารบัญ	ช
สารบัญตาราง	ญ
สารบัญภาพ	ฎ
บทที่ 1 บทนำ	
• ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย	1
• วัตถุประสงค์การวิจัย	2
• ขอบเขตของโครงการวิจัย	3
• ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	3
• นิยามศัพท์	4
บทที่ 2 การตรวจเอกสารที่เกี่ยวข้อง	
• แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากร	5
• แนวคิดของการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น (Decentralization)	9
• แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับกลุ่ม	11
• แนวคิดเรื่องการจัดการน้ำ	19
• แนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลง	21
• แนวคิดเรื่องการปรับตัว (Adaptation)	26
• แนวคิดการปรับตัวของสังคมมนุษย์ในแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology)	27
• งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	30
บทที่ 3 วิธีการวิจัย	
• การกำหนดพื้นที่ศึกษาวิจัย	37
• กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก	38
• วิธีการและเครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย	39

	หน้า
• การตรวจสอบข้อมูล	40
• การวิเคราะห์ข้อมูล	40
บทที่ 4 ผลการวิจัย	
• บริบทพื้นที่ศึกษา	43
• พัฒนาการ โครงสร้างทางกายภาพและระบบการบริหารจัดการ ของเหมืองฝาย	52
• ความสัมพันธ์ของกลุ่มเหมืองฝาย และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในการจัดการทรัพยากรน้ำ	75
• ความตระหนัก การปรับตัว และการเปลี่ยนแปลงบทบาทของกลุ่ม เหมืองฝาย	85
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	
• สรุปผลการวิจัย	97
• อภิปรายผล	103
• ข้อเสนอแนะ	106
หนังสืออ้างอิง	109
ภาคผนวก	116
ภาคผนวก ก แบบสัมภาษณ์	117

สารบัญตาราง

ตาราง		หน้า
1	แสดงจำนวนกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก	38
2	แสดงการสรุปเกณฑ์ในการวิเคราะห์ข้อมูล	42
3	แสดงปฏิทินการเปิด-ปิดประตูน้ำ ในเขตพื้นที่ชลประทานเขื่อนแม่กวง	71
4	แสดงแผนงานโครงการพัฒนาแหล่งน้ำของ อบต.สันนาเม็งในแต่ละปี	76
5	แสดงแผนงานโครงการพัฒนาแหล่งน้ำของ อบต.สันป่ายางในแต่ละปี	78
6	แสดงแผนงานโครงการพัฒนาแหล่งน้ำของ อบต.หนองผึ่งในแต่ละปี	80
7	แสดงการเปรียบเทียบบทบาทของกลุ่มเหมืองฝายลุ่มต่ำในอดีตกับปัจจุบัน	86
8	แสดงการเปรียบเทียบบทบาทของกลุ่มเหมืองฝายห้วยโป่งในอดีตกับปัจจุบัน	89
9	แสดงการเปรียบเทียบบทบาทของกลุ่มเหมืองฝายคอนจันในอดีตกับปัจจุบัน	91
10	แสดงการเปรียบเทียบความเปลี่ยนแปลงของกิจกรรมในอดีตและปัจจุบัน ของแต่ละเหมืองฝาย	94
11	แสดงการเปรียบเทียบบทบาทของกลุ่มเหมืองฝายแต่ละกลุ่มในอดีตและปัจจุบัน	100

สารบัญภาพ

ภาพ		หน้า
1-2	สภาพพื้นที่การทำเกษตร	45
3	ทางเข้าหมู่บ้านสันป่ายาง	47
4	ฝายลูงต่ำ	57
5	ลักษณะฝายที่เปลี่ยนเป็นคอนกรีต	57
6-8	ทางเข้าเหมืองไส้ไก่, เหมืองไส้ไก่ส่งน้ำ, แดหรือเขียงกันเหมืองไส้ไก่	58
9-10	การสร้างฝายห้วยโป่ง, สภาพฝายในปัจจุบัน	58
11-12	ประตูเปิด-ปิดน้ำ, ลำเหมืองไส้ไก่	59
13	ฝายคอนกรีต	59
14	ลำเหมืองไส้ไก่ของฝายคอนกรีต	59
15-17	ฝายพญาคำ	60
18-19	ลักษณะการซ่อมแซมตลิ่งสองฝั่งน้ำ	65
20	สมาชิกและแรงงานช่วยกันขุดลอกฝายลูงต่ำในอดีต	67
21	ปากทางเข้าฝายพญาคำ	69
22	ขุดลอกฝายพญาคำ	69
23	สถานที่เลี้ยงฝายพญาคำ	70
24	พื้นที่รับน้ำฝายห้วยโป่ง	73
25	ฝายพญาคำ	75

บทที่ 1

บทนำ

1. ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

น้ำเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ นอกจากน้ำจะเป็นองค์ประกอบสำคัญของมนุษย์แล้ว ในชีวิตประจำวันมนุษย์อาศัยน้ำเป็นอย่างมาก ทั้งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค น้ำเพื่อการเกษตร อุตสาหกรรม และการท่องเที่ยว ซึ่งนับวันปริมาณการใช้น้ำของมนุษย์จะยิ่งมากขึ้น ในขณะที่แหล่งน้ำมีจำนวนจำกัด ทำให้มีความจำเป็นต้องมีการจัดการทรัพยากรน้ำที่เหมาะสม ไม่ว่าจะเป็นการจัดหาแหล่งน้ำ การใช้ประโยชน์จากน้ำ และการควบคุมสภาพแวดล้อมเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำให้เกิดความสมดุลและใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป (ประกอบ วิโรจน์กุล, 2540:32)

การจัดการทรัพยากรน้ำในท้องถิ่นแต่ละแห่งเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะด้านการเกษตรซึ่งอาศัยน้ำปัจจัยหลักในการผลิต ในปัจจุบันประเทศไทยสามารถเก็บกักน้ำไว้ตามอ่างเก็บน้ำ เพื่อใช้ประโยชน์ได้ประมาณร้อยละ 34 ของปริมาณน้ำทั้งหมดเท่านั้น (สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547: 58) ส่วนที่เหลือไหลลงทะเล ความสามารถอันจำกัดในการเก็บกักน้ำ ทำให้ประเทศไทยต้องประสบปัญหากภัยแล้งในฤดูแล้งและน้ำท่วมในฤดูฝนเป็นระยะ ส่งผลให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อน พื้นที่การเกษตรได้รับความเสียหายเป็นประจำ

การจัดการทรัพยากรน้ำด้านการเกษตรที่มีประสิทธิภาพที่สุด คือ การเปิดโอกาสให้เกษตรกรผู้ใช้น้ำในแต่ละพื้นที่แต่ละท้องถิ่น ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการน้ำในแต่ละแห่งอย่างเต็มความสามารถ เพราะเกษตรกรเหล่านั้นจะมีความเข้าใจและประสบการณ์ในแหล่งน้ำนั้นๆ สามารถเข้าใจ รู้ถึงปริมาณน้ำ และต้นทุนการใช้น้ำในด้านต่างๆ ที่เหมาะสมและถูกต้อง ตลอดจนสามารถคาดการณ์ความต้องการการใช้น้ำของตนในอนาคตได้

ระบบเหมืองฝายเป็นระบบชลประทานพื้นบ้านของเกษตรกรในเขตภาคเหนือตอนบน สันนิษฐานว่า ระบบเหมืองฝายเริ่มมีมานานตั้งแต่ครั้งพระเจ้ามังรายกษัตริย์ผู้สร้างเมืองเชียงใหม่ ตั้งแต่ พ.ศ. 1835 (ชัชวาล ทองคี่เลิศ, 2542:55) ระบบชลประทานแบบเหมืองฝายในแต่ละพื้นที่มีลักษณะการจัดการองค์กรของกลุ่ม มีรูปแบบโครงสร้างการบริหารจัดการ ระบบการจัดสรรน้ำเพื่อการเกษตร ตลอดจนกฎระเบียบที่กำหนดให้สมาชิกกลุ่มถือปฏิบัติมีลักษณะคล้ายคลึงกัน และแต่ละเหมืองฝายจะมีการรับผิดชอบที่เป็นอิสระต่อกัน โดยต่างรับผิดชอบในการจัดการน้ำเฉพาะฝายของตนเท่านั้น (พรทิพย์ เชียรธีรวิทย์, 2543:107) ส่วนที่แต่ละเหมืองฝายแตกต่างกันมักเป็นคำตอบใน

การจัดการเหมืองฝาย เช่น ค่าตอบแทนผู้บริหาร(แก่เหมืองฝาย) ค่าปรับสำหรับสมาชิกที่ไม่สามารถมาทำงานร่วมกัน และค่าปรับสำหรับผู้ลักขโมยน้ำ เป็นต้น (พรทิพย์ เชียรธีรวิทย์, อ้างแล้ว:101-107 และศุภชัย นิมมานเหมินท์, 2532: 61,64 และ 67)

กลุ่มเหมืองฝายหรือกลุ่มผู้ใช้น้ำชลประทานราษฎร์ ถือเป็นองค์กรชุมชนที่มีส่วนร่วมอย่างมากในการจัดการทรัพยากรน้ำภาคเหนือ ทั้งนี้หากพิจารณาตามเงื่อนไขของการจัดการแหล่งน้ำโดยชุมชนให้ได้ผล ตามที่มานะ นาคำ และเบญจวรรณ นาราสัจจ์ (2536: 64-65) ได้ระบุไว้ จะพบว่ากลุ่มเหมืองฝายมีองค์ประกอบหลายประการในการจัดการองค์กรชุมชนที่จัดการแหล่งน้ำให้ได้ผล เนื่องจากเป็นกลุ่มที่ชุมชนมีเจตนารวมตัวกันเองด้วยความเข้าใจและสมัครใจ สมาชิกกลุ่มมีจิตสำนึกในการเป็นเจ้าของ มีการใช้ประโยชน์และดูแลรักษาร่วมกัน นอกจากนั้นชุมชนยังมีความเข้าใจข้อมูลและประสบการณ์เกี่ยวกับแหล่งน้ำนั้น การมีระเบียบสนับสนุน มีบทบาทและองค์กรชุมชนและสมาชิกของกลุ่ม/องค์กรมีส่วนร่วมในการพัฒนาแหล่งน้ำ

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันบทบาทของเหมืองฝายในการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งน้ำมีแนวโน้มลดลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงศตวรรษนี้ที่ความเจริญและความทันสมัยรุกกล้าเข้ามาในเขตชลประทานราษฎร์ในเขตภาคเหนือ ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงของการบริหารจัดการท้องถิ่น โดยเฉพาะการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น เช่น การมีองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ซึ่งมีบทบาทในการพัฒนาท้องถิ่นในทุกด้าน ทั้งด้านการศึกษา สาธารณสุข และการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น รวมทั้งการจัดการทรัพยากรน้ำ ในบางพื้นที่องค์กรตั้งใหม่นี้เริ่มมีบทบาทเพิ่มขึ้นในการสร้าง ปรับปรุงและดูแลรักษาเหมืองฝาย การขุดลอกและทำความสะอาดคลองระบายน้ำและคลองส่งน้ำต่างๆ (ธนະภูมิ เสมบุตร, 2547: 82-83)

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวก่อให้เกิดข้อกังขาแก่คณะผู้วิจัยว่า บทบาทของกลุ่มเหมืองฝายในการจัดการน้ำของชุมชนจะลดลงเรื่อยๆ หรืออย่างไร อนาคตข้างหน้าบทบาทของกลุ่มเหมืองฝายจะมีแค่ไหน ปัจจุบันผู้นำและสมาชิกกลุ่มเหมืองฝายตระหนักในประเด็นนี้หรือไม่ พวกเขาคิดอย่างไร และพวกเขามีการปรับตัวเองอย่างไรในสภาวะการแทรกแซงขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่กำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน ทั้งนี้เพื่อให้กลุ่มเหมืองฝายยังเป็นองค์กรที่ได้ชื่อว่ามีส่วนร่วมอย่างมากในการจัดการทรัพยากรน้ำในชุมชนท้องถิ่นได้ต่อไป

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

1. ศึกษาบทบาทที่เปลี่ยนแปลงของกลุ่มเหมืองฝายในการจัดการน้ำ

2. ศึกษาความตระหนักในการเปลี่ยนแปลงบทบาทของกลุ่มเหมืองฝายในการจัดการทรัพยากรน้ำ
3. ศึกษาการปรับตัวของกลุ่มเหมืองฝายในการจัดการทรัพยากรน้ำ
4. ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเหมืองฝายกับองค์การบริหารส่วนตำบลเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำ

3. ขอบเขตของโครงการวิจัย

การศึกษาเชิงคุณภาพครั้งนี้ดำเนินการในกลุ่มเหมืองฝายที่อยู่ในเขตการปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลทั้งองค์การบริหารส่วนตำบลระดับใหญ่ กลาง และเล็ก ดังนั้นจึงมีกลุ่มเหมืองฝายจำนวน 3 กลุ่มที่เป็นกรณีศึกษา อย่างไรก็ตามอาจมีกลุ่มเหมืองฝายบางกลุ่มที่สมาชิกที่มีพื้นที่การเกษตรครอบคลุมพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ขององค์การบริหารส่วนตำบลมากกว่าหนึ่งตำบล

นอกจากนั้นการวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดขอบเขตเกี่ยวกับกิจกรรมของกลุ่มเหมืองฝาย โดยพิจารณาจากกิจกรรมในรอบปีของกลุ่มเหมืองฝาย ตั้งแต่ฤดูก่อนการเพาะปลูกในรอบปี จนกระทั่งครบรอบปีการเพาะปลูก

4. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับและหน่วยงานที่นำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

การศึกษานี้เป็นประโยชน์ต่อการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของกลุ่มเหมืองฝายและการบริหารจัดการทรัพยากรขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่น เพราะชี้ให้เห็นถึงบทบาทในปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตของกลุ่มเหมืองฝายในการจัดการทรัพยากรน้ำ การปรับตัวของกลุ่มเหมืองฝายในการเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นรอบตัว นอกจากนี้ยังสามารถทำให้เห็นบทบาทที่เพิ่มขึ้นขององค์กรส่วนท้องถิ่นในการเข้ามาจัดการทรัพยากรของน้ำของท้องถิ่น การเห็นความสำคัญของข้อเท็จจริงต่างๆ เหล่านี้ทำให้กลุ่มเหมืองฝายและองค์กรที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน ไม่ว่าจะเป็นกรมชลประทาน องค์การบริหารส่วนตำบลและหน่วยงานส่วนท้องถิ่นอื่นได้หาทางในการกำหนดขอบเขตของบทบาทของแต่ละองค์กรให้ชัดเจน ป้องกันการซ้ำซ้อนของการทำงาน และลดความขัดแย้งในความรับผิดชอบ ตลอดจนมีประโยชน์ในการพยายามอนุรักษ์รักษาให้กลุ่มเหมืองฝายเป็นองค์กรท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการน้ำโดยที่ประชาชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงสืบไป

5. นิยามศัพท์

การปรับตัว หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของกลุ่มเหมืองฝาย เพื่อให้สอดคล้อง
สิ่งแวดล้อมทั้งภายใน ภายนอกกลุ่มที่เปลี่ยนไป

บทบาท หมายถึง การกระทำตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพของการเป็น
คณะกรรมการเหมืองฝายที่กำหนดไว้

องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น หมายถึง องค์การบริหารส่วนตำบลสันป่าขาง ซึ่งเป็น
หน่วยราชการส่วนท้องถิ่นที่ได้รับการเลือกตั้งจากประชาชนในท้องถิ่นนั้น มีอำนาจหน้าที่ในการ
บริหารจัดการบริการสาธารณะตามกฎหมาย เพื่อประโยชน์สุขของชุมชนในท้องถิ่นนั้น

กลุ่มเหมืองฝาย หมายถึง การรวมตัวกันของประชาชนผู้ใช้น้ำทางการเกษตรผ่านระบบ
เหมืองฝายในพื้นที่ในการดำเนินกิจกรรมต่างๆที่เกี่ยวกับการใช้น้ำ

บทที่ 2

การตรวจเอกสารที่เกี่ยวข้อง

เพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการศึกษา ผู้วิจัยอาศัยแนวคิดที่เกี่ยวข้องในการวิจัย 3 แนวคิด คือ

1. แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร
2. แนวคิดของการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น (Decentralization)
3. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับกลุ่ม
4. แนวคิดเรื่องการจัดการน้ำ
5. แนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลง
6. แนวคิดเรื่องการปรับตัว (Adaptation)
7. แนวคิดการปรับตัวของสังคมมนุษย์ในแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology)
8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร

ภูมิความรู้ของชาวบ้าน มีคำเรียกอยู่หลายคำ เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ภูมิปัญญาไทย ภูมิธรรมภูมิปัญญาชาวบ้าน ฯลฯ แต่ไม่ว่าจะเลือกใช้ศัพท์คำใด ส่วนแล้วแต่มีความหมายใกล้เคียงกันมาก ผู้รู้บางท่านใช้คำว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการกล่าวถึง พื้นเพ รากฐานความรู้ ความสามารถทางวิชาการ ที่ชาวบ้านได้รับการถ่ายทอด สืบส่งมาจากบรรพบุรุษและสามารถปรับประยุกต์และพัฒนาตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป โดยผ่านการสังเกต ทดลองใช้ เลือกรสรและถ่ายทอดสืบต่อมาทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นนั้นมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ 3 ลักษณะ โดยมีคนเป็นจุดศูนย์กลาง คือ

1. ระหว่างกับคนกับคน คนกับสิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช
2. ความสัมพันธ์กับคนอื่นที่อยู่ร่วมกันในสังคมและท้องถิ่นนั้นๆ
3. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติที่ไม่สามารถสัมผัสได้

ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับระบบนิเวศหรือทรัพยากรท้องถิ่น ทศนะของ อัมโมนี เซควย่า (Ammoneta Sequoyah) หมอยาชาวเซโรกี (อ้างใน ยศ สันตสมบัติ, 2544: 47) ระบุว่า ภูมิปัญญามีใช่เรื่องแปลกใหม่แต่อย่างใด โดยความแท้จริงนั้นสัมพันธ์ภาพอันแนบแน่นระหว่างภูมิปัญญา(ความรู้)กับท้องถิ่น(ระบบนิเวศน์)ปรากฏในความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์มาเกมาย

หลายกลุ่มทั่วโลก รวมทั้งในประเทศไทย เช่นเดียวกับความเชื่อที่ว่า ธรรมชาตินั้นมีชีวิตและจิตวิญญาณ มีความรู้สึกตอบสนองต่อการกระทำของมนุษย์ เมื่อธรรมชาติมีชีวิต ธรรมชาติจึงอาจจะเจ็บป่วยหรือตายได้เช่นเดียวกับมนุษย์ (Knudtson and Suzuki.1992 อ้างใน ยศ สันตสมบัติ, 2544) ยิ่งไปกว่านั้นธรรมชาติยังต้องการการดูแลเอาใจใส่ เสียวยาและปลอบประโลมอย่างต่อเนื่อง ซึ่งจากทัศนะเช่นนี้จะเห็นว่าภูมิปัญญาความรู้ของมนุษย์มิได้เกิดขึ้นลอยๆ หากแต่ความรู้เป็นสิ่งก่อร่างสร้างตัวลงหลักปักฐานภายในระบบนิเวศท้องถิ่น ภูมิปัญญาจึงเกิดและพัฒนาขึ้นในกระบวนการที่คนและชุมชนปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศนั้นๆ

ด้วยเหตุนี้เอง เมื่อระบบนิเวศท้องถิ่นอาจมีต้นไม้ พืช สัตว์ แมลงหรือสิ่งมีชีวิตเฉพาะถิ่น ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบทของระบบนิเวศชุดนั้นก็ย่อมมีลักษณะจำเพาะ ที่สั่งสมและกลายเป็นส่วนหนึ่งขององค์ความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ เช่นเดียวกับ ประเวศ วะสี (2530) ได้กล่าวไว้ว่า สังคมที่เด่นชัด ไม่ว่าสังคมหรือชุมชนใดก็ตาม เมื่อเกิดขึ้นและดำรงอยู่มานาน ล้วนจำเป็นต้องมีภูมิปัญญาของตัวเองไม่เช่นนั้นนั้นก็อยู่ไม่ได้ ตัวภูมิปัญญาจึงมีลักษณะเป็นกระบวนการที่สะสมมาเป็นระยะเวลายาวนาน โดยสอดคล้องกับธรรมชาติที่นั่น จึงทำให้คนแต่ละท้องถิ่น แต่ละประเทศไม่เหมือนกัน ชาวบ้านมีภูมิปัญญาจากการที่ได้อยู่อาศัยกับธรรมชาติ สังเกตธรรมชาติว่าอาชีพใดเหมาะสม สร้างบ้านเรือนอยู่อย่างไรให้เหมาะสมกับสภาพดินฟ้าอากาศ ซึ่งดำรงอยู่อย่างสบายและเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจ ดังนั้น ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจ อาชีพ ความเป็นอยู่ การใช้จ่าย การศึกษาและวัฒนธรรมของชุมชนจึงผสมกลมกลืน เชื่อมโยงกันในการดำรงชีวิตของชาวบ้าน

ดังนั้น ยศ สันตสมบัติ (อ้างแล้ว) จึงสรุปว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบททางกายภาพและวัฒนธรรมของปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบนิเวศชุดหนึ่ง การทำลายระบบนิเวศท้องถิ่น เช่น การเปลี่ยนถิ่นที่อยู่ที่ทำกิน หรือการอพยพชาวเขาลงจากดอย จึงอาจเป็นการทำลายองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่มีคุณค่ามหาศาลให้สูญหายไปอย่างไม่หวนกลับ

เช่นเดียวกับประเวศ วะสี (อ้างแล้ว: 11-17) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญบางประการของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่มีความคล้ายคลึงกับของยศ สันตสมบัติ ไว้ว่า

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความเฉพาะถิ่น เนื่องจากภูมิปัญญาสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์หรือความชัดเจนจากชีวิตและสังคมในท้องถิ่นหนึ่งๆ เพราะฉะนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีความสอดคล้องกับเรื่องของท้องถิ่นมากกว่าภูมิปัญญาจากภายนอก

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์จริง จึงมีความบูรณาการสูง ทั้งในเรื่องของกาย ใจ สังคมและสิ่งแวดล้อม เช่น ความเชื่อเรื่องแม่ธรณี แม่คงคา แม่โพสพ ฯลฯ ทำให้เกิดพิธีกรรมต่างๆ ขึ้น เช่น

ประเพณีลอยกระทง พิธีแรกนาขวัญ ฯลฯ พิธีดังกล่าวเป็นตัวอย่างของภูมิปัญญาในการนำเอา
 ธรรมชาติมาสร้างให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์เพื่อให้คนเคารพธรรมชาติ ไม่ทำลายธรรมชาติ

3. มีความเคารพอาวุโส เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ความสำคัญแก่ผู้มีประสบการณ์ จึงมี
 ความเคารพผู้อาวุโสเพราะถือว่าผู้อาวุโสมีประสบการณ์มากกว่า

งานวิจัยของยศ สันตสมบัติ (อ้างแล้ว:115-118) สังเคราะห์ภาพรวมของภูมิปัญญาท้องถิ่น
 ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในเขตภาคเหนือตอนบน โดยยกตัวอย่างระบบการผลิต
 และการจัดการทรัพยากรของชุมชน ด้านการทำไร่แบบย้ายที่ (shifting cultivation) การทำไร่
 หมุนเวียน (rotational switched agriculture) การทำสวนเมี่ยง (forest-tea garden) ระบบเหมืองฝาย
 และป่าชุมชน ซึ่งตัวอย่างของระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ ไม่เพียงแต่
 แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการการผลิตและทรัพยากรธรรมชาติอย่างมี
 ประสิทธิภาพและยั่งยืนเท่านั้น หากแต่ยังแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนและกลุ่มชาติพันธุ์
 ต่างๆ ในการจัดการความขัดแย้งภายในและระหว่างชุมชน การปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงทาง
 เศรษฐกิจและสังคมของยุคสมัย ด้วยการปรับภูมิปัญญาเดิมให้สอดคล้องกับความต้องการใหม่ๆ
 ตลอดจนการรับเอานวัตกรรมใหม่ๆ เข้ามาใช้ในการปรับปรุงระบบการผลิตและวิถีชีวิตให้
 สอดคล้องกับบริบททางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา ยศ สันตสมบัติ
 ยังได้กล่าวอีกว่า การทำความเข้าใจระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชนมิอาจใช้
 มุมมองแบบหยุดนิ่งได้ แต่ต้องอาศัยมุมมองในลักษณะที่เป็นองค์รวม และเน้นการทำความเข้าใจ
 กับพลวัตของปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติท่ามกลางเงื่อนไขเศรษฐกิจ สังคมและ
 การเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา ดังนั้น ระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของกลุ่มชน
 ต่างๆ จึงเป็นระบบที่เคลื่อนไหวและปรับเปลี่ยนอย่างต่อเนื่อง ทั้งในแง่ของการผลิตซ้ำจารีต
 ประเพณีวิถีปฏิบัติเดิม และการผลิตใหม่ของระบบการจัดการเพื่อปรับตัวให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตที่
 เปลี่ยนไปจากเดิม

การประเมินศักยภาพขององค์กรชุมชนและการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการ
 ทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรดิน น้ำ ป่า จึงต้องพิจารณาอย่างเป็นองค์รวมครอบคลุมถึง
 เงื่อนไขและการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ต่างๆ ระหว่างกับชุมชนกับทรัพยากร
 และชุมชนกับสังคมภายนอกอย่างรอบด้านและเป็นพลวัต ด้วยเหตุนี้การทำความเข้าใจกับระบบ
 การผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น จึงต้องเริ่มต้นด้วยกรอบคิดหลักอย่างน้อย 5
 ประการ ดังที่ยศ สันตสมบัติ สรุปไว้คือ

1. การมองระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรในบริบทของการเปลี่ยนแปลง
โครงสร้างทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองและระบบนิเวศ ซึ่งเป็นการมองถึงการปรับตัวด้านการจัดการ

ทรัพยากรของชุมชน โดยสัมพันธ์กับเงื่อนไขภายนอกในระดับมหภาคในบริบทของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองและระบบนิเวศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับเปลี่ยนอำนาจในการจัดการทรัพยากรที่มีลักษณะเป็นศูนย์รวมมากขึ้น ซึ่งแนวคิดนี้นอกจากจะช่วยให้มองเห็นถึงความสัมพันธ์ของการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นกับเงื่อนไขภายนอกแล้ว ยังช่วยชี้ให้เห็นถึงทิศทางของการพัฒนาประเทศที่มีผลต่อวิถีชีวิตของคนชุมชนท้องถิ่นอย่างชัดเจน

2. การมองระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชนจากมิติวัฒนธรรม
ซึ่งหมายถึงการมองความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์กับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวมและรอบด้าน การมองในมิติวัฒนธรรมนี้เน้นการทำความเข้าใจกับวิถีคิดของชุมชนที่มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อม ว่ามีความหลากหลาย ลึกซึ้ง ซับซ้อนและมีรากเหง้าจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน และการมองในมิติวัฒนธรรมยังทำให้เรามองเห็นความเชื่อบางประการของชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำ ในบริบทของประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ ซึ่งความเชื่อนี้เป็นพื้นฐานของการวางกฎระเบียบข้อบังคับและจารีตประเพณีต่างๆ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรของชุมชนอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม อุดมการณ์อำนาจในรูปของความเชื่อดังกล่าวมีการผลิตซ้ำผ่านสมาชิกของชุมชนรุ่นแล้วรุ่นเล่า ทั้งมีการปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ใหม่ตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การนำเอาความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำเป็นพลังในการต่อต้านสัมปทานป่าไม้ เป็นต้น

3. การมองระบบการจัดการทรัพยากรว่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน
ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนมีรากเหง้าและพัฒนาการที่แตกต่างไปจากแนวคิดเรื่อง “กรรมสิทธิ์” ตามระบบกฎหมายตะวันตก ที่มองทรัพยากรเป็นเสมือน “สินค้า” ที่สามารถซื้อขาย และเจ้าของมีอำนาจเด็ดขาดในการใช้ตามความพอใจ หากแต่ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน เป็นแนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากร ซึ่งตั้งอยู่บนหลักของ “สิทธิการใช้” (use’s right) และมีระบบการจัดการโดยชุมชนและองค์กรชุมชน ซึ่งระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนเป็นวิถีปฏิบัติดั้งเดิมและได้รับการรับรองจากระบบกฎหมายโบราณ เช่น มังรายศาสตร์ เป็นต้น แต่เมื่อรัฐไทยรับเอาระบบกรรมสิทธิ์ตามกฎหมายตะวันตกและระบบการจัดการแบบรวมศูนย์มาใช้ ระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐกับระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนจึงมีความลักลั่นและกลายเป็นชนวนของความขัดแย้งและแย่งชิงทรัพยากรในปัจจุบัน

4. การมองระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนในฐานะเป็นขบวนการทางสังคม (social movement) ซึ่งอาจเป็นการสืบทอดวิถีปฏิบัติและจารีตประเพณีในการจัดการทรัพยากรของชุมชนมาเนิ่นนานหรืออาจจะเป็นขบวนการที่เกิดขึ้นใหม่อันเป็นผลมาจากการรวมตัวกันของชาวบ้านเพื่อต่อต้านการแทรกแซงจากภายนอก ซึ่งบ่อยครั้งระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนในฐานะ

ขบวนการทางสังคมมิได้จำกัดตัวเองอยู่เพียงชุมชนเดียวเท่านั้น หากแต่เป็นการรวมตัวกันหลายๆ ชุมชนในลักษณะของ“เครือข่าย” เช่น เครือข่ายของชุมชนลุ่มน้ำเดียวกัน หรือชุมชนที่ใช้ป่าผืนเดียวกัน เป็นต้น ซึ่งการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนจึงเป็นขบวนการทางสังคมทั้งระดับชุมชนและเครือข่ายภายในระบบนิเวศแห่งหนึ่ง จึงเป็นไปเพื่อพิทักษ์กรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนและเพื่อทำการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม

5. การมองระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชนในบริบทของการพัฒนาชนบทและการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน โดยนัยนี้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นกระบวนการแสวงหาทางเลือกเพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนาตนเองบนพื้นฐานของวัฒนธรรม จารีต ประเพณีอันหลากหลายของชุมชนชนบทและยังเป็นการพยายามในการอนุรักษ์ฟื้นฟูธรรมชาติแวดล้อมไปพร้อมๆ กัน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรตามทัศนะของหลายท่านที่กล่าวมาข้างต้นเป็นการมองภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หมายถึงความเชื่อมโยงและสัมพันธ์กับกับระบบนิเวศ หรือทรัพยากรในท้องถิ่นนั้นๆ โดยผสมกลมกลืนระหว่างวิถีชีวิตและระบบการผลิตของมนุษย์อย่างสอดคล้อง

2. แนวคิดเกี่ยวกับการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น

กระแสประชาธิปไตยในประเทศไทยมีการพัฒนาขึ้นมาเรื่อยๆ ในสังคมที่มีการตื่นตัวในด้านการเมืองการปกครองและสิทธิเสรีภาพของประชาชน การพัฒนาประชาชน โดยเฉพาะประชาชนในท้องถิ่นให้รู้จักการปกครองตนเอง เป็นกระแสเรียกร้องให้มีการกระจายอำนาจการปกครอง โดยให้ท้องถิ่นมีสิทธิเลือกที่จะปกครองตนเอง และพัฒนาท้องถิ่นด้วยตนเอง ในยุคของการพัฒนาการเมืองการปกครองประเทศไทยในระยะหลังมีการปรับปรุงรูปแบบการปกครองท้องถิ่น และกำหนดรูปแบบหน่วยงานท้องถิ่นรูปแบบใหม่ขึ้น

รัฐธรรมนูญประเทศไทยฉบับ พ.ศ. 2540 เป็นกฎหมายที่ระบุการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นอย่างเป็นทางการมากที่สุด (กิตติพัฒน์ แสตนวิสุทธิ และคราภรณ์ เศษพลมาตย์, 2544: 251) รัฐธรรมนูญฉบับนี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายประการ เช่น พระราชบัญญัติกำหนดแผนและอำนาจแก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การกำหนดสัดส่วนการจัดสรรเงินอุดหนุนแก่ท้องถิ่นเพิ่มขึ้นในแต่ละปี เช่น ภายในปี 2549 ท้องถิ่นจะมีเงินรายได้ที่เป็นเงินอุดหนุนมากถึงร้อยละ 35 ของรายได้ของรัฐ เป็นต้น

ในการกระจายอำนาจนั้น รัฐบาลกลางมอบหมายให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทำหน้าที่แทนในการจัดสรรทรัพยากรของประเทศให้เกิดประโยชน์สูงสุด อีกทั้งตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนในพื้นที่ได้อย่างเหมาะสม เพราะการทำงานจากส่วนกลางไม่มีประสิทธิภาพ ประกอบกับกลไกของรัฐบาลที่มีขั้นตอนการปฏิบัติที่ยุ่งยาก ลำช้า ทำให้การจัดสรรทรัพยากรต่างๆ เป็นไปได้ไม่ดีและไม่ตรงกับบุคคลเป้าหมาย (กิตติพัฒน์ แสตนวิสุทธิ และคราภรณ์ เฉลยพลาตย์, อ้างแล้ว: หน้า 256) การกระจายอำนาจจากส่วนกลางสู่ท้องถิ่นจะเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพการจัดสรรทรัพยากรให้กับประชาชน โดยมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นหน่วยบริการที่มีอิสระในการทำงานภายใต้การควบคุมของรัฐ

การกระจายอำนาจแก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นการกระจายอำนาจ ภาระหน้าที่ ทรัพยากร ความรับผิดชอบจากรัฐบาลกลางสู่การปกครองส่วนท้องถิ่น การกระจายอำนาจนี้รวมถึงการกระจายภารกิจ การกระจายอำนาจการตัดสินใจ การกระจายอำนาจในการบริหารจัดการ และการกระจายความรับผิดชอบต่อนักที่ (กิตติพัฒน์ แสตนวิสุทธิ และคราภรณ์ เฉลยพลาตย์, อ้างแล้ว: หน้า 255) การกระจายภารกิจ หมายถึง การมอบหมายหน้าที่ที่เป็นประโยชน์ต่อท้องถิ่นให้ท้องถิ่นดำเนินการเอง การกระจายอำนาจการตัดสินใจ หมายถึง การให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตัดสินใจในการดำเนินการตามภารกิจที่ได้รับมอบหมาย การกระจายอำนาจในการบริหารจัดการ รวมการบริหารจัดการด้านงบประมาณ บุคลากร เทคโนโลยี และอื่นๆ ที่เหมาะสมกับท้องถิ่นและมีการดำเนินการที่ยึดหยุ่นในแต่ละท้องถิ่น และการกระจายความรับผิดชอบต่อนักที่ให้แก่ผู้บริหารองค์กรส่วนท้องถิ่น และเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมโดยการตรวจสอบการดำเนินการให้โปร่งใส

องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ถือเป็นองค์กรปกครองท้องถิ่นรูปแบบที่เล็กที่สุด เป็นองค์กรในการบริหารจัดการตำบลทั้งด้านทรัพยากร เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เป็นแกนกลางที่สำคัญของการเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน อีกทั้งเป็นหน่วยปฏิบัติและประสานงานทรัพยากรระหว่าง อบต. กับท้องถิ่นอื่นทั้งภาครัฐและเอกชน ภายใต้กฎหมายบังคับของอบต. ระบุให้ อบต. มีภาระหน้าที่มากมาย (โกวิทย์ พวงงาม และ ปรีดี โชติช่วง, 2544: 17-21) เช่น การจัดให้มีและบำรุงรักษาเส้นทางคมนาคมทางน้ำและทางบก รักษาความสะอาดของถนน ทางน้ำ ทางเดิน และที่สาธารณะ การกำจัดขยะมูลฝอย การป้องกันและระงับโรคติดต่อ การส่งเสริมการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม การคุ้มครองดูแลบำรุงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การจัดหาประโยชน์จากทรัพย์สิน การส่งเสริมกลุ่มเกษตรกรและอุตสาหกรรมในครัวเรือน การบรรเทาสาธารณภัย และการบำรุงและส่งเสริมอาชีพให้แก่ราษฎร เป็นต้น

การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นได้มอบหมายภารกิจ การตัดสินใจ ความรับผิดชอบ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรแก่งค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไว้มากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กร อบต. ภาระหน้าที่ของ อบต. ที่ระบุไว้อย่างชัดเจนในพระราชบัญญัติสภาพัฒนและองค์การบริหารส่วนตำบล รวมถึงการคุ้มครอง ดูแล และบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งรวมถึงทรัพยากรน้ำในท้องถิ่น เช่น อบต. ต้องจัดให้มีและบำรุงรักษาเส้นทางคมนาคมทางน้ำและทางบก รักษาความสะอาดของเส้นทางน้ำ และการจัดให้น้ำเพื่อการเกษตร

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า ในฐานะตัวแทนของรัฐในท้องถิ่น อบต. มีบทบาทและหน้าที่โดยตรงเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำในท้องถิ่น เพื่อความอยู่ดีกินดีของคนในชุมชน และเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดของการใช้ทรัพยากรในชุมชนต่อชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ ดังนั้นความสัมพันธ์ของการเกิดขึ้นของ อบต. รวมถึงการบริหารจัดการทรัพยากรขององค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นตามแนวคิดของการกระจายอำนาจ กับการมีอยู่ของกลุ่มเหมืองฝายควรจะลักษณะของความสัมพันธ์อย่างไรการประสานงานระหว่างองค์กรทั้งสองควรเป็นรูปแบบไหน อย่างไร จึงเป็นประเด็นที่ท้าทายให้หาคำตอบ

3. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับกลุ่ม

3.1 ความหมายของกลุ่ม

แนวคิดเกี่ยวกับกลุ่มตามนิยามของวรลักษณ์ มนัสเอื้อศิริ (2538 : 29) กล่าวถึงกลุ่มหมายถึง บุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปซึ่งมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน สอดคล้องกับจิตติ มงคลชัยอรัญญา อ้างในปาริชาติ วลัยเสถียร (2543 : 219) ให้ความหมายเกี่ยวกับกลุ่มว่า เป็นการร่วมพลังของคนจำนวนหนึ่งเพื่อแก้ไขปัญหาที่ประสบอยู่หรือร่วมกันกระทำการสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือหลายสิ่งเพื่อให้ได้รับประโยชน์ตามที่ตนและกลุ่มของตนต้องการ โดยมองได้ 2 นัยคือ ก) การรวมเพื่อต่อรอง เรียกร้องขอรับความช่วยเหลือจากภายนอก และ ข) รวมพลังเพื่อต่อรอง ดำเนินการด้วยตนเองให้มากที่สุดเพื่อการแก้ไขปัญหาของตน

3.2 ประเภทของกลุ่ม

ในการจัดประเภทของกลุ่มนั้น เป็นการอธิบายถึงปรากฏการณ์การเกิดขึ้นของกลุ่มว่า แต่ละกลุ่มมีกระบวนการเกิดขึ้นอย่างไร มีกระบวนการการทำงาน หรือมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายอย่างไร โดยนักวิชาการหลายท่านได้จัดแบ่งประเภทของกลุ่มในหลายลักษณะ กล่าวคือ

สัมพันธ์ เตชะอธิก (2540 : 67) ได้แบ่งองค์การชุมชนเป็น 2 ประเภท คือ

- 1) องค์การชุมชนแบบทางการ ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบล(อบต.) คณะกรรมการหมู่บ้าน(กม.) สหกรณ์การเกษตร ซึ่งมีลักษณะที่รัฐลงไปตั้งและมีการจดทะเบียนกับภาครัฐ มีกฎหมาย กฎระเบียบรองรับและได้รับการสนับสนุนงบประมาณและการดำเนินกิจกรรมจากภาครัฐ
- 2) องค์การชุมชนแบบไม่เป็นทางการ ได้แก่ องค์การที่ชื่อขึ้นต้นต่างๆ เช่น สมัชชา กลุ่ม คณะกรรมการ คณะทำงาน ชมรม เป็นต้น เป็นการรวมตัวกันเองหรือมีองค์กรพัฒนาเอกชน(อพช.) เข้าไปร่วมจัดตั้งมีกฎระเบียบที่สร้างขึ้นเองส่วนใหญ่ไม่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ

บัณฑาร อ่อนคำ (2533 : 88-90) ได้จัดแบ่งประเภทของกลุ่มจากประสบการณ์ของโครงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในงานพัฒนาเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ

- 1) กลุ่มที่มีโครงสร้างแบบง่ายๆ กลุ่มกิจกรรมประเภทนี้จะมีประธานและรองประธานหรือหัวหน้ากลุ่มกับรองหัวหน้ากลุ่ม สมาชิกกลุ่มทุกคน จะร่วมกันคิดร่วมกันวางแผนกิจกรรมและร่วมกันทำกิจกรรมบางอย่างของกลุ่ม โดยลักษณะของกลุ่มนี้ คือ สมาชิกมีทรัพย์สินและงานของตนเองส่วนหนึ่ง แต่มีกิจกรรมทำร่วมกันเป็นกลุ่มอีกส่วนหนึ่ง และสมาชิกเป็นเจ้าของทรัพย์สินร่วมกันและร่วมทำกิจกรรมร่วมกัน

- 2) กลุ่มที่มีโครงสร้างแบบซับซ้อน กลุ่มกิจกรรมประเภทนี้ จะเป็นกลุ่มที่มีรูปแบบโครงสร้างอยู่แล้ว กล่าวคือ เป็นกลุ่มที่มีกฎเกณฑ์ วัตถุประสงค์ คณะกรรมการ กิจกรรม รวมทั้งบทบาทหน้าที่ของสมาชิก และบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ ซึ่งมีหลายฝ่าย เนื่องจากมีความต้องการแก้ไขปัญหาบางประการ เช่น ชุมชนขาดแคลนข้าว จึงมีการจัดการธนาคารข้าวขึ้น ราคาสินค้าในหมู่บ้านแพงและไม่สะดวกในการออกไปซื้อนอกหมู่บ้าน จึงตั้งร้านค้าขึ้น และมีความต้องการออมทรัพย์เพื่อการลงทุนบางอย่าง จึงตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้น

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2546 : 400) ได้จัดแบ่งประเภทของกลุ่มออกเป็น 4 ลักษณะ คือ

- 1) แบ่งตามเงื่อนไขการเกิดกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่เป็นทางการและกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ
- 2) แบ่งตามโครงสร้างของกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่มีโครงสร้างแบบง่ายและกลุ่มที่มีโครงสร้างแบบซับซ้อน
- 3) แบ่งตามเงื่อนไขการเกิดกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มเชิงวัฒนธรรม และกลุ่มเฉพาะวัตถุประสงค์

4) แบ่งตามลักษณะกิจกรรม ได้แก่ กลุ่มเรียนรู้ กลุ่มกิจกรรม

ในการวิจัยครั้งนี้ จำเป็นต้องวิเคราะห์ถึงประเภทของกลุ่มที่ศึกษา เพื่อช่วยในการทำความเข้าใจที่มาและลักษณะของกลุ่มอันเป็นพื้นฐานสำคัญในการกำหนดวิธีการทำงานร่วมกับกลุ่ม

3.3 องค์การเหมืองฝาย

อุไรวรรณ ตันกิมหยง (อ้างแล้ว) อ้างถึงการศึกษาของ Calavan (1980) ไว้ว่า ชวนารวมกลุ่มกันเองบุกเบิกที่ดินทำไร่ ทำนา สร้างเหมืองฝายขึ้นนั้น หมายความว่า การเกิดการรวมกลุ่มสังคมที่มีความสัมพันธ์ถาวรที่จะวิวัฒนาการเป็นกลุ่มชุมชนเหมืองฝายขึ้น โดยเห็นได้ว่ากิจกรรมการสร้างเหมืองฝาย และความผูกพันต่อเนื่องระยะยาวในการแบ่งปันผลประโยชน์และการมีหน้าที่ร่วมกันในการดูแลรักษา มีส่วนในการประสานความสัมพันธ์ของกลุ่มเหมืองฝายให้คงอยู่อย่างมั่นคง

ชุมชนเหมืองฝาย หมายถึง หน่วยทางนิเวศวิทยา ที่มีอาณาเขตกว้างไกลไปเท่ากับบริเวณของพื้นที่ที่รับน้ำชลประทานของระบบเหมืองฝายระบบหนึ่ง มีลำน้ำเหมืองแผ่กิ่งก้านใหญ่เล็กต่อไปเหมือนแขนงของต้นไม้ หรือในอีกทางหนึ่ง ชุมชนเหมืองฝายที่ประกอบด้วยชาวนาจำนวนหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ทำนาและเป็นผู้ใช้น้ำได้รับผลประโยชน์จากระบบชลประทาน และมีพันธะผูกพันร่วมกัน โดยเป็นผู้มีสิทธิใช้น้ำสำหรับการทำไร่นา ในขณะที่เดียวกันก็มีหน้าที่ร่วมกันในการจัดการระบบน้ำ ซึ่งรวมความถึง การแบ่งปันจัดสรรน้ำ การควบคุมการกระจายปล่อยน้ำไปตามเวลา การดูแลรักษาซ่อมแซม การจัดการพิธีกรรมบูชา และการจัดการแก้ไขกรณีพิพาทระหว่างชุมชนเหมืองฝายอาจจะมีลักษณะเป็นกลุ่มหมู่บ้านเดียวหรือกลุ่มความร่วมมือหลายหมู่บ้านที่อาจมีสมาชิกในระดับองค์กรและระดับหน่วยย่อยที่ไร่นามาจากหลายหมู่บ้านใกล้เคียงกัน หรืออีกประการหนึ่งที่สมาชิกมาจากหลายหมู่บ้าน โดยกลุ่มหนึ่งเป็นหมู่บ้านในพื้นที่รับน้ำ แต่อีกกลุ่มหนึ่งเป็นหมู่บ้านนอกเขตพื้นที่รับน้ำ

ชุมชนเหมืองฝายอาจมีชื่อเรียกได้หลายแบบในเชิงวิชาการ คือ องค์การชลประทาน องค์การชุมชนชาวนาผู้ใช้น้ำ องค์การชลประทานท้องถิ่น สมาคมผู้ใช้น้ำ หรือองค์สังคมความร่วมมือในการจัดการน้ำ

3.3.1 ลักษณะของเหมืองฝาย

1) องค์การสังคมเหมืองฝาย เป็นการรวมตัวกันของชาวบ้านบนพื้นฐานของความสัมพันธ์ในการใช้น้ำจากแหล่งเดียวกัน ดังนั้นความเป็นสมาชิกกลุ่มสังคมใดนั้น โดยอาศัยบริเวณที่ทำการเกษตรหรือทุ่งนา (Field locality) และเหมืองเป็นหลัก (canal-based) ในระบบเหมืองฝายบางแห่งการรวมกลุ่มสังคมและการควบคุมบังคับบัญชาหลายระดับ ในระดับชุมชนทั้งหมดที่เหมืองย่อยๆ และระดับจุดปล่อยน้ำซึ่งชาวบ้านหลายคนได้ใช้น้ำร่วมกัน แต่ระบบเหมืองฝายบางแห่งมีการรวมกลุ่มสังคมทั้งระบบในระดับชุมชน และมีกลุ่มหัวหน้าบริหารในระดับเดียวกัน

2) องค์การเหมืองฝายมีแบบผู้นำที่มีระดับการควบคุม และอำนาจเด็ดขาดแตกต่างกันไปในลักษณะผู้นำที่มีอำนาจการบริหารสูงตัดสินใจในกิจการขององค์กร บังคับให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์อย่างเคร่งครัด มีอำนาจการสั่งการเช่นเดียวกับผู้บริหารแท้จริง โดยจะเป็นระบบขององค์กรขนาดใหญ่ที่มีสมาชิกมากมายหลายแบบ ซึ่งต้องมีการจัดสรรเป็นสรรเป็นส่วนในเรื่องสิทธิและผลประโยชน์อย่างประณีตซับซ้อนและเด็ดขาด อันเป็นระบบของพื้นราบ ในขณะที่เดียวกันองค์กรในชุมชนเหมืองฝายขนาดเล็กบนพื้นที่สูง ไม่มีความต้องการบริหาร การบังคับบัญชามากเท่ากับพื้นราบ โดยลักษณะผู้นำมักเป็นแบบประธานงาน

3) การรวมกลุ่มร่วมมือสำหรับจัดการกิจการดูแลรักษาเหมืองฝายนั้น มีการจัดกลุ่มเป็นสองแบบคือ “หมู่เหมืองฝาย” ที่รวมกลุ่มกันโดยพื้นฐานของที่ดินและการใช้น้ำร่วมกัน และ “หมู่ตำ” ซึ่งเป็นกลุ่มทำงานลอกเหมืองร่วมกัน โดยพื้นฐานของความสัมพันธ์ที่เป็นพวกมาจากหมู่บ้านเดียวกัน ดังนั้นการรวมกลุ่มความร่วมมือสองแบบนี้จึงเน้นให้เห็นการให้ความสำคัญกับหน่วยงานทางสังคม พวกที่มีที่ดินใกล้เคียงกันรับน้ำจากเหมืองเดียวกัน รวมทั้งเพื่อนบ้านจากหมู่บ้านเดียวกัน ซึ่งได้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มบ่อยครั้ง ได้ย้าความรู้สึกความเป็นพวกเดียวกันของชุมชน โครงสร้างการแบ่งกลุ่มย่อยทั้งสองแบบจำเป็นต้องมีอยู่ร่วมกัน

4) ในองค์กรที่มีความซับซ้อน การเป็นสมาชิกกลุ่มต่างๆ นั้น ในกฎเกณฑ์ยึดถือความแตกต่างในเรื่องประเภทของการทำเกษตร และการยึดถือสิทธิครอบครองที่ดินระหว่างหมู่ชาวนา หมู่ชาวไร่ หมู่เจ้าที่ดิน และหมู่หน้าเช่า เมื่อพิจารณาในหลักเกณฑ์พื้นฐานของแนวคิดของชาวนาอยู่ด้วย จะให้ความสำคัญชาวนาในการปลูกข้าวมากที่สุด เป็นเรื่องของมรดกการยึดถือเคารพสิทธิการมาก่อน การมีส่วนร่วมเป็นผู้ก่อสร้างระบบเหมืองฝายขึ้นมาจากชาวนา

5) ระบบความสัมพันธ์ของเหมืองฝายมีทั้งลักษณะความสัมพันธ์ง่าย ๆ จนถึงความสัมพันธ์ในแบบซับซ้อนขององค์กรใหญ่ ความแตกต่างมีมากในกลุ่มของสมาชิก หากว่าโครงสร้างในความ

เป็นจริงของระบบมีส่วนร่วมสร้างความมั่นคงขององค์กร และลดความแตกแยกในกลุ่มที่แตกต่างกัน

3.3.2 หลักการพื้นฐานขององค์กรชลประทานเหมืองฝาย

สารโจน์ แววมณี (2541 : 156-161) นำบทสรุปของ Tan Kim Yong (1995) ซึ่งสรุปหลักการและองค์ประกอบพื้นฐานขององค์กรชลประทานเหมืองฝายไว้ 9 ประการดังนี้ คือ

1) การสร้างดุลยภาพระหว่างสิทธิและหน้าที่ คือ กลไกการระดมความร่วมมือของชาวนาในการชลประทานเหมืองฝายนั้น องค์กรเหมืองฝายต้องจัดการกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม สิทธิและหน้าที่ให้แก่ปัจเจกบุคคลตามที่กล่าวมาจะส่งเสริมให้เกิดดุลยภาพที่เป็นธรรม และทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคลน้อยที่สุด

2) ข้อผูกพันของแรงงานสามารถทำไปพร้อมกับกำหนดการเกษตรได้ คือ กิจกรรมการชลประทานที่กำหนดโดยองค์กรเหมืองฝาย จะกำหนดและจัดกิจกรรมให้ประสานลงรอยกับวงจรการทำงานและกิจกรรมการเกษตรตลอดปีของชาวนา เพื่อให้ชาวนาสามารถจัดการแรงงานภายในครอบครัวให้ตอบสนองความต้องการให้เกิดความร่วมมือขององค์กรเหมืองฝายได้ นอกจากนั้น กิจกรรมต่างๆ ขององค์กรเหมืองฝายมีความสำคัญในแง่ที่ส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างชาวนาผู้ใช้น้ำร่วมกัน และทำให้ความสำนึกต่อความเป็นเอกภาพและความร่วมมือระหว่างกันของชุมชนเหมืองฝายเข้มแข็งขึ้น

3) การจัดการแรงงานที่ยึดหยุ่นต่อสถานการณ์ คือ องค์กรเหมืองฝายมีการจัดการแรงงานอยู่หลายแนวทางด้วยกัน และโดยทั่วไปชาวนาจะถูกแบ่งเป็นกลุ่มๆ โดยส่วนประกอบและขนาดกลุ่มขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่างๆ ที่สัมพันธ์กับโครงสร้างทางกายภาพและลักษณะทางสังคมขององค์กรเหมืองฝาย ซึ่งบางครั้งองค์กรเหมืองฝายจะระดมแต่ชาวนามาทำกิจกรรมหลักเท่านั้นบางครั้ง องค์กรเหมืองฝายจะระดมผู้ทำสวนผลไม้มาทำงานพิเศษ หรือบางครั้งองค์กรเหมืองฝายอาจจะระดมชาวนากลุ่มเล็กๆ ที่ใช้น้ำจากลำเหมืองซอยเดียวกันมาทำการขุดลอกลำเหมืองซอยนั้นๆ ดังนั้น การจัดโครงสร้างของกลุ่มย่อยจะส่งเสริมความสามัคคีและความเป็นเอกภาพของกลุ่มใหญ่

4) การสร้างดุลยภาพระหว่างกลุ่มดินเหมืองกับปลายเหมือง คือ เป็นกลไกที่ทำให้ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มดินเหมืองกับกลุ่มเหมืองปลายเหมืองลดลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กรเหมืองฝายขนาดใหญ่ที่มีลำเหมืองหลักยาว จำเป็นต้องสร้างดุลยภาพระหว่างกลุ่มดินเหมืองกับกลุ่มปลายเหมือง และองค์กรเหมืองฝายหลายแห่งได้กำหนดกฎเกณฑ์ได้ว่า ผู้นำกลุ่มต้องเลือกจากชาวนาผู้ใช้น้ำพื้นที่ในเขตตอนปลายลำเหมืองหลัก

5) ผู้นำองค์กรเมืองฝ่ายเลือกตั้งมาจากสมาชิกภายในองค์กร คือ การเลือกตั้งผู้นำองค์กรเมืองฝ่าย โดยเป็นการเลือกตั้งเสรีที่ผู้เลือกตั้งซึ่งเป็นชาวนา และผู้ใช้น้ำชลประทานจากระบบชลประทานนั้นๆ จะทำการเลือกตั้งผู้นำกันเอง โดยผู้นำต้องเป็นสมาชิกภายในองค์กรด้วย ดังนั้น การเลือกตั้งจะทำให้เกิดความสัมพันธ์และความรับผิดชอบที่เข้มแข็งระหว่างผู้นำกับชาวนาและผู้นำจะถูกควบคุมการปฏิบัติงานที่มีประสิทธิภาพของตนเอง กล่าวคือ ชาวนาจะจ่ายค่าตอบแทนให้แก่ผู้นำตามผลผลิตที่ตนผลิตได้ ถ้าผู้นำจัดสรรน้ำให้ไม่ดี โดยที่ชาวนาได้ผลผลิตน้อย ทำให้ค่าตอบแทนที่ให้นำนาก็น้อยตามไปด้วย สำหรับผู้ที่ไม่ได้รับน้ำชลประทานก็ไม่จำเป็นต้องจ่ายค่าตอบแทนให้แก่ผู้นำ

6) การสืบทอดระบบชลประทานเมืองฝ่ายให้แก่คนรุ่นต่อไป เป็นกลไกที่ใช้ส่งเสริมความต่อเนื่องของตำแหน่งผู้นำและองค์ความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีชลประทานเมืองฝายนั่นคือการเลือกตั้งผู้นำคนใหม่มักจะมาจากผู้ช่วยของผู้นำคนก่อนซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับการอบรมและทำงานใกล้ชิดกับผู้นำคนก่อน โดยจะทำให้องค์กรเมืองฝ่ายมีผู้นำที่สามารถบริหารและจัดการชลประทานได้อย่างต่อเนื่อง

7) การตัดสินใจร่วมกันและการพึ่งพาตนเองของท้องถิ่น คือ โครงสร้างขององค์กรเมืองฝ่ายและตำแหน่งผู้นำตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเป็นประชาธิปไตยและความชอบธรรมของผู้นำผู้ได้รับการเลือกตั้ง ถูกเชื่อมโยงเข้ากระบวนการตัดสินใจภายในองค์กรเมืองฝ่าย โดยผ่านการตัดสินใจร่วมกันในที่ประชุม ที่ซึ่งจะมีทั้งการประชุมประจำปีก่อนฤดูกาลเพาะปลูก การประชุมฉุกเฉินและการประชุมเพื่อปรึกษาหารือกันในเรื่องเฉพาะหนึ่งๆ นอกจากนั้นโครงการสร้างขององค์กรเมืองฝ่ายบางแห่งจะมีวิวัฒนาการซ้อนทับกับโครงการปกครองท้องถิ่นของรัฐแต่ผู้นำของโครงการปกครองท้องถิ่นที่เป็นผู้นำระดับท้องถิ่นด้วย ดังนั้น องค์กรเมืองฝ่ายจึงมีพลังอำนาจในการพึ่งพาตนเองในระดับท้องถิ่น

8) การวางแผนและพัฒนาเชิงสร้างสรรค์ คือ หน้าที่เบื้องต้นขององค์กรเมืองฝ่ายที่ทำการบำรุงรักษาระบบชลประทานและทำการบำรุงรักษาระบบชลประทานและทำการตรวจตราระบบชลประทานให้อยู่ในสถานะที่สามารถส่งน้ำชลประทานไปสู่แปลงนาได้อย่างมีประสิทธิภาพ หน้าที่เหล่านี้มีเป้าหมายที่จะพัฒนาและปรับปรุงระบบชลประทานเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขทางสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาทำให้องค์กรเมืองฝ่ายต้องมีการวางแผนโดยการประยุกต์ใช้วิธีการต่างๆ ที่ประสบผลสำเร็จในองค์กรเมืองฝ่ายอื่นๆ หรือประยุกต์จากประสบการณ์ที่ผ่านมาโดยผ่านการปรึกษาหารือและทดลองใช้ในองค์กรเมืองฝ่ายของตนแล้ว

9) การบังคับใช้กฎที่แต่ละฝ่ายยอมรับได้ คือ การพัฒนากลไกเพื่อแก้ไขหรือลดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับองค์กรเหมืองฝ่ายทุกแห่ง องค์กรเหมืองฝ่ายต้องสร้างกฎที่จะควบคุมพฤติกรรมที่มีผลกระทบต่อสิทธิของผู้อื่น โดยหัวหน้าเหมืองฝ่ายจะต้องตัดสินใจลดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นและประเมินความผิดโดยพิจารณาจากกฎต่างๆ ที่กลุ่มได้ตกลงกันได้ โดยผู้นำและชาวนาจะต้องอยู่ภายใต้กฎและบทลงโทษเดียวกันจะทำให้้องค์กรเหมืองฝ่ายมีเอกภาพ

3.3.3 รูปแบบและโครงสร้างของระบบนาเหมืองฝ่าย

ระบบนาเหมืองฝ่าย คือ ระบบกระจายน้ำและจัดสรรน้ำผ่านตามแรงดึงดูดของโลก ตามสภาพภูมิประเทศที่ปรากฏขึ้นในเขตที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขาของดินแดนล้านนา ซึ่งมีโครงสร้างส่วนประกอบทางกายภาพของระบบ ดังนี้

1) ฝ่าย หรือ คันกันน้ำเพื่อยกระดับให้สูงขึ้นจนสามารถชักน้ำเข้าไปยังลำเหมืองได้หรือเพื่อการท่อน้ำเข้ามา ฝ่ายมีทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็ก ถ้าเป็นฝ่ายขนาดใหญ่มักจะเป็นสิ่งก่อสร้างด้วยถาวรวัตถุที่สร้างในแม่น้ำใหญ่ทำด้วยไม้จริง เช่น ไม้สักที่มีความแข็งแรงแน่นหนาและทนทาน โดยฝ่ายให้จะสามารถส่งน้ำเข้าสู่ที่นาได้เป็นเนื้อที่กว้าง ถ้าเป็นฝ่ายขนาดเล็กจะทำด้วยไม้ไผ่ เป็นโครงปักลงไปในลำธาร แม่น้ำ แล้วใช้ไม้พุ่มหรือหินดินกรวดทับถมคันให้แน่นหนาหรือบางแห่งก็ใช้แต่ไม้ไผ่สาน เพราะเมื่อฝนตกลงมาจะพัดพาเอากรวดทราย โคลนมาทับที่ถมที่ตาสานไม้ไผ่เอง แต่เมื่อระดับน้ำสูงมากขึ้นฝ่ายขนาดเล็กมักจะชำรุดเสียหายง่าย ทำให้ฝ่ายขนาดเล็กเป็นฝ่ายที่ใช้ได้ชั่วคราวต้องมีการซ่อมแซมเป็นประจำทุกปี

2) เหมือง คือ ร่องน้ำที่ชาวล้านนาขุดขึ้นเพื่อใช้ชักน้ำจากฝ่ายมายังที่นาที่ต้องการน้ำ

3) แค คือ ทำนบเล็กที่ชาวบ้านสร้างขึ้นมากันเหมืองเพื่อยกระดับน้ำในเหมืองให้ไหลเข้าไปยังเหมืองซอยเล็กๆ ซึ่งส่วนมากชาวบ้านจะใช้ดินไม้ใหญ่ขวางลำเหมืองไว้ โดยมากจะใช้ดินมะพร้าวหรือดินตาลแล้วใช้ดินหรือโคลนถมให้แน่น

4) ดำง คือ ทำนบเล็กที่ชาวบ้านสร้างขึ้นปิดกันเหมืองซอย ซึ่งเทียบได้กับประตูน้ำ ดำงนี้ชาวบ้านมักจะใช้ดินไม้เล็ก (มีขนาดเล็กกว่าไม้ที่ใช้ทำแคะ) ซึ่งอาจจะใช้พวกไม้ไผ่ตากก็ได้ ดำงนี้จะสามารถบังคับน้ำเข้าไปยังเหมืองซอยได้มากน้อยตามต้องการ

5) คันนา คือ คันดินที่ชาวนาทำขึ้นเพื่อเก็บรักษาน้ำ เพราะระดับที่นาสูงต่ำไม่เสมอกัน ถ้าไม่มีคันนาก็จะไหลไปอยู่เฉพาะที่ราบลุ่มจะทำให้ข้าวกล้าทางดอนบนขาดแคลนน้ำแต่ทางดอนล่างเกิดน้ำท่วมจึงจำเป็นต้องสร้างคันนาเพื่อเก็บและรักษาระดับน้ำในแต่ละไร่นาให้อยู่ในระดับที่เหมาะสมและยังเป็นการสะดวกในการระบายน้ำ

6) เหมืองจี่นา หรือบางแห่งเรียกว่า เหมืองน้ำทิ้ง คือ เหมืองที่ขวนาขึ้นเพื่อใช้เป็นร่องระบายน้ำ เมื่อน้ำมากหรือในเวลาที่ไม่ใช้น้ำขวนาจะระบายน้ำที่เหลือใช้ลงเหมืองนี้ จากเหมืองจี่นาไหลลงไปทิ้งเหมืองใหญ่

3.3.4 การทำงานของโครงสร้างระบบเหมืองฝาย

ระบบนาเหมืองนาฝายประกอบด้วยฝายขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่ตามความสำคัญและถาดคลองสาขาที่ขุดต่อจากฝายเรียกว่า “ลำเหมือง” เพื่อส่งน้ำต่อไปยังพื้นที่เพาะปลูกหลายเจ้าของระหว่างเหมืองจะมีประตูน้ำที่เรียกว่า “ต้าง” ที่สร้างขึ้นเพื่อควบคุมการส่งน้ำและชักน้ำ

ฝาย จะประกอบด้วยหลักฝายที่เป็นไม้ท่อนยาวประมาณ 1-1.5 เมตร เลี่ยมปลายให้แหลมเพื่อตอกปักลงไปในดินได้พื้นแม่น้ำลำธาร จำนวนนับพันๆ ต้น ตอดลงไปจนสามารถปิดกั้นน้ำในแม่น้ำไว้ได้ ในการตอกจะทำการตอกเป็นชั้นๆ แล้วอัดด้วยกรวด หิน หรือ ทราย แล้วตอกหลักฝายซ้อนขึ้นไปอีก โดยให้มีความลาดเททางด้านบนกว่าด้านเหนือน้ำจนสูงพอแก่ความต้องการ ฝายนี้จะทำหน้าที่ในการทดน้ำที่ไหลอยู่ในท้องนาให้สูงขึ้นมา แล้วขุดเหมืองจากเหมืองฝายชักน้ำผ่านลำเหมืองเข้าสู่พื้นที่เพาะปลูก โดยให้ความลาดชันของลำเหมืองมากกว่าพื้นที่ซึ่งขุดผ่านไป พอน้ำไหลไปถึงพื้นที่ซึ่งมีระดับต่ำกว่าสันฝายแล้ว น้ำก็จะไหลออกจากลำเหมืองเข้าสู่ที่นาได้ จนถึงการแบ่งน้ำให้ไปถึงพื้นที่นาทุกๆ แปลงได้ โดยการขุดเหมืองใส่ไถ่หรือคันและคูน้ำจะสร้างขึ้นตามกระแสน้ำ เพื่อให้ น้ำไหลไปตามธรรมชาติไปสู่ช่องทางที่น้ำไหลไปตลอดสู่พื้นที่นา

การทำงานของส่วนที่เป็นช่องประตูน้ำได้รับการปรับระดับให้มีขนาดเท่ากับลำเหมืองเพื่อให้แน่ใจว่าพื้นที่เพาะปลูกทั้งหมดจะสามารถรับน้ำที่แบ่งปันกันได้ตามกำหนดที่สมควร โดยส่วนใหญ่ต้างจะมีความกว้างประมาณ 5 เมตร ส่วนที่เป็นต้างนี้เรียกว่า เป็นส่วนสำคัญที่เป็นตัวกำหนดการแบ่งส่วนของน้ำให้ผู้ใช้น้ำในระบบได้รับ โดยเท่าเทียมกัน ต้างจะอยู่ติดกับส่วนที่เรียกว่า “แต” ซึ่งจะตรึงยึดติดอยู่กับที่ในระดับน้ำแน่นอน แตแต่ละอันจะถูกสร้างขึ้นมามีความกว้างประมาณ 5-20 เซนติเมตร ยาวประมาณ 6 เมตร วางข้ามปิดปาประตูน้ำอยู่

ในช่วงฤดูแล้งและต้นฤดูฝนน้ำในแม่น้ำลำธารจะไหลลงสู่ปากน้ำ และเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ เมื่อได้รับน้ำฝน จะทำให้ฝายมีน้ำล้นขึ้นมาและไหลล้นฝายเข้าสู่ลำเหมืองผ่านต้างและแตที่ปิดกั้นอยู่

ช่วงฤดูฝนและฝนตกชุกมากๆ จะปรากฏว่า ส่วนประกอบโครงสร้างเหมืองฝายจะถูกทำลายเสียหาย ทำให้ต้องมีการล้างทำความสะอาด ขุดลอกเหมือง ซ่อมแซมฝายที่ชำรุดกันเสมอทุก

ปี โดยจะมีการทำเป็นระยะๆ และมีการจัดแบ่งหน้าที่รับผิดชอบกันอย่างได้สัดส่วนในระหว่างผู้ได้รับผลประโยชน์จากระบบ

3.3.5 ลักษณะของฝาย ที่ปรากฏในสังคมล้านนา พอดีจำแนกได้ดังนี้

1) ฝายหิน เป็นการสร้างฝายแต่โบราณที่อาจจะเป็นช่วงก่อนสมัยพระยามังรายทั้งนี้ เนื่องจากพบหลักฐานที่กล่าวถึงไว้เพียงแห่งเดียวเท่านั้นที่ระบุว่า มีการขุดหินทำเป็นทำนบปิดกั้นต้นน้ำและนที (แม่น้ำโขง) มิให้ไหลแรง

2) ฝายไม้ เริ่มขึ้นครั้งแรกในสมัยจามเทวีวงศ์ แถบเมืองหริภุญชัย ใกล้แม่น้ำ มีฝาย ซึ่งเรียกว่า “ฝั้งแกน” หรือ “ฝั้งแพนโพน” แปลว่า ฝายที่ทำด้วยไม้กระดานปรากฏอยู่ซึ่งเป็นหลักฝายไม้ไผ่หรือไม้ไผ่ที่ทำเป็นหลักตอกลงในดิน ฝายไม้มีการแบ่งแยกออกเป็น 2 ชนิดด้วยกัน คือ

ก) ฝายไม้ไผ่ ซึ่งเป็นไม้ไผ่ขนาดใหญ่ ที่เรียกในภาษาพื้นเมืองว่าไม้ซาง มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 4-5 นิ้ว หรือมากกว่านั้น โดยจะนำมาตัดเป็นท่อนๆ ยาวประมาณ 1-1.5 เมตร เลื่อมปลายให้แหลมเป็นหลักฝายตอกลงไปในดินใต้พื้นน้ำ การสร้างฝายไม้ไผ่จะพบได้ในลำน้ำใหญ่ๆ หลายสาย เช่น ลำน้ำปิง ลักษณะการสร้างปิดกั้นขวางทางลำน้ำไปตลอดสายเพื่อยกกระด้นน้ำให้สูงขึ้นพอที่จะมีแรงจัดส่งน้ำเข้าสู่ลำเมืองต่อไป

ข) ฝายไม้เนื้อแข็ง หรือไม้จริง อันได้แก่ ไม้สัก ไม้ประดู่เป็นหลักฝาย

3) ฝายไม้ชนิดเสริมด้วยเสาหิน หรือเรียกว่า “ฝายหินกลิ้ง” มักสร้างกันลำน้ำที่มีขนาดเล็ก เริ่มด้วยการปักหลักและวางฐานด้วยหินที่ใส่ในชะลอมสาน วางทับกันและปูด้วยฟากทับถมหรือซ้อนด้วยหินอีกครั้งหนึ่ง

4. แนวคิดเรื่องการจัดการน้ำ

การจัดการน้ำโดยระบบเหมืองฝายเป็นการจัดการน้ำที่วางอยู่บนพื้นฐานของการสร้างระบบน้ำให้สอดคล้องกับสภาพธรรมชาติ โดยการสร้างฝายทดน้ำจากลำห้วยหรือลำธารใกล้ชุมชนเพื่อยกกระด้นน้ำให้สูงขึ้น และส่งน้ำเข้าสู่ลำเมืองสายต่างๆ สายน้ำเส้นหนึ่งจึงอาจมีฝายหลายลูกต่อกันเป็นช่วงๆ เป็นระยะๆ เพื่อทำให้น้ำที่กระด้นน้ำและส่งน้ำเข้าสู่ลำเมืองสายต่างๆ ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไป จากต้นถึงปลายลำเมืองเข้าสู่ผืนนาของครัวเรือนต่างๆ ในชุมชนอย่างทั่วถึง น้ำจะถูกปล่อยเข้าไปหล่อเลี้ยงต้นข้าวตลอดฤดูกาลเพาะปลูกจนข้าวเติบโตใหญ่กลายเป็นผลผลิตจากหยาดเหงื่อแรงงานและหลักประกันความมั่นคงของชุมชน อาจกล่าวได้ว่าระบบเหมืองฝายเป็นการจัดการน้ำที่เหมาะสมกับระบบนิเวศและประสิทธิภาพสูงสุดต่อการผลิตในภาคเกษตรรวมทั้ง

สร้างความเป็นธรรมให้เกิดขึ้นในชุมชนโดยมีระบบการจัดสรรแบ่งปันน้ำอย่างเสมอภาคทำให้กลุ่มชนในเขตภาคเหนือตอนบนพัฒนาภูมิปัญญาความรู้และเทคนิควิธีในการจัดการน้ำอย่างเป็นระบบ อีกทั้งพัฒนาองค์กรชุมชนต่างๆ ที่ใช้น้ำร่วมกัน จนเกิดประเพณีความเชื่อในการจัดการทรัพยากรร่วมกันของชุมชน เช่น ความเชื่อในเรื่องของผีขุนห้วยซึ่งทำหน้าที่รักษาป่าต้นน้ำ ความเชื่อในเรื่องผีฝายซึ่งทำหน้าที่ดูแลเหมืองฝาย ตลอดจนประเพณีการลงแขก และการร่วมแรงร่วมใจกันเพื่อส่วนรวม (ยศ สันตสมบัติ , อ้างแล้ว : 148-149)

การจัดสรรน้ำหรือการแบ่งน้ำของระบบเหมืองฝายใช้หลักปฏิบัติที่สืบทอดกันมาในอดีต คือ จะแบ่งน้ำให้เฉพาะผู้ที่ป็นสมาชิกผู้ใช้น้ำเท่านั้น โดยหัวหน้าเหมืองฝายจะเป็นผู้จัดการแบ่งน้ำให้แก่สมาชิกตามกฎระเบียบข้อบังคับการใช้น้ำหรือที่เรียกว่า สัญญาเหมืองฝาย แต่สมาชิกผู้ใช้น้ำจะต้องมีส่วนร่วมในการจัดการเหมืองฝายตามที่หัวหน้าเหมืองฝายกำหนด เช่น เข้าร่วมเป็นแรงงานในการบำรุงรักษาเหมืองฝาย เข้าร่วมพิธีกรรมเลี้ยงผีฝาย เป็นต้น ปีใดที่มีน้ำต้นทุนเหลือน้อยหรือมีปัญหาการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้งก็จะใช้วิธีการหมุนเวียนกันใช้น้ำ หรือที่เรียกว่า การใช้รอบเวรในการจัดสรรน้ำ

การแบ่งน้ำกันใช้ตามจำนวนที่มีหรือที่รู้จักกันในสังคมล้านนาว่า “การแบ่งน้ำปันเชียง” หรือการแบ่งน้ำด้วยอาคารแบ่งน้ำในเหมืองซอยเรียกว่า “เชียง” หรือ “แค” ซึ่งจัดเป็นกิจกรรมสำคัญอย่างหนึ่งในระบบเหมืองฝายของราษฎรในระดับไร่นา โดยที่เชียงหรือแคจะมีช่วงให้น้ำไหลผ่านที่เรียกว่า “ต้าง” หรือในระบบชลประทานหลวงเรียกว่า “ท่อส่งน้ำเข้านา” (farm turnout) ซึ่งต้างน้ำหรือทางน้ำ หรือท่อส่งน้ำเข้านานี้ หัวหน้าเหมืองฝายและผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายรวมทั้งสมาชิกผู้ใช้น้ำทุกคนต้องมาเป็นสักขีพยานตามกำหนดนัดหมาย เพื่อให้การแบ่งน้ำเป็นไปตามขนาดตามที่ตกลงไว้และถูกต้อง ทุกฝ่ายยอมรับและเปลี่ยนแปลงไม่ได้ อย่างไรก็ตามขนาดของต้างน้ำอาจจะเท่ากันทั้งระบบกรณีน้ำพอและพื้นที่กว้างขวาง หรือมีขนาดไม่เท่ากัน กรณีมีปัญหาลักษณะพื้นที่เป็นที่สูง ที่ดอน และที่ราบลุ่ม นั่นคือ พื้นที่เกษตรที่สูงและพื้นที่ดอนต้างน้ำจะกว้างกว่าที่ลุ่มที่ส่งน้ำรับน้ำสะดวกกว่า หรือต้างน้ำของเกษตรกรต้นน้ำจะเล็กหรือแคกว่าท้ายน้ำ (วันเพ็ญ สุรฤกษ์ , 2542 : 162)

อาจกล่าวได้ว่า เหมืองฝายเป็นวิธีจัดการน้ำโดยกลุ่มคนในชุมชนท้องถิ่นในภาคเหนือเปรียบเสมือนภูมิปัญญาของท้องถิ่นในการบริหารจัดการน้ำ ในงานวิจัยนี้ได้ศึกษาแนวคิดการจัดการน้ำในระบบเหมืองฝายและแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการลุ่มน้ำแบบยั่งยืนจากทุกภาคส่วนระหว่างภาครัฐและประชาชน ซึ่งพรชัย ปรีชาปัญญา (2541 : 25-29) ได้ให้ข้อเสนอแนะไว้ดังนี้

1) การแก้ปัญหาบนที่สมควรคำนึงถึงการจัดการลุ่มน้ำขนาดเล็กบนพื้นที่สูง ที่ชุมชนเป็นผู้วางแผนดำเนินการ และตรวจสอบ โดยยึดหลักการที่ก่อให้เกิดความยั่งยืนของระบบลุ่มน้ำเหล่านั้น

ในแต่ละลุ่มน้ำขนาดเล็กลักษณะนิเวศ เศรษฐกิจ สังคมและประชากรที่ต่างกัน ต้องการจัดการที่มีลักษณะเฉพาะ แต่จะนำความคิดการจัดการลุ่มน้ำสำเร็จรูปไปให้ชุมชนท้องถิ่นปฏิบัติจะยากเกินไปให้เกิดผลดี แต่จะนำความสับสนมาสู่ชุมชน และในที่สุดก็ก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้น อันจะนำไปสู่การปฏิเสธความร่วมมือจากประชาชน การส่งเสริมให้ประชาชนจัดการลุ่มน้ำควรศึกษาภูมิปัญญาของชุมชน

2) ควรจัดให้มีสถาบันที่ดำเนินงานวิจัยเกี่ยวกับ การจัดการลุ่มน้ำบนภูเขาในภาคเหนือ ซึ่งจะทำให้การศึกษาที่เกี่ยวกับที่สูงเป็นองค์กรเดียวกัน และต่อเนื่อง หากว่าไม่สามารถดำเนินการได้ อาจจะดำเนินการในลักษณะเครือข่ายการวิจัยทั้งในและนอกประเทศ

3) การจัดการต้นน้ำไม่ควรแยกพื้นที่จากเขตอุทยานแห่งชาติ และเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า ควรนำความรู้เกี่ยวกับอุทกวิทยามาปฏิบัติ เช่น การจัดการป่าในเขตต้นน้ำเพื่อผลิตน้ำควบคู่ไปกับวัตถุประสงค์อื่น จะทำให้ประเทศได้น้ำเพิ่ม การวิจัยแบ่งแยกส่วนจากกัน เช่น พืช สัตว์ ดิน น้ำ บรรยากาศ และสังคม ไม่ก่อให้เกิดความเข้าใจระบบนิเวศลุ่มน้ำอย่างแท้จริง ดังนั้นควรวิจัยบางส่วนที่สามารถอธิบายถึง ความสัมพันธ์ทรัพยากรในลุ่มน้ำที่เป็นลักษณะสหสาขาวิชา หรือการวิจัยเพื่อพัฒนาลุ่มน้ำ และควรให้ความสำคัญกับการทำงานร่วมกับประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำ

4) ควรให้ความสนใจทำงานวิจัยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการจัดการลุ่มน้ำ

5. แนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลง

นักสังคมวิทยาชื่อ แมคไกวเวอร์และเพจ (MacIver&Page) ได้ประมวลคำศัพท์ต่างๆ ซึ่งมีความหมายว่า “การเปลี่ยนแปลง” กล่าวคือ กระบวนการวิวัฒนาการ เจริญก้าวหน้าและการปรับตัว ซึ่งกล่าวโดยสรุปดังนี้

1) ความเปลี่ยนแปลงในฐานะที่เป็น “กระบวนการ” (Change as Process) คำว่า กระบวนการ หมายถึง การกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งเป็นไปอย่างต่อเนื่องและเป็นขั้นตอน ผลของการทำงานแบบกระบวนการจะทำให้สถานะหนึ่งกลายเป็นสถานะอีกอย่างหนึ่ง และกระบวนการอาจหมายถึงที่เป็นไปตามธรรมชาติคือ เกิดขึ้นเอง และที่บุคคลกำหนดจัดสรรขึ้น

2) ความเปลี่ยนแปลงในฐานะที่เป็น “วิวัฒนาการ” (Change as Evolution) คำว่า วิวัฒนาการความถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาทางชีววิทยาของสิ่งมีชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัตว์ที่พัฒนาตัวเองแบบค่อยเป็นค่อยไป

3) ความเปลี่ยนแปลงในฐานะที่เป็น “ความเจริญก้าวหน้า” (Change as Progress) หมายถึง การก้าวไปสู่อะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งได้กำหนดไว้ล่วงหน้าแล้ว และมักเอาเป้าหมายเฉพาะที่ สุนทรียธรรมเท่านั้น

4) ความเปลี่ยนแปลงในฐานะที่เป็น “การปรับตัว” (Change as Adaptation) โดยปกติการปรับตัวคือ การที่สิ่งมีชีวิตปรับปรุงตัวเองเพื่อให้สามารถมีชีวิตอยู่ในสภาพแวดล้อมนั้นๆ ได้อย่างเหมาะสม แต่มนุษย์ปรับตัวสองทางคือ ทางหนึ่งคือการหาเครื่องมาป้องกันตัว เช่น เมื่อหนาวมากก็หาเครื่องกันหนาว อีกทางหนึ่ง มนุษย์ปรับสิ่งแวดล้อมหรือสภาพดินฟ้าอากาศที่จะเป็นอันตรายแก่ตัวนั้นให้มีสภาพที่เหมาะสมกับตัวได้ เช่น อีสราเอลและกลุ่มชาวอาหรับปรับพื้นที่ที่มีแต่ทะเลทรายให้เหมาะสมกับการเพาะปลูกต่างๆ จึงกล่าวว่ามนุษย์ทั้งที่ปรับตัวและปรับให้เข้ากับตัว (วราคม ที่สุกะ , มปป. : 207-210)

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2528 : 66-75) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้น ย่อมเกิดขึ้นได้ในทุกยุคทุกสมัย และทุกสังคม ในสมัยโบราณนั้นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นไปอย่างเชื่องช้า ทั้งนี้เพราะสิ่งประดิษฐ์คิดค้นในสังคมนั้นมีน้อย การสื่อสารยังไม่เจริญเหมือนปัจจุบัน ตลอดจนการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Cultural Diffusion) ก็เป็นไปได้ยาก ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในปัจจุบันเป็นไปอย่างรวดเร็วและสม่ำเสมอ แสดงให้เห็นถึงความเจริญเติบโตหรือความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีทางวิทยาศาสตร์ ตลอดจนการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมก็เป็นไปสะดวกขึ้น

5.1 แนวการวิเคราะห์ของการเปลี่ยนแปลง

1) จำนวนของการเปลี่ยนแปลง (The Amount of Change) เน้นความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงว่าสำคัญมากหรือน้อย และดูปริมาณว่า การเปลี่ยนแปลงมีมากหรือน้อยเป็นการวัดจากผลกระทบของการเปลี่ยนแปลง เช่น ในเรื่องของความสัมพันธ์ของญาติพี่น้องในหมู่บ้านหลังจากไฟฟ้าเข้ามาในหมู่บ้าน ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างพี่น้องลดลงเป็นอย่างมากเพราะต่างคนต่างพึ่งตนเอง ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ทำให้เห็นว่าจำนวนของการเปลี่ยนแปลงมีมากขึ้น

2) ระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลง (The Duration of Change) พิจารณาจากระยะเวลาที่ใช้ในการเปลี่ยนแปลงไปอย่างช้าๆ หรือฉับพลัน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่ต้องใช้เวลานานมากจะแตกต่างกับการเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลัน

3) อัตราของการเปลี่ยนแปลง (The Rate of Change) เป็นเรื่องของอัตราการเปลี่ยนแปลงเชิงปริมาณ เมื่อมีการเปรียบเทียบจากระยะเวลาหนึ่งเปลี่ยนไปจากเดิมบางทีอาจจะมีลักษณะที่

เปลี่ยนแปลงไปมาก หรือมีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงน้อย หรืออาจจะพิจารณาจากอัตราของการเปลี่ยนแปลงว่าเป็นอย่างไรอย่างรวดเร็วหรืออย่างช้าๆ โดยพิจารณาจากระยะเวลาที่เปลี่ยนแปลงไป กับปริมาณของการเปลี่ยนแปลง

4) ทิศทางของการเปลี่ยนแปลง (The Direction of Change) ทิศทางนั้นหมายถึง การมุ่งไปสู่จุดหมายที่ปรารถนา ซึ่งแล้วแต่จะมองว่าทิศทางไปทางไหน เมื่อกล่าวถึงทิศทางการเปลี่ยนแปลง เรามักมองเห็น ว่า การเปลี่ยนแปลงนั้นสังคมได้ตั้งเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงแล้ว เมื่อเวลาเปลี่ยนไป การเปลี่ยนแปลงนั้นได้บรรลุเป้าหมายมากน้อยเท่าไร

5) ระดับการเปลี่ยนแปลง (The Level of Change) สังคมและวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ทั้งในระบบจุลภาค (Micro Level) และมหภาค (Macro Level)

ก) การเปลี่ยนแปลงระดับจุลภาค ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคล กลุ่มสังคมต่างๆ เช่น กลุ่มเพื่อนเล่น ครอบครัว ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นอยู่เสมอ เช่น การใช้เครื่องแต่งกาย กิริยามารยาท การใช้ภาษา ความสัมพันธ์ที่ปฏิบัติต่อกัน การเปลี่ยนแปลงในระดับนี้อาจจะแตกต่างกันตามกลุ่ม ตามเวลาและมีลักษณะที่ค่อยๆ ไปอย่างช้าๆ

ข) การเปลี่ยนแปลงระดับมหภาค ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบสังคมซึ่งเกิดจากการสะสมจากการเปลี่ยนแปลงในระดับจุลภาค เช่น รูปแบบสังคมที่มีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ไปเป็นสังคมที่มีความซับซ้อน หรือสังคมเกษตรเปลี่ยนไปเป็นสังคมอุตสาหกรรม

6) ธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลง (The Nature of Change) พิจารณาได้ 3 แบบ คือ

ก) การเปลี่ยนแปลงแบบวิวัฒนาการ (Revolutionary) เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างเชื่องช้าทีละน้อย ซึ่งอาจเป็นไปได้โดยไม่รู้ตัว ไม่ค่อยมีผลต่อความรู้สึกหรือวิถีชีวิตของชาวบ้านมากนัก ส่วนใหญ่เป็นการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ซึ่งต้องใช้เวลาอันยาวนาน เป็นการเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติหรือไม่ได้ตั้งใจให้เกิดขึ้น

ข) การเปลี่ยนแปลงแบบพัฒนา (Development) เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีแผนหรือตั้งใจให้มีการเปลี่ยนแปลงตามแผนการดำเนินการที่แน่นอน โดยมีจุดมุ่งหมายที่ได้กำหนดไว้เป็นการปฏิรูปวิถีชีวิตของชาวบ้าน

ค) การเปลี่ยนแปลงแบบปฏิวัติ (Revolutionary) เป็นการเปลี่ยนแปลงทันทีทันใด และฉับพลันจากสังคมหนึ่งไปสู่สังคมอีกระบบหนึ่ง ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงระบบสังคมทั้งหมด โดยยกเลิกระเบียบเก่าๆ จัดระเบียบใหม่โดยสิ้นเชิง และดำเนินไปอย่างรวดเร็ว การเปลี่ยนแปลงนี้อาจกล่าวได้ว่ามีการเตรียมการไว้อย่างตั้งใจ และมีการบังคับใช้กำลัง นอกจากนี้ยังมีผลกระทบกระเทือนต่อความรู้สึกนึกคิดและจิตใจของชาวบ้านส่วนใหญ่ด้วย

7) มิติการเปลี่ยนแปลง (The Dimension of Change) พิจารณาได้ 3 มิติดังนี้

ก) มิติที่มีลักษณะ โครงสร้าง การวิเคราะห์ที่เน้นในลักษณะที่เน้นถึงโครงสร้างทางสังคมที่ได้เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งการเปลี่ยนแปลงมีลักษณะที่อาจจะเพิ่มขึ้นหรือน้อยลงก็ได้ เช่น สถานภาพเลวทบาทมีมากขึ้นหรือลดลง การเคลื่อนย้ายตำแหน่งหน้าที่ต่างๆ ก็อาจทำให้บทบาทต่างไป การเปลี่ยนแปลงการติดต่อสื่อสาร การเปลี่ยนแปลงบรรทัดฐาน ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงค่านิยม

ข) มิติเกี่ยวกับวัฒนธรรม การเน้นที่วัฒนธรรมว่ามีการเปลี่ยนแปลงมาน้อยเพียงใดหรือความแตกต่างมาน้อยอย่างไรบ้าง อย่างน้อยก็สามารถมองได้ 3 ทางคือ

- การรับสิ่งใหม่มองว่าสังคมนั้นมีการรับสิ่งใหม่ๆ เกิดขึ้นบ้างหรือไม่
- การกระจายตัวที่มีการกระจายของวัฒนธรรมไปที่อื่นหรือไม่
- การบูรณาการรวมหน่วย พิจารณาถึงการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรม

เก่าใหม่ว่าเป็นอย่างไร มีความแตกต่างกันอย่างไร

ค) จากการกระทำระหว่างกันในสังคมว่า มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรสามารถแยกพิจารณาได้ 5 ทางคือ

- ความถี่ มองจากความถี่ จำนวนที่ตอบต่อว่าเปลี่ยนแปลงไปมากขึ้นหรือลดลง

- ระยะทางสังคม ดูว่า การเปลี่ยนแปลงระยะทางสังคม ซึ่งพิจารณาจากความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิด หรือความสัมพันธ์อย่างไม่เป็นทางการไปสู่ความสัมพันธ์ที่ไม่สนิทสนม หรือความสัมพันธ์ที่เป็นทางการ การเปลี่ยนแปลงระยะทางสังคมนี้อาจจะเปลี่ยนแปลงในทางกลับกันก็ได้

- แนวทางของสถานภาพที่เปลี่ยนจากความสัมพันธ์แนวนอนไปสู่สถานภาพที่มีความสัมพันธ์แนวตั้งหรือที่เปลี่ยนจากสถานภาพที่มีความสัมพันธ์จากแนวตั้งเป็นแนวนอน เช่น นาย ก. และนาย ข. มีสถานภาพเดียวกัน ความสัมพันธ์จึงเป็นแนวนอน ต่อมานาย ก. ได้รับตำแหน่งสูงขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างนาย ก. กับนาย ข. จะเปลี่ยนไปเป็นแบบแนวตั้ง

- ความสัมพันธ์แบบผิวเผินที่มีวิธีการต่างๆ ได้เปลี่ยนไปสู่ความสัมพันธ์แบบลึกซึ้งที่เข้าถึงจุดหมายปลายทาง หรือ เป็นการเปลี่ยนแปลงการติดต่อสัมพันธ์จากแบบลึกซึ้งไปสู่แบบผิวเผิน เช่น นาย ก. กับ นาย ข. เป็นเพื่อนรักกันมากให้อะไรต่อกันโดยไม่มีนัยอยู่เบื้องหลัง ต่อมาความสัมพันธ์ระหว่างนาย ก. กับนาย ข. ได้เปลี่ยนไปเพราะนาย ก. ไม่จริงใจ ทำอะไรก็เพื่อต้องการผลประโยชน์ตอบแทน

- การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ที่เป็นแบบฟอร์ม เช่น จากความสัมพันธ์ร่วมมืออาศัยกลายเป็นศัตรูคู่แข่งกัน กลายเป็นคู่อริกัน คู่ปรับกัน จัดแย้งกัน หรือเปลี่ยนแปลงจากความสัมพันธ์ที่เคยขัดแย้งกันมาเป็นการร่วมมือซึ่งกันและกัน

ในการพิจารณาหรือวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้น มิติของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ได้กล่าวข้างต้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงแง่มุมต่างๆ ที่สามารถศึกษาและวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้โดยพิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นว่าแตกต่างกันอย่างไร

5.2 การเปลี่ยนแปลงระบบเหมืองฝายเดิมของภาคเหนือ

ยศ สันตสมบัติ (อ้างแล้ว : 150-154) กล่าวว่า ในช่วงระยะเวลาเกือบสองทศวรรษที่ผ่านมา องค์การเหมืองฝายเริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงจากสาเหตุสำคัญอย่างน้อย 3 ประการด้วยกัน ประการแรก การเพิ่มขึ้นของประชากรและการขยายพื้นที่ทำกินและขยายเขตชลประทานครอบคลุมหลายหมู่บ้าน ทำให้โครงสร้างของระบบเหมืองฝายมีความซับซ้อนมากขึ้น ประการที่สอง แรงกดดันทางด้านเศรษฐกิจการเมือง นโยบายพัฒนาชนบทและการเข้ามาของการบริหารจัดการทรัพยากรโดยหน่วยต่างๆ ของรัฐ มีผลกระทบต่อชุมชนเหมืองฝายบางแห่ง ทำให้มีการปรับรูปแบบองค์กรในลักษณะที่ซับซ้อนมากขึ้น และประการที่สาม การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต กฎหมายที่ดินและนโยบายเร่งรัดการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรเพื่อการค้า ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการจัดการที่มีประสิทธิภาพของระบบชลประทานเหมืองฝาย เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเหมืองฝายมาเป็นรูปแบบถาวรเพื่อไม่ต้องซ่อมแซมบ่อยๆ แต่การเปลี่ยนแปลงตามนโยบายของรัฐได้สร้างผลกระทบและเกิดการเปลี่ยนแปลงต่อระบบความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชนตลอดจนระบบการจัดการน้ำของชุมชน

นอกจากนั้น พรทิพย์ เรือรธีรวิทย์ (อ้างแล้ว : 108-109) ได้สรุปถึงการเปลี่ยนแปลงระบบเหมืองฝายเดิมของภาคเหนือมีสาเหตุมาจาก

1) เหมืองฝายบางแห่งมีการรวมเข้ากับชลประทานของรัฐ โดยชาวนาที่เคยได้รับน้ำจากระบบเหมืองฝายเดิมเปลี่ยนมารับน้ำจากระบบชลประทานของรัฐแทน มีผลทำให้ชาวนาได้รับน้ำเพื่อใช้ในการทำนาเพิ่มขึ้นสามารถมีน้ำใช้เพื่อการเพาะปลูกพืชเชิงพาณิชย์ในฤดูแล้งได้ แต่เหมืองฝายบางแห่งเมื่อรวมเข้ากับชลประทานของรัฐแล้วกลับมีประสิทธิภาพในการจัดการน้ำต่ำกว่าระบบเหมืองฝายเดิม

2) การใช้ประโยชน์ของที่ดินได้เปลี่ยนแปลง กล่าวคือ ที่ดินบางส่วนที่เคยทำการเกษตรได้กลายเป็นที่อยู่อาศัย ร้านค้า โรงแรม รีสอร์ท สถานที่ท่องเที่ยว และโรงงานอุตสาหกรรม ทำให้สมาชิกผู้ใช้น้ำในระบบเหมืองฝาย เหมืองบางแห่งถูกขุดทิ้งหรือเลิกใช้ไป

3) แรงงานที่จะเข้าร่วมกิจกรรมของเหมืองฝายมีจำนวนลดลง เพราะเกษตรกรบางคนหันไปประกอบอาชีพนอกภาคเกษตร ขณะที่กิจกรรมในเหมืองฝายบางอย่างเป็นการทำงานที่ใช้แรงงานมาก เช่น การขุดลอกเหมืองที่ต้องทำประจำทุกปี ทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนแรงงาน ทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนแรงงานมากขึ้น ซึ่งต้องแก้ปัญหาด้วยการจ้างแรงงานทั้งจากภายในกลุ่มผู้ใช้น้ำด้วยกันและจากภายนอก

4) การเปลี่ยนแปลงเดิมเป็นฝายคอนกรีต โดยการชลประทานเป็นผู้สร้างฝายคอนกรีตให้ ซึ่งประสิทธิภาพในการจัดการน้ำฝายไม้ไผ่หรือฝายหินจะแตกต่างกับฝายคอนกรีต คือ ฝายไม้ไผ่และฝายหินเป็นฝายที่ชุมชนสามารถใช้วัสดุภายในท้องถิ่นทำการก่อสร้าง และสามารถรื้อถอนได้ง่ายและสะดวกกว่าฝายคอนกรีต แต่ฝายไม้และฝายฝายหินมีข้อเสียคือ เป็นฝายที่ไม่คงทนถาวร จำเป็นต้องมีการซ่อมแซมอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะในช่วงที่น้ำมีปริมาณมาก

5) ประสิทธิภาพในการรองรับน้ำและส่งน้ำของระบบเหมืองฝายลดลงอันเนื่องมาจากการขยายตัวของเมือง

6. แนวคิดเรื่องการปรับตัว (Adaptation)

การปรับตัว (adaptation) เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม เพื่อให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์สามารถที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้ในสภาพแวดล้อมรอบตัว การปรับตัวเป็นพฤติกรรมที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาเพื่อให้เกิดความสมดุลในชีวิต และมีลักษณะโครงสร้างสังคม (social structure) เป็นแกนกลาง ที่ทำให้เกิดความสมดุลของชุมชน เมื่อโครงการสังคมได้รับความกระทบกระเทือน คนในสังคมได้รับความกระทบกระเทือน คนในสังคมหรือชุมชนย่อมได้รับผลกระทบด้วย การปรับตัวของชุมชนจึงเกิดขึ้น ซึ่งแต่ละชุมชนมีแบบแผนการปรับตัวที่แตกต่างกันไปตามลักษณะโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ ความเชื่อ ค่านิยม และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ เป็นต้น โดยมีปัจจัยหลายอย่างเป็นพื้นฐานในการปรับตัว เช่น สภาพแวดล้อมทางกายภาพ ลักษณะโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรมเดิม ความร่วมมือช่วยเหลือจากหน่วยงาน องค์กรภายนอก และรูปแบบความสัมพันธ์ของสังคมภายนอก โดยที่การปรับตัวของมนุษย์จะออกมาในลักษณะการปฏิบัติตามความขัดแย้งหรือหารสร้างระเบียบแบบแผนทางสังคม วัฒนธรรมใหม่ที่แตกต่างจากรูปแบบเดิม (สุรางค์รัตน์ บุญบรรณ , 2545 : 8)

สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยแม่โจ้

7. แนวคิดการปรับตัวของสังคมมนุษย์ในแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Culture Ecology)

แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเป็นแนวคิดหนึ่งที่นิยมใช้ในการศึกษาชุมชน แนวคิดนี้เชื่อว่า วัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ของบุคคลและชุมชน และวัฒนธรรมเป็นพลังในการพัฒนาบุคคลและสังคม แนวคิดนี้มองว่าสิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลอย่างมากในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งกระบวนการการเปลี่ยนแปลงนี้จะเกิดขึ้นตลอดเวลาเป็นพลวัต โดยกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากการที่ชุมชนปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ซึ่งการปรับตัวนี้มีพื้นฐานสำคัญคือ เทคโนโลยี โครงสร้างทางสังคม และสิ่งแวดล้อมเป็นหลัก (Steward, 1959: 47 – 65 อ้างใน พัทธี อาจหาญ, 2538: 12) Steward อธิบายด้วยว่า ในยุคที่เทคโนโลยีมีระดับต่ำ มนุษย์มีความจำเป็นต้องปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อม หากเมื่อเทคโนโลยีมีการพัฒนามากขึ้น มนุษย์มีความสามารถในการคัดแปลงสภาวะแวดล้อมให้เข้ากับตนเองมากขึ้น อิทธิพลของสิ่งแวดล้อมต่อมนุษย์จึงมีน้อยลง

นอกจากนั้นแนวคิดนี้ยังให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ของสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนแยกออกจากกันได้ยาก ดังนั้นแม้ว่าสิ่งแวดล้อมจะมีอิทธิพลต่อมนุษย์น้อยลงเนื่องจากความก้าวหน้าของเทคโนโลยี แต่ลักษณะทางวัฒนธรรมและประเพณีของมนุษย์จะยังคงอยู่ และสิ่งเหล่านี้จะยังคงถูกถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง ยิ่งกว่านั้นแนวคิดของวัฒนธรรมชุมชนเป็นแนวคิดที่ไม่ได้มองเฉพาะสาเหตุของการเปลี่ยนแปลง แต่มองลึกมากขึ้นว่าปัญหาด้านวัฒนธรรมเป็นสาเหตุพื้นฐานที่สำคัญของปัญหาในสังคม การพัฒนาที่ผ่านมาเป็นการพัฒนาที่ผิดพลาด เพราะทำลายวัฒนธรรม การพัฒนาจึงควรมุ่งเน้นการสร้างและจัดระบบวัฒนธรรมที่มีอยู่ให้สามารถสร้างสมดุลและความสงบสุขแก่สังคม

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมักเน้นความสำคัญของมนุษย์ กาญจนา แก้วเทพ (2538: 167 – 175) เสนอแนะว่า ในการพัฒนามนุษย์ ต้องมองว่ามนุษย์เป็นองค์รวม มิใช่ด้านใดด้านหนึ่ง ดังนั้นการพัฒนามนุษย์ต้องมองหลายมิติรวมกัน ไม่ว่าจะเป็นมิติทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อ เป็นต้น นอกจากนั้นยังต้องมองว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาที่สามารถตัดสินใจและมีศักยภาพที่จะพัฒนาได้ การพัฒนามนุษย์จึงต้องมีการกระบวนการและเงื่อนไขที่เหมาะสม และในการมองมิติทางวัฒนธรรมควรมีการแยกแยะวัฒนธรรมออกเป็นหลายระดับ เพื่อจะได้ทำความเข้าใจวัฒนธรรมและการพัฒนาได้อย่างเหมาะสม

อุไรวรรณ ตันกิมหยง (2528: 158 – 189) อธิบายการเกิดขึ้นและการใช้ประโยชน์ของเหมืองฝายในภาคเหนือโดยอาศัยแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน และได้ข้อสรุปว่า การปรับตัวของชุมชนเกษตรกรรมภาคเหนือจะให้ความสำคัญของการปรับตัวเพื่อนำสภาวะแวดล้อมมาใช้ประโยชน์ ทั้งนี้

เพื่อให้สังคมของต้นสามารถอยู่รอดได้ รูปแบบของการปรับตัวมีหลายลักษณะขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน นอกจากนั้นความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนจะมีมากกว่าความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านเดียวกัน นอกจากนั้นการศึกษายังสะท้อนให้เห็นว่า การแทรกแซงขององค์กรของรัฐที่เป็นการบริหารแบบรวมศูนย์ไม่ได้ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในองค์กรเหมืองฝายอ่อนแอลงหรือสลายไป ตรงกันข้ามการแทรกแซงดังกล่าวกลับทำให้เกิดการฟื้นฟูเหมืองฝาย มีการร่วมมือของเกษตรกรกลับมีการปฏิรูปทำให้เข้มแข็งมากขึ้น มีการร่วมมือกับรัฐส่วนกลางเพื่อจัดการน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งผลการศึกษาของอุไรวรรณ ดันกิมหยง จัดแข่งกับความคิดของ Netting, 1969 (อ้างใน อุไรวรรณ ดันกิมหยง, 2528: 167) ที่ระบุว่า การเข้ามาของอำนาจรัฐจากส่วนกลางในการจัดการน้ำแบบใหม่สู่ชุมชนชนบท ทำให้ต้องใช้ระเบียบกฎเกณฑ์ใหม่ ทำให้ความสัมพันธ์เดิมของการจัดการน้ำหายไป

Cohen (1980) ได้บรรยายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาวะแวดล้อมไว้ว่า “กลุ่มคนนั้นในการดำรงชีวิตอยู่ พวกเขาไม่เพียงแต่ต้องสร้างบ้านเรือน ออกแบบเสื้อผ้า (หรือสร้างสิ่งอื่นๆ) หากแต่จะต้องสร้างสภาวะร่างกายที่จะให้เหมาะสมกับสภาวะแวดล้อม ที่มีอยู่หลายแบบ อย่างอันเป็นสภาวะแวดล้อมที่คนกลุ่มนี้ต้องการอาศัยอยู่” ซึ่งอุไรวรรณ ดันกิมหยง ได้นำมาอ้างในการศึกษาเรื่อง การวิวัฒนาการของเหมืองฝายทั้งในแง่การวิวัฒนาการการปรับตัวของชุมชนเหมืองฝายที่มีอยู่เดิมและชุมชนเหมืองฝายที่เกิดขึ้นนั้นว่ามีปัจจัยหลายอย่าง เช่น การเพิ่มขึ้นของประชากรเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้มีการขยายเขตที่ทำกินและชุมชนเหมืองฝาย ในช่วงเวลาหนึ่งแรงกดดันทางการเมืองและเศรษฐกิจอาจเป็นสาเหตุที่สำคัญในการปรับตัวของชุมชนเดิม ความเปลี่ยนแปลงทางกฎหมายที่ดินและภาษี หรือระบบการผลิตทางการเกษตรล้วนแต่มีอิทธิพลต่อชุมชนเหมืองฝาย ปัจจัยเหล่านี้อาจมีอิทธิพลไม่เท่าเทียมกัน และเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อชุมชนเหมืองฝายในต่างกรรมต่างวาระหรืออาจพร้อมๆกัน (อุไรวรรณ ดันกิมหยง , อ้างแล้ว)

7.1 การปรับตัวขององค์กรเหมืองฝาย

7.1.1 การรวมกลุ่มทางสังคมชลประทานในสมัยล้านนา (ก่อนปี พ.ศ.2420)

สร้อยศรี ประยูรเสถียร (2529) กล่าวว่าช่วงทศวรรษ 1830 กลุ่มหรือองค์กรเหมืองฝายได้เกิดขึ้นและมีการจัดระเบียบทางสังคมชลประทานเหมืองฝายเกิดขึ้น โดยสรุปจาก 1) การสถาปนาเมืองเชียงใหม่เป็นนครรัฐ มีพญามังรายเป็นเจ้าผู้ครองนครรัฐเป็นองค์แรก และ 2) การศึกษาดำเนินการและกฎหมายของรัฐล้านนาในอดีตที่ได้ระบุศหรือตำแหน่งขุนนาง ทำให้สามารถสันนิษฐานได้ว่าเป็นตำแหน่งที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับระบบเหมืองฝาย เช่น นายฝายหรือขุน

นางฝ่ายหมื่นน้ำ หมื่นตาง หมื่นลำนนา ลำนน้ำ และเลียบน้ำ เป็นต้น (ส่องแสง สื่อสุวรรณ , อ้างแล้ว) ซึ่งได้สรุปลักษณะองค์กรเหมืองฝายในยุคสมัยราชวงศ์มังรายออกเป็น 2 ลักษณะใหญ่ๆ ดังนี้

1) องค์กรเหมืองฝายของชาวบ้านหรือไพร่เมือง เป็นระบบชลประทานขนาดเล็กซึ่งมีพื้นที่ส่งน้ำชลประทานไม่มากนัก ชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่นจะช่วยกันสร้างฝายขุดลำเหมืองควบคุม และจักสรรน้ำ ตลอดจนดูแลรักษาระบบชลประทานกันเอง

2) องค์กรเหมืองฝายที่ดำเนินการโดยรัฐ (กษัตริย์ เจ้าเมืองหรือขุนนาง) เป็นระบบชลประทานขนาดใหญ่ รัฐจะเรียกเกณฑ์แรงงานไพร่มาช่วยกันก่อสร้าง และดูแลรักษาระบบภายใต้การควบคุมและจัดการบริหารของรัฐ

7.1.2 การรวมกลุ่มทางสังคมชลประทานสมัยปฏิรูปการปกครอง (ปี พ.ศ.2420-2500)

รัชสมัยรัชกาล ที่ 5 เป็นต้นมา ได้มีการรวมรัฐอิสระในเขตภาคเหนือ ทำให้เจ้าเมืองเชียงใหม่และราชวงศ์เริ่มหมดอำนาจในทางการเมืองและเศรษฐกิจ ซึ่งส่งผลให้เกิดความพยายามแสวงหาทางออกด้านเศรษฐกิจเพื่อพุงฐานะของตนเองและวิธีการบุกเบิกสร้างเหมืองฝายขึ้นมาใหม่ โดยเกณฑ์แรงงานชาวนามาขุดเหมืองสร้างฝาย ซึ่งมีการแจกจ่ายอาหารให้แก่คนที่มาร่วมงาน เมื่อสร้างเหมืองฝายเสร็จ เจ้าเมืองหรือขุนนางก็จะเก็บค่าน้ำเป็นข้าวจากสมาชิกตามจำนวนพื้นที่ที่ได้รับประโยชน์จากฝายนั้น ส่วนในท้องถิ่นที่ห่างไกลจากเมือง ชาวนาจะรวมแรงกันก่อสร้างและซ่อมแซมเหมืองฝายขนาดเล็กกันเอง (อุไรวรรณ ดันกิมหยง , อ้างแล้ว)

7.1.3 การรวมกลุ่มทางสังคมชลประทานในยุคการเกษตรแบบสมัยใหม่ (ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา)

เป็นช่วงที่มีการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยวและเชิงพาณิชย์ 2-3 ครั้งต่อปีและเพิ่มมากขึ้น มีการใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง พืชพันธุ์ใหม่ๆ อย่างกว้างขวาง ทำให้เกษตรกรเพิ่มพื้นที่การเพาะปลูกส่งผลถึงความต้องการน้ำที่เพิ่มมากขึ้น นอกจากนั้น โครงสร้างทางกายภาพของลำเหมืองและฝายบางส่วนทำด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก ทำให้ต้องมีการปรับเปลี่ยนการบริหารชลประทานเหมืองฝายอย่างละเอียดยิ่งขึ้น การที่กลุ่มผู้ใช้น้ำมีหลากหลายมากยิ่งขึ้น และแต่ละกลุ่มมีความต้องการใช้น้ำไม่เหมือนกัน ทำให้ต้องมีการจัดตารางเวลาการใช้น้ำ ดังนั้น คณะผู้บริหารจึงต้องมีความสามารถในการจัดสรรน้ำให้ได้อย่างทั่วถึงตามสิทธิและหน้าที่ของสมาชิกแต่ละประเภท (อุไรวรรณ ดันกิมหยง , อ้างแล้ว) นอกจากนั้น การศึกษาของวันเพ็ญ สุรฤกษ์ (2553 , 2528) ได้สรุปการชลประทานในที่ราบลุ่มหุบเขาเชียงใหม่-ลำพูน ไว้ว่า ระบบชลประทานราษฎรมีพื้นที่ส่งน้ำชลประทานน้อย

กว่าระบบชลประทานหลวง และการบริหารจัดการมีความซับซ้อนน้อยกว่าระบบชลประทานหลวง ส่งผลให้การบริหารงานของระบบชลประทานราษฎร์มีประสิทธิภาพมากกว่าระบบชลประทานหลวง โดยมีปัจจัยอื่นๆ ช่วยสนับสนุนประสิทธิภาพการจัดการด้วยเช่น 1) มีการทำ “สัญญาเหมืองฝาย” ซึ่งเป็นกฎข้อบังคับที่สมาชิกผู้ใช้น้ำและหัวหน้าเหมืองฝายช่วยกันเขียนขึ้นมาเพื่อใช้ในระบบชลประทานของตนเอง 2) มีการจ่ายค่าตอบแทน ให้แก่กลุ่มผู้จัดสรรน้ำและมีการระดมแรงงานและอุปกรณ์ในการบำรุงรักษาซ่อมแซมระบบชลประทาน ตามสัดส่วนพื้นที่ที่ใช้ประโยชน์ของสมาชิกแต่ละคน และ 3) มีการเลือกตั้งหัวหน้าเหมืองฝายกันเอง ทำให้มีการบริหารจัดการชลประทานเหมืองฝายเป็นไปอย่างใกล้ชิด แต่อย่างไรก็ตาม การบริหารจัดการของหัวหน้าเหมืองฝายนั้นต้องยังพึ่งพิงเจ้าหน้าที่รัฐในกรณีที่ไม่สามารถใช้กฎข้อบังคับได้ โดยจะส่งกรณีพิพาทไปให้ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และนายอำเภอเป็นผู้บังคับใช้ให้เป็นไปตามกฎหมายการชลประทานราษฎร์

8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาครั้งนี้มีการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรและการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มเหมืองฝาย สามารถพบข้อมูลที่เกี่ยวข้องและน่าสนใจดังนี้

การจัดการน้ำในระบบเหมืองฝายเดิมได้มีการเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การศึกษาของพรทิพย์ เจริญธีระวิทย์ (2543 : 108) กล่าวว่า เหมืองฝายบางแห่งมีการรวมเข้ากับการชลประทานของรัฐ โดยชาวนาที่เคยได้รับน้ำจากระบบเหมืองฝายเดิมเปลี่ยนมารับน้ำจากชลประทานของรัฐแทน มีผลทำให้ชาวนาที่เคยได้รับน้ำเพื่อใช้ในการทำนาเพิ่มขึ้นและสามารถมีน้ำใช้เพื่อการเพาะปลูกพืชเชิงพาณิชย์ในฤดูแล้งได้ สอดคล้องกับสุชิน วรพงษ์ไพบุลย์ (2543 : บทคัดย่อ) เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมและสภาพทางสังคม เศรษฐกิจ ก่อนสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอก พบว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ ก่อนสร้างเก็บน้ำเกษตรกรรม ที่ดินทำกินพอสมควร ไม่ต้องเช่าที่ดิน แต่การเกษตรส่วนใหญ่ขาดแคลนน้ำ ได้ผลผลิตน้อย ภายหลังการสร้างอ่างเก็บน้ำแล้วประชาชนสามารถปลูกพืชได้เพิ่มขึ้น มีอาชีพใหม่ๆ เกิดขึ้นโดยเฉพาะการประมง การเลี้ยงปลา สัตว์น้ำต่างๆ การท่องเที่ยว ล่องแพ ร้านอาหารและรีสอร์ท แรงงานมีการอพยพมากขึ้น เนื่องจากสาธารณูปโภคดีขึ้น นอกจากนั้น อัมพร ไชโย (2545 : บทคัดย่อ) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดการของกลุ่มเหมืองฝายโดยการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น ฝายคอนกรีตแทนฝายไม้ไผ่ ใช้เครื่องจักรแทนแรงงานคนในการ ขุดลอกลำเหมือง การจัดการองค์กรในรูปแบบ คณะกรรมการที่รัฐเป็นผู้แต่งตั้ง และเข้ามาสอดแทรกในเรื่องของกฎระเบียบ การจัดสรร การตรวจสอบ และแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อ

ควบคุมการดำเนินงานของกลุ่มเมืองฝ่ายเพื่อให้ทุกเมืองฝ่ายมีระบบการทำงานที่เหมือนกัน และ ยังพบว่า หากชุมชนและรัฐผสานความร่วมมือและปรับวิธีการ โดยที่รัฐมีความเชื่อมั่นในศักยภาพ ของชุมชน ให้ชุมชนมีการบริหารจัดการองค์กรของชุมชนเอง โดยรัฐเป็นผู้ให้การสนับสนุนให้ ชุมชนในส่วนที่ชุมชนไม่สามารถดำเนินการได้ รัฐจึงควรเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการ

อย่างไรก็ตามเมืองฝ่ายบางแห่งเมื่อรวมเข้ากับชลประทานของรัฐแล้วกลับมีประสิทธิภาพ ในการจัดการน้ำต่ำกว่าระบบเมืองฝ่ายเดิม เช่น การศึกษาของพัชรี อาจหาญ (อ้างแล้ว) และสุวารี วงศ์กองแก้ว (2540 : บทคัดย่อ) กล่าวคือ เชื่อนที่รัฐสร้างขึ้นจนน้ำไม่ได้เต็มศักยภาพ ทำให้ไม่ สามารถจัดสรรน้ำให้แก่ชาวบ้านได้เหมือนกับระบบเมืองฝ่ายเดิมชาวบ้านมีปัญหการแย่งชิงน้ำ กัน ชาวบ้านมีความเห็นว่าระบบชลประทานของรัฐไม่มีความยืดหยุ่นและประสิทธิภาพในการ จัดการน้ำต่ำกว่าระบบเมืองฝ่ายเดิม

การพัฒนาระบบชลประทาน เป็นนโยบายการพัฒนาการเกษตรของประเทศที่รัฐให้ ความสำคัญมาก โดยการพัฒนาในระยะแรกๆ นั้น เน้นการสร้างโครงสร้างพื้นฐานของการ ชลประทานขนาดใหญ่ สาโรจน์ แววมณี (อ้างแล้ว) กล่าวถึง การพัฒนาการชลประทานในแต่ละ ท้องถิ่นของจังหวัดเชียงใหม่ มีหน่วยงานของรัฐบาลหลายหน่วยงานเข้าไปปรับปรุงและก่อสร้าง ระบบชลประทานขึ้นใหม่ก่อให้เกิดระบบการจัดการชลประทาน 2 รูปแบบด้วยกัน คือ 1) การ ชลประทานทางหลวงดำเนินการก่อสร้าง บำรุงรักษา และจัดสรรน้ำ โดยที่โครงสร้างทางกายภาพ ของชลประทานทำด้วยคอนกรีตบดอัด และ 2) การชลประทานราษฎร์ ดำเนินการก่อสร้าง บำรุงรักษา และจัดสรรน้ำโดยคนท้องถิ่น ซึ่งโครงสร้างทางกายภาพของลำเหมืองคือ ดิน และฝ่าย ทำด้วยไม้หรือหิน

การจัดการชลประทาน โดยชุมชนท้องถิ่นในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย อาจ สรุปลได้จากการศึกษาของ Sirivongs Na Ayudgaya (1983) ที่ได้ศึกษาองค์กรเมืองฝ่ายในเขต อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ที่ได้เสนอให้เห็นถึงการชลประทานราษฎร์หรือเมืองฝ่าย ในช่วงตอนการเปลี่ยนผ่านจากการปรับตัวในยุค “รัฐสมัยใหม่” เข้าสู่การปรับตัวในยุคการเกษตร แบบใหม่ ไว้ว่า ตำแหน่งการบริหารในองค์กรเมืองฝ่ายหนึ่งๆ นั้น จะสัมพันธ์กับลักษณะทาง กายภาพของโครงสร้างลำเหมือง จำนวนบ้านที่สมาชิกอาศัยอยู่ และขนาดพื้นที่รับน้ำชลประทาน ของระบบชลประทานเมืองฝ่ายนั้นๆ โดยมีกลุ่ม 2 กลุ่มที่มีบทบาทสำคัญ คือ กลุ่มผู้จัดสรรน้ำ (หัวหน้าเมืองฝ่ายและผู้ช่วย) และกลุ่มผู้ใช้น้ำ (สมาชิกผู้ใช้น้ำ) โดยที่บทบาทและหน้าที่ของกลุ่ม ผู้จัดสรรน้ำ มีดังนี้ คือ หัวหน้าเมืองฝ่ายมีหน้าที่อยู่ 2 ส่วน คือ 1) ด้านวิศวกรรม หัวหน้าเมืองฝ่าย จะเป็นผู้ที่สำรวจความเสียหายของลำเหมือง กำหนดอุปกรณ์ซ่อมแซมและบำรุงรักษาเมืองฝ่าย จัดสรรและตรวจตราปริมาณน้ำใช้ในแต่ละแปลงนา และ 2) ด้านการบริหารหัวหน้าเมืองฝ่าย

จะเป็นผู้ทำหน้าที่ควบคุมสมาชิกให้ปฏิบัติตามกฎที่ได้วางไว้ ตัดสินกรณีพิพาทเรื่องน้ำชลประทาน กำหนดการประชุม และแบ่งงานรับผิดชอบให้แก่ผู้ช่วยหัวหน้าเมืองฝ่าย เช่น ช่วยทำและเก็บบัญชีหรือเอกสารขององค์กรฯ และช่วยตรวจสอบอุปกรณ์ทำงาน เป็นต้น ส่วน “ล่าม” จะทำหน้าที่ส่งข่าวให้แก่สมาชิกได้รับทราบ เช่น บอกวันประชุม บอกวันนัดทำงานซ่อมแซมเหมืองฝาย เป็นต้น นอกจากนั้นบางองค์กรเหมืองฝายยังมีหน้าที่อื่นๆ อีก เช่น เฝ้าระวัง และเลขานุการ เป็นต้น (สาโรจน์ แววมณี, อ้างแล้ว)

จากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป อุไรวรรณ ดันกิมหยง (อ้างแล้ว) ได้เสนอว่ามีผลกระทบต่อการปรับตัวในเชิงบวกต่อองค์กรชลประทาน “ฝายเหมืองใหม่” หรือองค์กรเหมืองฝายอื่นๆ ในเขตภาคเหนือตอนบน โดยแบ่งผลกระทบในเชิงบวกออกเป็น 3 ประการ ดังนี้คือ

1) ก่อให้เกิดแรงผลักดันที่ทำให้ผู้นำท้องถิ่นหลายแห่งรวมกลุ่มชาวนาในอุปถัมภ์ของตนเอง บุกเบิกสร้างเหมืองฝายใหม่ขึ้น ทำให้นอกจากจะช่วยลดแรงกดดันทางด้านการเมืองแล้วยังช่วยลดแรงกดดันด้านประชากรและทางเศรษฐกิจอีกด้วย

2) การสร้างระบบการปกครองแบบส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่นของรัฐนั้น รัฐได้รวบรวมกิจกรรมสาธารณะและจัดเก็บภาษีต่างๆ ไว้ทั้งหมด ยกเว้นการจัดการชลประทานเหมืองฝาย ทำให้องค์กรเหมืองฝายยังคงสามารถบริหารจัดการกันเองได้ สถานการณ์เช่นนี้ช่วยสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาผู้นำชาวนาในองค์กรเหมืองฝายขึ้นมา

3) ระบบการทำงานของส่วนราชการต่างๆ นั้น เป็นตัวอย่างการจัดการระบบการจัดการแบบสมัยใหม่ที่มีความสลับซับซ้อน ที่ซึ่งผู้นำท้องถิ่นสามารถเรียนรู้และนำไปประยุกต์ใช้ในการจัดการชลประทานได้ และนอกจากนั้นยังช่วยให้ผู้นำท้องถิ่นสามารถขยายมุมมองในการแก้ไขปัญหาการจัดการภายในองค์กรเหมืองฝาย ซึ่งเดิมนั้นพิจารณาแบบชุมชนปิด โดยการหันมาพิจารณาว่าปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นเกี่ยวกับระดับภูมิภาคและระดับภูมิภาคอย่างไร

กล่าวโดยสรุป อุไรวรรณ ดันกิมหยง ได้แสดงให้เห็นว่า ในเขตภาคเหนือตอนบนในช่วงตอนเริ่มต้นทำการเกษตรแบบ “สมัยใหม่” สภาพแวดล้อมที่มีอำนาจเหนือกว่าองค์ประกอบเหมืองฝายนั้น ไม่ได้สร้างผลกระทบเพียงด้านลบแต่อย่างเดียว แต่ยังได้ส่งผลกระทบด้านบวกด้วย ในสภาพแวดล้อมเช่นนี้องค์กรเหมืองฝายบางแห่งอาจอ่อนแอหรือล่มสลายไปในที่สุด แต่องค์กรเหมืองฝายบางแห่งกลับมีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น (อุไรวรรณ ดันกิมหยง, อ้างแล้ว)

Tan Kim Yong (1995) วิเคราะห์แนวโน้มการปรับตัวขององค์กรชลประทานเหมืองฝายในเขตภาคเหนือตอนบนในอนาคดมีแนวโน้มการปรับตัวเป็นแบบใดแบบหนึ่งใน 6 แบบใหญ่ ดังนี้

คือ 1) แบบการจัดการชลประทานแทนลุ่มน้ำ 2) แบบการจัดการทรัพยากร ป่าไม้ ดิน และน้ำ 3) แบบพึ่งพิงโครงสร้างการบริหารของระบบราชการ 4) แบบจัดการแบบเป็นทางการ 5) แบบการจัดการแบบเอกชน 6) แบบองค์กรพัฒนาเอกชน แต่การปรับตัวไปเป็นในรูปแบบใดนั้นขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางนิเวศน์-เกษตร-ชาติพันธุ์ภายในสภาพแวดล้อมทางสังคมการเมืองท้องถิ่นชลประทานเหมืองฝายนั้นๆ เชนอยู่

การจัดการเหมืองฝายหลังการเปลี่ยนแปลงป่าต้นน้ำในงานศึกษาของเสาวภาคย์ สุระวงศ์ (2543 : บทคัดย่อ) ได้มีการปรับเปลี่ยนภายในองค์กรเหมืองฝายอยู่ 4 ด้าน คือ 1) ปรับเปลี่ยนด้านเทคโนโลยีทางโครงสร้างกายภาพโครงสร้างของเหมืองฝายจากโครงสร้างเดิมที่ใช้ไม้มาเป็นเสาคอนกรีตเสริมเหล็ก และเป็นการลดการใช้ไม้ในป่าต้นน้ำลงได้ระดับหนึ่ง 2) การปรับเปลี่ยนด้านองค์กรโครงสร้างบริหารและการคัดเลือกผู้นำยังใช้ระบบการบริหารที่มีรูปแบบการกระจายอำนาจสู่คณะกรรมการและสมาชิกเหมืองฝาย ได้มีการบริหารจัดการแต่ละหมู่บ้านของตนเอง การคัดเลือกผู้นำใช้ระบบประชาธิปไตย โดยคัดเลือกจากตัวแทนสมาชิกเหมืองฝายแต่ละหมู่บ้าน 3) การปรับเปลี่ยนด้านบริการจัดการ พบว่าโครงสร้างบทบาทและหน้าที่ผู้จัดสรรน้ำและผู้นำหลักจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางกายภาพจากการใช้ไม้มาเป็นเสาคอนกรีตเสริมเหล็กแล้วนั้น กิจกรรมด้านการระดมแรงงานและทรัพยากรก็เปลี่ยนแปลงตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการซ่อมแซมฝายได้หมดไปเหลือเพียงการขุดลอกถ้าเหมืองประจำปีเท่านั้น 4) การปรับเปลี่ยนกฎระเบียบวิธีการอนุรักษ์ ป่าต้นน้ำ โดยองค์กรท้องถิ่นเกิดความตระหนักถึงความสำคัญของป่าต้นน้ำในการใช้ทรัพยากรของชุมชนมากยิ่งขึ้น และรวมตัวกันสร้างกฎระเบียบข้อตกลง สำหรับควบคุมพฤติกรรมการใช้ป่า และน้ำให้คงความสมดุล

พัชรี อาจหาญ (2528) ศึกษาการปรับตัวขององค์กรเพื่อการชลประทานท้องถิ่นต่อกระบวนการแทรกแซงระบบสาธารณะของรัฐ โดยศึกษากรณีการจัดการเหมืองฝายในลุ่มแม่น้ำปิงตอนบน พบว่ารัฐใช้อำนาจในการเปลี่ยนการจัดการน้ำของท้องถิ่นมาเป็นการจัดการของราชการทั้งหมด นอกจากนั้นกลไกของระบบราชการ ผู้มีอิทธิพลทั้งในและนอกท้องถิ่น เช่น นักการเมือง ผู้นำ และนักธุรกิจ เป็นส่วนสำคัญที่ผลักดันให้การจัดการน้ำของท้องถิ่นเปลี่ยนเป็นระบบชลประทานของรัฐ และผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้ประสิทธิภาพในการจัดการน้ำของท้องถิ่นลดลง รวมทั้งอำนาจในการจัดการน้ำของท้องถิ่นด้วย โดยอำนาจรัฐมีบทบาทมากกว่าในการจัดการและควบคุมการใช้น้ำ

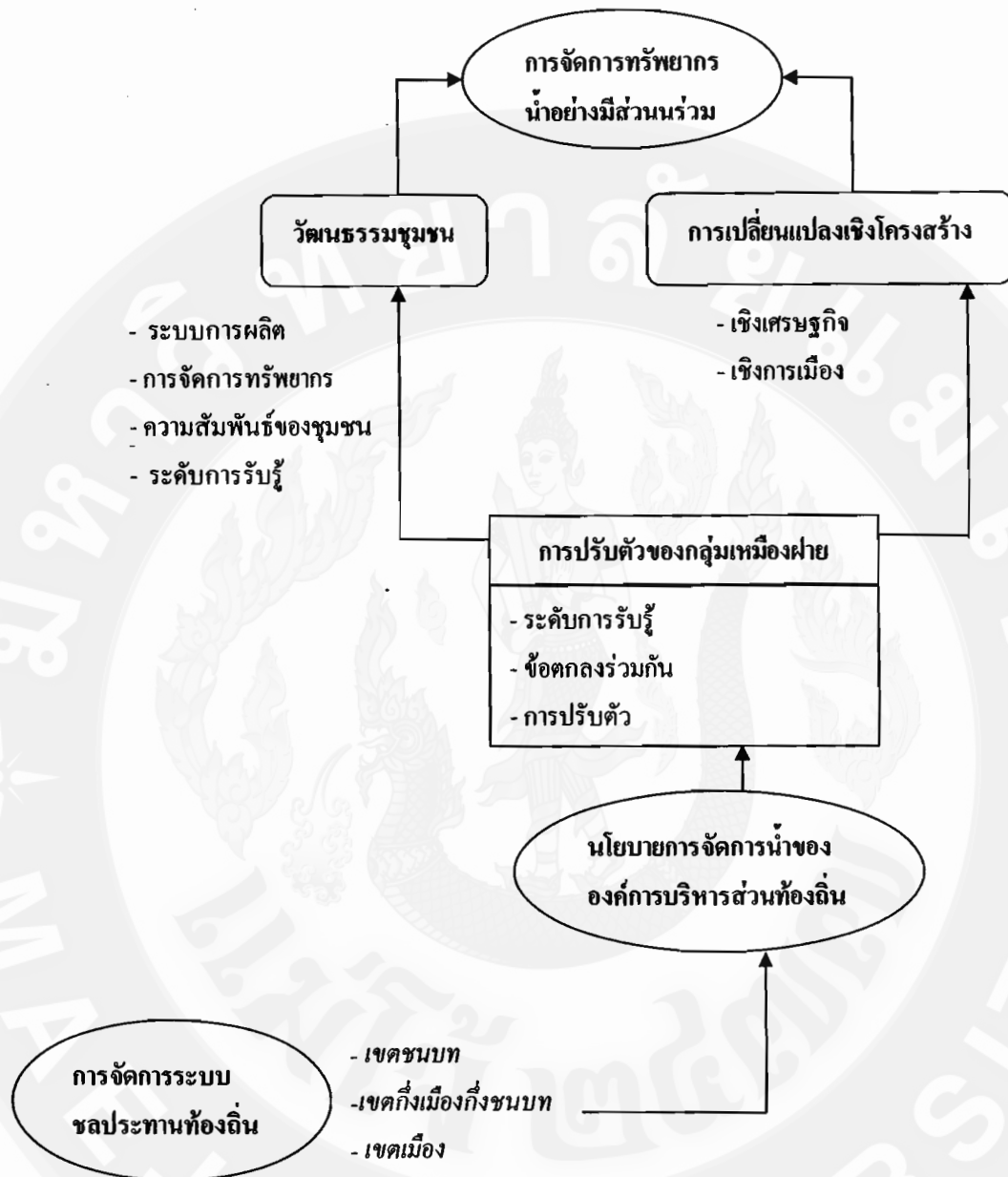
สาโรจน์ แวมณี (2514) ศึกษากระบวนการปรับตัวขององค์กรชลประทานราษฎรต่อการเปลี่ยนแปลงการเกษตรของฝายเหมืองใหม่ ใน อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่ พบว่า การเปลี่ยนแปลง

รูปแบบการเกษตรให้เป็นแบบสมัยที่มีการปลูกพืชเชิงเดี่ยวอย่างเข้มข้นและการพัฒนาระบบชลประทานของรัฐ มีผลกระทบต่อโครงสร้างและหน้าที่ของเมืองฝ่ายเมืองใหม่ ไม่ว่าจะเป็นการเลือกตั้งคณะกรรมการ การเปลี่ยนระบบการจ่ายค่าตอบแทน นอกจากนั้นการจัดการน้ำแบบองค์กรชลประทานในระยะหลังมีผลทำให้กลุ่มเมืองฝ่ายใหม่มีการปรับองค์กร โดยการรวมตัวกับองค์กรชลประทานเมืองฝ่ายอื่นเพื่อการจัดสรรน้ำ

ธนะภูมิ เสมบุตร (2547) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนนางแล อ.เมือง จ.เชียงราย พบว่า มีสองฝ่ายที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการจัดการน้ำของชุมชนนางแล ฝ่ายแรก คือ กลุ่มเมืองฝ่ายที่มีหน้าที่ในการจัดสรรน้ำ และฝ่ายที่สองคือ องค์การบริหารส่วนตำบลนางแลที่เริ่มมีบทบาทมากขึ้นในการก่อสร้าง ซ่อมแซมและดูแลตัวฝ่ายและเส้นทางลำเลียงน้ำในชุมชนทั้งหมด และบทบาทของฝ่ายหลังจะมาแทนที่บทบาทของฝ่ายแรกที่มีมาแต่เดิม

การศึกษาครั้งนี้มีความแตกต่างจากการศึกษาของ พัชรี อาจหาญ (2538) ที่มองการปรับตัวของเมืองฝ่ายเมื่อมีการแทรกแซงของอำนาจรัฐจากส่วนกลาง การศึกษาครั้งนี้มุ่งเน้นการปรับตัวของเมืองฝ่ายเมื่อมีการแทรกแซงจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และเป็นการพยายามทำความเข้าใจเพิ่มเติมจากผลการศึกษาของ ธนะภูมิ เสมบุตร (2547) ที่ชี้ให้เห็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นของการแบ่งอำนาจในการจัดการเมืองฝ่ายระหว่างกลุ่มเมืองท้องถิ่นกับองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งอัมพร ไชโย (2545 : บทคัดย่อ) ได้เสนอทางออกในการทำงานร่วมกันระหว่างชุมชนกับรัฐไว้อย่างน่าสนใจจากงานวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาพัฒนาการของรูปแบบกลุ่มเมืองฝ่ายในเขตลุ่มน้ำวางในพื้นที่ตำบลบ้านกาศที่มีระบบการปกครอง 2 ส่วน คือ เทศบาลรับผิดชอบ 5 หมู่บ้านในตำบลบ้านกาศและ 3 หมู่บ้านในตำบลดอนเปา และองค์กรปกครองส่วนตำบลมีพื้นที่รับผิดชอบ 5 หมู่บ้าน ผลจากการวิจัยพบว่า ตำบลบ้านกาศมีพัฒนาการของระบบการจัดการเมืองฝ่ายที่เผชิญกับการเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอด ตั้งแต่ยุคดั้งเดิม ยุคการเกษตรแผนใหม่และยุคเชิงพาณิชย์ และได้รับผลกระทบที่รัฐเข้ามาจัดการโดยเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่และมีเป้าหมายเพื่อควบคุมการดำเนินงานของกลุ่มเมืองฝ่ายเพื่อให้ทุกเมืองฝ่ายมีระบบการทำงานที่เหมือนกัน งานวิจัยได้เสนอรูปแบบการทำงานร่วมกัน คือ รัฐควรมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชนให้ชุมชนมีการบริหารจัดการองค์กรของตนเอง โดยมีรัฐเป็นผู้สนับสนุนที่ชุมชนไม่สามารถดำเนินการเองได้โดยใช้วิธีการสร้างการมีส่วนร่วม

9. กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสามารถนำสู่ข้อสรุปของแนวคิดการวิจัย โดยกรอบแนวคิดในการศึกษาครั้งนี้มุ่งประเด็นไปยังการปรับตัวขององค์กรเหมืองฝายในสองมิติที่ ยศ สันตสมบัติ ได้เสนอแนะไว้ข้างต้น ได้แก่ มิติวัฒนธรรมชุมชนและมิติการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองและระบบนิเวศ โดยในมิติแรกเน้นการมองระบบการผลิต และการจัดการทรัพยากรของชุมชนจากมิติวัฒนธรรม ซึ่งเป็นการมองความสัมพันธ์ระหว่างชีวิต มนุษย์กับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวมและรอบด้าน โดยเน้นการให้ความสำคัญกับการรับรู้ถึงการ เปลี่ยนแปลงของสมาชิกกลุ่มเหมืองฝาย บนข้อตกลงเบื้องต้นของการมีศักยภาพของทรัพยากร

มนุษย์ในการตัดสินใจในการที่จะยอมรับการเปลี่ยนแปลงและทางที่จะปรับตนเองให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงที่เป็นพลวัตร สำหรับมิติที่สอง เน้นการมองการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงของอำนาจในการจัดการทรัพยากรน้ำจากอำนาจรวมศูนย์ของรัฐ เช่น การจัดการระบบน้ำแบบชลประทาน เป็นอำนาจขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีแนวโน้มของการได้รับอำนาจการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่นให้มีประสิทธิภาพสูงสุด ทั้งด้านระเบียบปฏิบัติ ข้อกฎหมายและงบประมาณ

บทที่ 3

วิธีวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อทำความเข้าใจและอธิบายการเปลี่ยนแปลงของบทบาทกลุ่มเมืองฝ่ายโดยการพยายามเสาะหาข้อเท็จจริง (Fact) และบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของการเปลี่ยนแปลงบทบาทในการจัดการทรัพยากรน้ำของกลุ่มเมืองฝ่าย ทั้งบทบาทของกลุ่มเมืองฝ่ายเอง และบทบาทขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่ดูแลจัดการทรัพยากรของพื้นที่ วิธีการดำเนินการวิจัยมีขั้นตอนดังนี้

1. การกำหนดพื้นที่ศึกษาวิจัย
2. กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก
3. วิธีการและเครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย
4. การตรวจสอบข้อมูล
5. การวิเคราะห์ข้อมูล

3.1 การกำหนดพื้นที่ในการศึกษา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้คัดเลือกกลุ่มเมืองฝ่ายจำนวน 3 แห่ง ได้แก่

1) กลุ่มเมืองฝ่ายคอนจิ้น ซึ่งเป็นเมืองฝ่ายใหญ่ที่อยู่ในกลุ่มเมืองฝ่ายพญาคำ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมืองฝ่ายแห่งนี้ตั้งอยู่ในเขตเมืองและกำลังได้รับผลกระทบอย่างมากจากการขยายตัวของเมืองเชียงใหม่ ทั้งธุรกิจที่อยู่อาศัย ธุรกิจโรงงานและธุรกิจอื่นๆ ที่ค่อยๆ รุกคืบเข้ามาในพื้นที่เพื่อเปลี่ยนพื้นที่การเกษตรเป็นพื้นที่ประเภทอื่น

2) กลุ่มเมืองฝ่ายลู่คำ ตำบลสันนาเม็ง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นกลุ่มเมืองฝ่ายที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ทำการเกษตรอันอุดมสมบูรณ์ แต่พื้นที่เหล่านั้นกำลังเปลี่ยนแปลงสิทธิในการครอบครองที่ดิน และพื้นที่เปลี่ยนแปลงเป็นที่อยู่อาศัยมากขึ้น

3) เมืองฝ่ายห้วยโป่ง ตำบลสันป่ายาง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นกลุ่มเมืองฝ่ายที่ตั้งอยู่ห่างจากเขตเมืองมากกว่าสามสิบกิโลเมตร กล่าวได้ว่า สภาพพื้นที่ยังไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก

ทั้งนี้การศึกษาเปรียบเทียบสภาพการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของทั้งสามกลุ่มกลุ่มเมืองฝ่ายภายใต้ความแตกต่างด้านบริบทพื้นที่ช่วยให้เห็นการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของกลุ่มเมืองฝ่ายภายใต้สถานการณ์และเงื่อนไขที่แตกต่างกันได้ชัดเจนมากขึ้น

3.2 กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก

ผู้วิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องซึ่งแบ่งเป็น 2 กลุ่มหลักตามลักษณะขององค์กร คือ กลุ่มที่ 1 คือ กลุ่มองค์กรเหมืองฝาย คือ แก่เหมือง แก่ฝาย ผู้ช่วยแก่เหมืองแก่ฝาย คณะกรรมการและสมาชิกเหมืองฝาย กลุ่มที่ 2 คือ กลุ่มองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ นายกองค์การบริหารส่วนตำบล ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลเจ้าหน้าที่ฝ่ายช่างขององค์การบริหารส่วนตำบล เจ้าหน้าที่ด้านพัฒนาการเกษตรและเจ้าหน้าที่ชลประทาน กลุ่มที่ 3 คือ ผู้นำชุมชน ที่เกี่ยวข้องกับทั้งทางตรงและทางอ้อมกับเหมืองฝายทั้ง 3 แห่ง ซึ่งการเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลักแต่ละกลุ่มนั้นจำแนกได้ ดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงจำนวนกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก

กลุ่มผู้ให้ข้อมูล	ฝ่ายคอนจิ้น	ฝ่ายสูงต่ำ	ฝ่ายห้วยโป่ง
กลุ่มที่ 1 องค์กรเหมืองฝาย			
1.1 แก่เหมืองแก่ฝาย(อดีต-ปัจจุบัน)	1	1	2
1.2 ผู้ช่วยแก่เหมืองแก่ฝาย	1	1	
1.3 คณะกรรมการ		1	
1.4 สมาชิกเหมืองฝาย	4	2	
กลุ่มที่ 2 องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น			
2.1 นายกองค์การบริหารส่วนตำบล		1	1
2.2 ปลัด		1	
2.3 สอบต./สท./คณะกรรมการ	2	1	1
กลุ่มที่ 3 ผู้นำชุมชน			
3.1 กำนัน		1	1
3.2 ผู้ใหญ่บ้าน/ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน			3
3.3 ประธานกลุ่ม/ผู้อาวุโส		1	7
รวม	8	10	15

3.3 วิธีการและเครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย

ผู้วิจัยได้วางแผนการทำงานในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักโดยใช้เครื่องมือการวิจัยเชิงคุณภาพที่หลากหลาย นับตั้งแต่การเข้าพื้นที่และการสร้างความคุ้นเคยโดยใช้เวลาในช่วงแรกของการวิจัยในการทำความรู้จักคุ้นเคยและค้นหาผู้ให้ข้อมูลหลักในการศึกษาครั้งนี้ ซึ่งพื้นที่ที่ตั้งของกลุ่มเหมืองฝายคอนจิ้นกับฝายห้วยโป่งไม่ได้เป็นพื้นที่ใหม่ของผู้วิจัย เนื่องจากคณะผู้วิจัยมีประสบการณ์ในการเข้าพื้นที่เหล่านี้จากงานวิจัยเดิม ทำให้มีทุนเดิมในการรู้จักบุคคลที่เป็นผู้นำ (ทั้งที่เป็นทางการและ ไม่เป็นทางการ) และประชาชนผู้ที่อาศัยในพื้นที่ดังกล่าวพอสมควรซึ่งบุคคลเหล่านี้สามารถชี้แนะและแนะนำผู้ที่มีคุณสมบัติเป็นผู้ให้ข้อมูลที่ตรงและเป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัยเป็นอย่างดี หลังจากได้กลุ่มคนหลักที่จะให้ข้อมูลมาแล้ว ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับเหมืองฝายและบทบาทหน้าที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพิ่มเติมจากเอกสาร เพื่อเป็นการทบทวนความรู้ในการเข้าไปพูดคุยกับผู้ให้ข้อมูลหลักเหล่านั้นได้ตรงประเด็นมากขึ้น

วิธีการและเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลงานวิจัยครั้งนี้ ได้แก่

3.3.1 การสังเกต ผู้วิจัยใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก เพื่อให้ข้อมูลตามขอบเขตของเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยมีวิธีการดังนี้

3.3.1.1 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม นักวิจัยใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลโดยการเข้าไปสำรวจบริบทชุมชนทั้ง 3 พื้นที่เกี่ยวกับวิถีชีวิต การทำเกษตร กิจกรรมที่ชุมชนดำเนินการในแต่ละช่วง รวมถึงการเข้าร่วมประชุมประจำเดือนของชุมชนเพื่อรับฟังประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรและการจัดการน้ำ รวมถึงท่าที ความสัมพันธ์ที่ชุมชนมีต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

3.3.1.2 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม นักวิจัยได้เข้าร่วมกิจกรรมที่ชุมชนจัดขึ้นเพื่อสร้างสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมทอดผ้าป่า กิจกรรมประชุมกลุ่มเหมืองฝาย เป็นต้น ซึ่งการสังเกต โดยวิธีนี้ทำให้นักวิจัยเกิดความสัมพันธ์ที่ดีกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูล และทำให้มีการเสนอแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับนโยบายและบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรน้ำ รวมถึงข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทที่ปรับเปลี่ยนไปจากเดิมของกลุ่มเหมืองฝายในการจัดการน้ำ ซึ่งมีความแตกต่างกันตามบริบทของพื้นที่ไม่ว่าจะเป็นเขตเมือง กึ่งเมือง หรือชนบท

3.3.2 การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ ผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์แบบคำถามปลายเปิดกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยมีการเตรียมประเด็นสัมภาษณ์ไว้ในรูปแบบของแบบบันทึกภาคสนาม ซึ่งแนวคิดในการสร้างแบบสัมภาษณ์นั้น ผู้วิจัยได้ใช้วัตถุประสงค์ของการวิจัยเป็นหลักและแตกประเด็นย่อยๆ ลงไปเป็นประเด็นสัมภาษณ์(ดูรายละเอียดในภาคผนวก) ซึ่งการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลแต่ละครั้งผู้วิจัยได้ใช้การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมควบคู่กันไป

3.4 การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล

การทดสอบความแม่นยำและความเชื่อถือได้ของข้อมูล อาศัยการเก็บข้อมูลหลายวิธีหรือ การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) ไม่ว่าจะเป็นการพิจารณาความสอดคล้องของ ข้อมูลกับข้อมูลที่มีอยู่เดิมและการหาข้อมูลเพิ่มเติมจากแหล่งอื่น (ชัยนัต วรรณะภูติ, 2544: 23) ทั้งนี้อาศัยเทคนิคการตรวจสอบข้อมูลหลายฉบับ เช่น การตรวจสอบข้อมูลจากบุคคลที่ต่างกัน ใน สถานที่และเวลาที่ต่างกัน การตรวจสอบข้อมูลโดยผู้เก็บข้อมูลต่างกัน การตรวจสอบข้อมูลจากผู้ให้ ข้อมูลรายเดียวกันแต่ต่างเวลาและสถานที่ ตลอดจนการตรวจสอบข้อมูลกับเจ้าของข้อมูล (สุภาวค์ จันทวานิช, 2544: 197-199) ตลอดจนระยะเวลาของการเก็บข้อมูลผู้วิจัยมีการตรวจสอบความถูกต้อง และความแม่นยำอยู่ตลอดเวลา ทำให้ระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลใช้เวลานานมากกว่าที่ ผู้วิจัยกำหนดไว้

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัยเชิงคุณภาพกระทำไปพร้อมกับการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยผู้วิจัย เน้นการนำบันทึกข้อมูลภาคสนาม (Field note) มาจัดแยกเป็นหมวดหมู่หรือหัวข้อ เพื่อให้สะดวก ในการวิเคราะห์หาความหมายในแต่ละประเด็น ความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ การทำความเข้าใจกับแบบแผน (Pattern) และความหมาย (Meaning) ที่ผู้ให้ข้อมูลพยายามสื่อให้ เห็น เพื่อนำไปเขียนและวิเคราะห์ การเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลของการเปลี่ยนแปลง บทบาท และการแทรกแซงขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการน้ำของกลุ่มเหมืองฝาย จึงต้องดำเนินการเป็นลำดับต่อเนื่องและค่อยเป็นค่อยไปเพื่อนำไปสู่การค้นพบความเป็นจริงให้มากที่สุดเท่าที่ผู้วิจัยคิดว่าจะสามารถทำได้

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมีการจัดระเบียบหมวดหมู่ตามขอบเขตเนื้อหาที่ได้กำหนดไว้ อีกทั้ง ผู้วิจัยได้สร้างรูปแบบในการจัดเก็บและจัดการข้อมูลให้ระบบ ตั้งแต่การเก็บรวบรวมข้อมูล จนกระทั่งสามารถนำข้อมูลไปอธิบายตามแนวคิดทฤษฎีได้ ดังที่ ชาย โพธิ์สิตา (อ้างแล้ว : 351-390) ได้กล่าวถึงการวิเคราะห์ข้อมูลในงานวิจัยเชิงคุณภาพไว้อย่างน่าสนใจว่า การวิเคราะห์ข้อมูล คือ กระบวนการจัดการข้อมูล เพื่อให้ข้อมูลมีความหมายขึ้นมา เป็นการตีความและค้นหา คำอธิบายเชิงทฤษฎีขึ้นมาจากข้อมูล ที่ต้องอาศัยกรรมวิธีตามหลักวิชาการวิเคราะห์ที่เหมาะสม ซึ่ง วิธีการในการวิเคราะห์ข้อมูลครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการ ดังนี้

1) การจัดระเบียบข้อมูล เป็นการจัดข้อมูลให้อยู่ในสภาพพร้อมใช้งาน ซึ่งผู้วิจัยแยกข้อมูลโดยใช้เกณฑ์ในการจัดระเบียบข้อมูลโดยยึดขอบเขตเนื้อหาของการวิจัยเป็นหลัก โดยจัดกลุ่มข้อมูลในประเด็นใหญ่ก่อน ซึ่งมีทั้งหมด 4 ประเด็น คือ 1) บริบทพื้นที่ศึกษา 2) พัฒนาการโครงสร้างกายภาพ และระบบการบริหารจัดการเหมืองฝาย 3) ความสัมพันธ์ของกลุ่มเหมืองฝาย และ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ในการจัดการทรัพยากรน้ำ 4) ความตระหนัก การปรับตัว และการเปลี่ยนแปลงบทบาทของกลุ่มเหมืองฝาย

2) การสรุปผลการวิจัยและแปลความหมาย เมื่อข้อมูลถูกจัดเรียบเรียงเห็นหมวดหมู่และผ่านการพิจารณาเบื้องต้นจากผู้วิจัยแล้ว ขั้นตอนต่อมาผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้มาสรุปและแปลความหมายของข้อมูลว่า ผลที่ได้จากการเก็บข้อมูลนั้นๆ บอกอะไรกับผู้วิจัยบ้าง ข้อสรุปที่ได้สามารถตอบคำถามและวัตถุประสงค์ที่ผู้วิจัยได้ตั้งเป้าหมายไว้ได้หรือไม่ การสรุปผลนอกจากเป็นขั้นตอนที่สำคัญแล้ว ยังทำให้ผู้วิจัยได้ทราบว่าข้อมูลที่เก็บรวบรวมนั้นมีคุณภาพสามารถนำมาใช้ได้มากน้อยเพียงใด ซึ่งการสรุปผลการวิจัยและการแปลความหมายของข้อมูลของการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้เลือกใช้แนวคิดทฤษฎีบางข้อของกาญจนา แก้วเทพ (2546 : ไม่ระบุหน้า) ที่ได้กล่าวไว้เกี่ยวกับการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพและผู้วิจัยเห็นว่าสามารถนำมาเป็นเกณฑ์หรือแนวทางเบื้องต้นเพื่อให้ผู้วิจัยสามารถสรุปผลและแปลความหมายของข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการปรับตัวของกลุ่มเหมืองฝายต่อบทบาทขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่น คือ การเชื่อมโยงความสัมพันธ์โดยใช้ทฤษฎี/Conceptual tool ซึ่งแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องที่ผู้วิจัยนำมาอธิบายข้อมูลและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในการวิจัยครั้งนี้มีทั้งหมด 5 ทฤษฎีด้วยกัน คือ แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากร แนวคิดการปรับตัวของสังคมมนุษย์ในแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) แนวคิดของการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น (Decentralization) แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับกลุ่ม แนวคิดเรื่องการจัดการน้ำแนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลง และแนวคิดเรื่องการปรับตัว (Adapation) ผู้วิจัยนำแนวคิดทฤษฎีเหล่านี้มาวิเคราะห์เพื่ออธิบายเชื่อมโยงไปถึงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเหมืองฝายกับองค์การบริหารส่วนตำบลเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำ

จากหลักการข้างต้นทำให้การวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดก่อนที่นำไปแปลเป็นรายงานการวิจัยของการวิจัยครั้งนี้สามารถสรุปได้ตามตารางที่ 2

ตารางที่ 2 แสดงการสรุปเกณฑ์ในการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล	เกณฑ์ที่ใช้
การจัดระเบียบข้อมูล	กำหนดขอบเขตเนื้อหางานวิจัยจำนวน 4 ประเด็นหลัก คือ 1) บริบทพื้นที่ศึกษา 2) พัฒนาการ โครงสร้างกายภาพและระบบการบริหารจัดการเหมืองฝาย 3) ความสัมพันธ์ของกลุ่มเหมืองฝาย และ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ในการจัดการทรัพยากรน้ำ 4) ความตระหนัก การปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงบทบาทของกลุ่มเหมืองฝาย
การแปลงผลการวิเคราะห์	วิเคราะห์ข้อมูลด้วยแนวคิดทฤษฎีที่ระบุไว้ในกรอบแนวคิดการวิจัย
การสรุปผลและแปลความหมาย	ข้อมูลที่ใดสามารถตอบวัตถุประสงค์การวิจัยได้หรือไม่อย่างไรและข้อสรุปที่ได้มีคุณภาพมากน้อยเพียงไร

บทที่ 4

ผลการศึกษา

ภายใต้วัตถุประสงค์การวิจัย ผลการศึกษาวิจัยและเก็บรวบรวมข้อมูลใน 3 พื้นที่ ได้แก่ 1) กลุ่มเหมืองฝายลุดคำ บ้านสันนาเม็ง ต.สันนาเม็ง อ.สันทราย จ.เชียงใหม่ 2) กลุ่มเหมืองฝายห้วยโป่ง บ้านสันปายาง ต.สันปายาง อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่ และ 3) กลุ่มเหมืองฝายพญาคำ จ.ลำพูน และ จ.เชียงใหม่ และ กลุ่มเหมืองฝายบ้านคอนจีน ซึ่งเป็นฝายลูกของเหมืองฝายพญาคำ ใน ต.หนองผึ้ง อ.สารภี จ.เชียงใหม่ เป็นดังนี้

1. บริบทพื้นที่ศึกษา
2. พัฒนาการ โครงสร้างทางกายภาพ และระบบการบริหารจัดการของเหมืองฝาย
3. ความสัมพันธ์ของกลุ่มเหมืองฝาย และ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในการจัดการทรัพยากรน้ำ
4. ความตระหนัก การปรับตัว และการเปลี่ยนแปลงบทบาทของกลุ่มเหมืองฝาย

1. บริบทพื้นที่ศึกษา

1.1 บ้านสันนาเม็ง ต.สันนาเม็ง อ.สันทราย จ.เชียงใหม่

1.1.1 ประวัติชุมชน

ชุมชนสันนาเม็งนั้น เกิดขึ้นจากการอพยพย้ายถิ่นฐานของชาวมอญ – ไทลื้อของชุมชนสิบสองปันนา ประเทศ พม่า เนื่องจากเหตุการณ์ด้านการเมือง ประกอบกับการเกิดโรคระบาดอย่างรุนแรง และความต้องการแสวงหาถิ่นพื้นที่อยู่อาศัยอันอุดมสมบูรณ์ โดยการติดตามเจ้าขุนเม็งรายลงไปทางใต้ ในยุคสมัยที่มีการทำศึกกับชาวลัวะจนได้รับชัยชนะ และได้จัดตั้งเมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ.1839 ทั้งนี้มีการเข้าไปตั้งรกรากอยู่บริเวณสันสามเหลี่ยมปากแม่น้ำกก จึงก่อเกิดเป็นชุมชนขึ้นมา ดังนั้น ชาวบ้านจึงเรียกชุมชนแห่งนี้ว่า “บ้านสันนาเม็ง” โดยคำที่เรียกว่า “สัน” น่าจะหมายถึง สันของลำน้ำแม่กก ส่วนคำว่า “เม็ง” นั้นน่าจะมาจากคำว่า “มอญ” ซึ่งเป็นคำเรียกชนชาวมอญที่อพยพเข้าไปตั้งรกรากบริเวณนี้

1.1.2 สภาพกายภาพ

ชุมชนบ้านสันเม็ง หมู่ที่ 3 อยู่ในเขตพื้นที่การปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลสันนาเม็ง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ห่างอำเภอคอดยสะเก็ด ไปทางทิศตะวันตกประมาณ 7

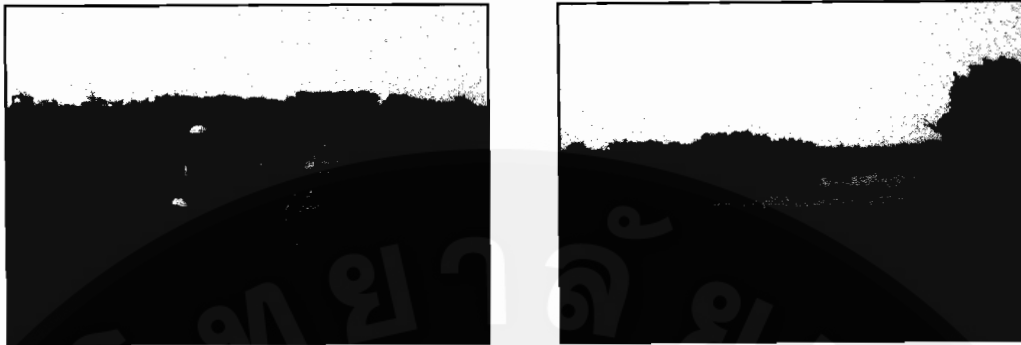
กิโลเมตร และอยู่ห่างจากอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ มาทางทิศตะวันออก ตามถนนสาย เชียงใหม่ – คอยสะเก็ด หรือ เชียงใหม่ - เชียงราย ประมาณ 10 กิโลเมตร มีพื้นที่โดยประมาณ 100 ไร่ และมีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียงในจังหวัดเชียงใหม่ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	หมู่ที่ 2 บ้านปากกล้วย	ตำบลสันนาเม็ง
		อำเภอคอยสะเก็ด	
ทิศใต้	ติดต่อกับ	หมู่ที่ 5 บ้านพันหลัก	ตำบลสันนาเม็ง
		อำเภอคอยสะเก็ด	
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	หมู่ที่ 8 บ้านร้องบอน	ตำบลสันนาเม็ง
		อำเภอคอยสะเก็ด	
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	หมู่ที่ 6 บ้านแม่กว้งเหนือ	ตำบลสันนาเม็ง
		อำเภอคอยสะเก็ด และหมู่ 7 บ้านคอกหมูป่า	
		ตำบลสันนาเม็ง อำเภอคอยสะเก็ด	

1.1.3 สภาพเศรษฐกิจ สังคม และประเพณีวัฒนธรรม

การตั้งถิ่นฐานในระยะเริ่มแรก ชาวบ้านส่วนใหญ่จะเป็นไตลื้อและมอญ ซึ่งอพยพมาจาก สิบสองปันนา และเข้าไปจับจองพื้นที่ทำกิน เพื่ออยู่อาศัยและสร้างบ้านเรือนกันเป็นหย่อมบ้าน ดังนั้นลักษณะการถือครองที่ดินจึงสืบทอดต่อกันมาจากรุ่นปู่ย่า ตายาย ซึ่งเป็นผู้บุกเบิกแผ้วถาง พื้นที่ทำกินบริเวณนี้ตามกำลังความสามารถของแต่ละครอบครัว ในสมัยนั้น จะมีการจัดสรรแบ่ง ที่ดินให้ลูกหลานแต่ละคนที่แยกออกไปสร้างครอบครัวใหม่ สำหรับการทำมาหากินและอยู่อาศัย ทำให้เกิดการตั้งบ้านเรือนเป็นหย่อมบ้านและขยายออกไปในบริเวณใกล้เคียง จนเกิดชุมชนขนาดใหญ่ขึ้น

สภาพเศรษฐกิจ ของชุมชนสันนาเม็ง ชุมชนส่วนใหญ่มีรายได้หลักจากการทำงานราชการ การทำงานบริษัทเอกชน การทำงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม การประกอบธุรกิจส่วนตัว จะมีเพียงบางส่วนที่ยังคงทำการเกษตร ทำไร่ ทำสวน เพราะคนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นคนต่างถิ่น และมีการเปลี่ยนแปลงในการถือครองที่ดิน ทำให้รายได้จากการประกอบอาชีพการเกษตรลดลง อย่างไรก็ตาม สภาพภูมิประเทศของชุมชนก็ยังเป็นพื้นที่ราบลุ่ม พื้นที่ดินเหมาะแก่การเพาะปลูก มีแหล่งน้ำจากเขื่อนแม่กวงที่อุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านบางส่วนจึงให้เช่าที่ดินสำหรับการประกอบ อาชีพด้านการเกษตร

ภาพ 1-2 สภาพพื้นที่การทำเกษตร

สภาพทางสังคม สำหรับประชากรของชุมชนสันนาเม็ง มีจำนวนประชากร'รวมทั้งสิ้น 1,278 คน มีครัวเรือน 580 ครัวเรือน เป็นลักษณะครอบครัวขนาดใหญ่และกลาง ความสัมพันธ์เป็นแบบกลุ่มเครือญาติเหมือนพี่น้องและกลุ่มเพื่อนบ้านที่มีความสัมพันธ์แนบแน่น สามารถสังเกตได้จากการใช้นามสกุล¹ภายในชุมชน(เช่น นามสกุลเมืองทอง เมืองเงิน เมืองขาว และเมืองมอญ เป็นต้น) ซึ่งเป็นต้นตระกูลหลักที่อยู่อาศัยในชุมชนมานานแต่เนื่องจากสภาพปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ทำให้การถือครองที่ดินได้เปลี่ยนจากคนในชุมชนไปเป็นของนายทุน เนื่องจากชุมชนแห่งนี้อยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองเชียงใหม่ จึงเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการสร้างเป็นที่อยู่อาศัยมีนายทุนมาคว้านซื้อที่ดินและทำให้สภาพบ้านเรือนเปลี่ยนไป กลายเป็นห่อมบ้านหรือบ้านจัดสรรขึ้น เช่น ชุมชนบ้านสันนาเม็งเดิม ห่อมบ้านธารนาริลดำ ห่อมบ้านศิริพร และห่อมบ้านบ้านคานะชั้น เป็นต้น ปรากฏการณ์ดังกล่าวส่งผลให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป จากความสัมพันธ์แบบพี่น้องและญาติกลายเป็นต่างคนต่างอยู่ จากการอพยพเขาไปอาศัยของคนต่างถิ่นต่างพื้นที่และหลากหลายอาชีพ เช่น กลุ่มข้าราชการ ทหาร ตลอดจนพนักงานและลูกจ้างบริษัทธุรกิจเอกชน ขนาดของครอบครัวขนาดกลางและขนาดเล็ก เพราะสมาชิกครัวเรือนมักแยกครอบครัวออกไปตั้งบ้านเรือนในพื้นที่ใกล้เคียง

อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ของชุมชนเดิมก็ยังคงลักษณะทางสังคมแบบเครือญาติ มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันอยู่

สำหรับด้านศาสนา ชุมชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธเป็นหลัก มีความหลากหลายทางประเพณีเพราะมีคนต่างถิ่นอาศัยอยู่มาก อย่างไรก็ตาม ดังที่ได้กล่าวมาแล้วเกี่ยวกับความสัมพันธ์

¹ นายเชิดศักดิ์ คุณยศยิ่ง ผู้ใหญ่บ้านสันนาเม็ง , นายรังสรรค์ วงศ์สิทธิ์ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน

² นายดำ เมืองทอง สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลสันนาเม็งและหัวหน้าเหมืองฝาย

ในสังคมเดิมที่มีความเหนียวแน่นอยู่ โดยภาพรวม ชาวชุมชนสันนาเม็งยังมีประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติ ตามจารีตประเพณีดั้งเดิมอยู่ เช่น การป้อนฝัด การไหว้ผีปู่ย่า ประเพณีเข้าพรรษา – ออกพรรษา ประเพณีตานก๋วยสลาก ประเพณีบวชนาค – บวชลูกแก้ว ประเพณีดำหัวปีใหม่ เป็นต้น

1.1.4 ลักษณะการปกครอง

ตั้งแต่ในอดีตถึงในปัจจุบัน ลักษณะการปกครองของชุมชนสันนาเม็ง มีการเปลี่ยนแปลง ไปตามสภาพการปกครองของชุมชนในสังคมไทย โดยมีนโยบายการปกครองจากรัฐบาลตามยุค สมัยในการปกครอง จนถึงปัจจุบันมีการยึดหลักประชาธิปไตย เปิดโอกาสให้คนในชุมชนมี เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น สำหรับชุมชนสันนาเม็ง มีการแยกระบบการปกครองเป็นด้าน การปกครองและด้านการพัฒนา โดยด้านการปกครองเป็นอำนาจหน้าที่ของ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นตัวแทนการกรมการปกครอง ส่วนงานด้านการพัฒนาชุมชนเป็นหน้าที่ รับผิดชอบของกรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น ซึ่งมีตัวแทนชาวบ้านถูกเลือกตั้งขึ้นมาเป็นผู้บริหาร ในตำแหน่งนายกองค์การบริหารส่วนตำบล และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และมีพนักงาน ส่วนราชการขององค์การบริหารส่วนตำบล เป็นผู้ปฏิบัติงานประจำด้านการพัฒนาชุมชนเป็นหลัก

สำหรับวิธีการคัดเลือกผู้นำหรือตัวแทนของชุมชน ในอดีตมีการคัดเลือกจากบุคคลที่มีความ อาวุโส เป็นที่เคารพนับถือของคนในชุมชน เข้าใจระบบการปกครอง สามารถเป็นที่พึ่งของ ชาวบ้านได้ หรือสามารถเป็นตัวแทนของชาวบ้านในการติดต่อราชการหรือหน่วยงานอื่นๆ แต่ใน ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และมีคนต่างถิ่นเข้าไปอาศัยอยู่มากขึ้น ทำให้เกิดการ ปรับเปลี่ยนวิธีการคัดเลือกตัวแทนชุมชน รู้จักระบบการทำงาน เข้าใจในระบบการปกครอง การ บริหารจัดการ รวมทั้งการพัฒนาชุมชน โดยใช้วิธีการโหวตหรือการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งตาม หลักประชาธิปไตย ทุกๆ 4 – 6 ปี

³ ข้อมูลจากนายเชิดศักดิ์ คุนยศซึ่ง ผู้ใหญ่บ้าน , นายคำ เม็งทอง , นายสม ทะลา.

⁴ นายบุญมี ทาทิพย์ กำนัน ตำบลสันนาเม็ง

⁵ นายเชิดศักดิ์ คุนยศซึ่ง ผู้ใหญ่บ้าน , นางกัญฉิการ์ แก้วดี ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน

1.2 บ้านสันปายาง ต.สันปายาง อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่

1.2.1 ประวัติชุมชน

“สันปายาง” เป็นชื่อตั้งขึ้นตามลักษณะทางกายภาพที่เด่นชัดของหมู่บ้าน คือ เป็นบริเวณที่มีคันขางใหญ่ขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงเรียกพื้นที่แถบนี้ว่า “ปายาง” ส่วนคำว่า “สัน” เป็นคำพื้นเมืองทางภาคเหนือ หมายถึง เนินเขา หรือแนวเขต ดังนั้นคำว่า “สันปายาง” จึงแปลว่า สันเขาที่มีคันขางขึ้นเป็นจำนวนมาก ซึ่งในปัจจุบันยังมีคันขางขนาดใหญ่ มีความกว้างเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 – 1.5 เมตร เหลือประมาณจำนวน 10 – 15 คัน มีปรากฏให้เห็นในบริเวณวัดสันปายาง ในปัจจุบันชาวบ้านยังใช้สถานที่แห่งนี้ สำหรับทำกิจกรรมสำคัญต่างๆ ของหมู่บ้านและตำบล

จากคำบอกเล่าของกลุ่มผู้อาวุโสในตำบลสันปายางเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา ทราบว่าการเริ่มก่อตั้งชุมชนในเขตพื้นที่ของตำบลสันปายาง มีมานานกว่า 400 ปี โดยตั้งชุมชนอยู่ตามพื้นที่ต่างๆ กระจายเป็นหย่อมบ้าน ซึ่งต่อมาได้รวมกันกลายเป็นหมู่บ้านในเขตพื้นที่ตำบลสันปายางเอง สำหรับชื่อของตำบลสันปายางนั้น ถูกเรียกตามชื่อหมู่บ้านสันปายาง เนื่องจากเป็นหมู่บ้านที่ประชากรอาศัยอยู่หนาแน่นที่สุด อีกทั้งเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและกิจกรรมทางสังคมที่สำคัญของตำบลอีกด้วย

ภาพ 3 ทางเข้าหมู่บ้านสันปายาง

⁶ นายแก้ว แสงมณี , นายหมื่น ทิพจร , นายวิสิทธิ์ คนรสิทธิ์ , นายมา อินสวรรค์.

1.2.2 สภาพกายภาพ

ชุมชนสันป่ายาง ตั้งอยู่ห่างจากอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ตามถนนสายป่ายาง – เชียงใหม่ ประมาณ 17 กิโลเมตร จากนั้นแยกเข้าไปตามเส้นทาง รพช.ลาดยาง สายจะจอน - สันป่ายางอีกประมาณ 10 กิโลเมตร มีพื้นที่ประมาณ 1,225 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียงในจังหวัดเชียงใหม่ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	หมู่ที่ 1 บ้านหนองบัว	ตำบลสันป่ายาง
		อำเภอแม่แตง	
ทิศใต้	ติดต่อกับ	หมู่ที่ 4 บ้านกาดฮาว	ตำบลสันป่ายาง อำเภอแม่แตง
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	บ้านแม่จะจอน	ตำบลสบเปิง อำเภอแม่แตง
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	ตำบลสะเมิงเหนือ	อำเภอสะเมิง

สำหรับประชากรของชุมชนสันป่ายาง มีจำนวนประชากร⁷ทั้งสิ้น 434 คน จำนวนครัวเรือน 120 ครัวเรือน โดยส่วนใหญ่เป็นครอบครัวขนาดปานกลางและขนาดเล็ก แต่ละครอบครัวมีจำนวนสมาชิก 4 – 7 คน มีความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติ และอยู่อาศัยแบบเกื้อกูลช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยส่วนใหญ่หลังการแต่งงานของสมาชิกในครอบครัว จะมีการแยกครอบครัวออกไปตั้งบ้านเรือนในพื้นที่ใกล้เคียง หรืออพยพเข้าไปอาศัยในตัวเมืองหรือที่อื่นๆ ในชุมชนสันป่ายางยังมีสถานที่สำคัญของตำบลหลายแห่ง เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล โรงเรียนสันป่ายางวิทยาคม สถานีอนามัยสันป่ายาง และวัดสันป่ายาง เป็นต้น

1.2.3 สภาพเศรษฐกิจ สังคม และประเพณีวัฒนธรรม

การตั้งถิ่นฐานในระยะเริ่มแรก ชาวบ้านส่วนใหญ่สร้างบ้านเรือนอยู่เป็นหย่อมบ้าน มีการถือครองที่ดินจากรุ่นปู่ย่า ตายาย ซึ่งเป็นผู้บุกเบิกแผ้วถางพื้นที่ทำกินตามกำลังความสามารถของแต่ละครอบครัว และการจับจองพื้นที่ในสมัยนั้น ครั้นเมื่อมีลูกหลานก็แบ่งที่ดินให้ผู้ที่ย้ายครอบครัวไปทำมาหากินและอยู่อาศัย ทำให้เกิดการตั้งบ้านเรือนเป็นหย่อมบ้านและขยายออกไปในพื้นที่ใกล้เคียง เกิดเป็นชุมชนขนาดใหญ่ขึ้น

สภาพเศรษฐกิจของชุมชนสันป่ายาง มีรายได้หลักส่วนใหญ่มาจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยเฉพาะการปลูกข้าว ข้าวโพด และถั่วเหลือง เนื่องจากสภาพภูมิประเทศที่เป็นราบ

⁷ นายบุญมี ทาทิพย์ กำนัน ตำบลสันป่ายาง , นายสม แสงมณี.

ลุ่ม สภาพดินเหมาะแก่การปลูก มีทรัพยากรน้ำ คือ น้ำแม่สาวอันอุดมสมบูรณ์ โดยมีแหล่งต้นน้ำ อุทยานห้วยน้ำดัง นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีการประกอบอาชีพอื่นๆ ได้แก่ การเลี้ยงโคนม การเลี้ยงโค เนื้อ รับประทาน และประกอบธุรกิจส่วนตัว

ส่วนลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนที่อยู่อาศัยในชุมชน เป็นความสัมพันธ์แบบเครือญาติหรือเสมือนครอบครัวที่อาศัยเกื้อกูลซึ่งกันและกัน มีบุคคลภายนอกเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนบ้างแต่ไม่มากเนื่องจากเป็นชุมชนที่ไกลจากตัวเมืองจังหวัดเชียงใหม่ เช่น กลุ่มข้าราชการครู ตำรวจ สาธารณสุข เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้น สำหรับด้านศาสนา ชุมชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ และมีการประกอบประเพณีวัฒนธรรมตามพิธีกรรมความเชื่อของคนพื้นเมืองล้านนา และความเชื่อทางศาสนา เช่น ประเพณีสงกรานต์ (เมษายน) ประเพณีเลี้ยงเสื่อบ้าน ผีฝ่าย (มิถุนายน - กรกฎาคม) ประเพณีเข้าพรรษา (กรกฎาคม) ประเพณีแกพรรษา (ตุลาคม) งานตานก๋วยสลากภัต (กันยายน - ตุลาคม) ตานข้าวใหม่ (ธันวาคม) ประเพณียี่เป็งหรือลอยกระทง (พฤศจิกายน) เป็นต้น

1.2.4 ลักษณะการปกครอง

เช่นเดียวกับชุมชนสันนาเม็ง ตั้งแต่ในอดีตถึงปัจจุบัน ลักษณะการปกครองของชุมชนสันป่ายางมีความเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย โดยมีการปกครองตามแนวนโยบายการปกครองจากรัฐบาล จนถึงปัจจุบันที่ยึดหลักประชาธิปไตยในการปกครอง โดยเปิดโอกาสให้คนในชุมชนมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น ในชุมชนสันป่ายางแบ่งแยกการปกครองและการเป็นด้านการปกครองและด้านการพัฒนาออกจากกัน โดยด้านการปกครองเป็นอำนาจหน้าที่ของกรมการปกครอง ซึ่งมีตัวแทน คือ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ส่วนงานด้านการพัฒนาชุมชนเป็นภาระหน้าที่รับผิดชอบของกรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น ซึ่งมีตัวแทนชาวบ้านถูกเลือกตั้งขึ้นมาเป็นผู้บริหาร ในตำแหน่งนายกองค์การบริหารส่วนตำบล และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และมีพนักงานส่วนราชการขององค์การบริหารส่วนตำบล เป็นผู้ปฏิบัติงานประจำด้านการพัฒนาชุมชนเป็นหลัก

คล้ายคลึงกับชุมชนสันนาเม็ง สำหรับการคัดเลือกผู้นำหมู่บ้านหรือตัวแทนของชุมชนในอดีต มีการคัดเลือกจากบุคคลที่มีความอาวุโส ที่มีความรู้ ความสามารถ เข้าใจระบบการปกครอง และเป็นที่เคารพนับถือของคนในชุมชน สามารถเป็นที่พึ่งของชาวบ้านได้เมื่อได้รับความเดือดร้อน

⁸ นายบุญมี ทาพิทย์ กำนัน ตำบลสันป่ายาง, นายสม แสงมณี, นายอินผ่าน ประสิทธิ์ หัวหน้าเหมืองฝาย, นายหมื่น ทิพย์จอร์.

⁹ นายบุญมี ทาพิทย์ ตำบลสันป่ายาง

หรือสามารถเป็นตัวแทนของชาวบ้านในการติดต่อกับหน่วยงานราชการหรือหน่วยงานอื่นๆ แต่ในปัจจุบัน มีการคัดเลือกตัวแทนชุมชนผ่านการลงคะแนนเลือกตั้งตามหลักประชาธิปไตยทุก 4 – 6 ปี ส่วนรูปแบบการปกครองเป็นแบบเบืองบนลงสู่เบื้องล่างเป็นหลัก มีคำสั่งมาจากอำเภอ โดยการให้ผู้ใหญ่บ้าน กำนันเข้าไปประชุมที่อำเภอแล้วแจ้งให้รับทราบเรื่องราว จากนั้นผู้ใหญ่บ้านและกำนันนำเรื่องราวไปแจ้งให้ชาวบ้านยึดหลักปฏิบัติตามคำสั่งนั้น ส่วนใหญ่แต่ละหมู่บ้านมีการประชุมชาวบ้านที่เรียกว่า การประชุมประจำเดือน สำหรับวาระการประชุมแต่ละครั้งมักเป็นเรื่องเกี่ยวกับการประชาสัมพันธ์ข่าวสาร พุทธศุภกฤตหรือ วางแผน วางกฎเกณฑ์ และร่วมแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชน

1.3 บ้านคอนจัน ต.หนองผึ่ง อ.สารภี จ.เชียงใหม่

1.3.1 ประวัติชุมชน

บ้านคอนจัน¹⁰ หมู่ที่ 3 เดิมชื่อบ้านป่าไผ่ รูปร่างอาณาเขตหมู่บ้านมีลักษณะเป็นวงรี มีพื้นที่ประมาณ 420 ไร่ จากคำบอกเล่า เดิมเรียกว่า “บ้านบวกหมู” (“บวก” หมายถึง แอ่งน้ำ ปลัก หรือแปลงที่มีแอ่งโคลน) เพราะมีหมู่บ้านได้ออกมาอาละวาดกินพืชไร่และทำไร่ถูกทำลายจำนวนมาก สร้างความเดือดร้อนแก่ราษฎร เจ้าเมืองในขณะนั้นจึงประกาศว่าใครฆ่าหมูป่าตายจะได้รางวัล ขณะนั้นมีชาวเขมรบริเวณใกล้เคียงขึ้นอาสา และมาขุดเอาเงิน ซึ่งเป็นโลหะผสมระหว่างดีบุกกับตะกั่วไปหล่อเป็นปืนและกระสุนปืน แล้วยิงหมู่บ้านจนตายจนหมด และทำให้หมู่บ้านส่วนหนึ่งหนีไปอยู่บริเวณถ้ำเมืองออน ประกอบกับสภาพภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านซึ่งเป็นที่ดอน ชาวบ้าน จึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “คอนจัน”

นอกจากนี้ ยังมีตำนานอีกเรื่องหนึ่งเกี่ยวกับการตั้งชื่อหมู่บ้านที่เล่าต่อกันมาหลายชั่วอายุคนว่า ครั้งหนึ่งมีชายคนหนึ่งอพยพมาตั้งรกรากบนที่ดอนแห่งนี้ ชายผู้นี้เป็นผู้ปั้นเนื้อชินขายเลี้ยงชีพ ต่อมีคนอพยพมาตั้งรกรากในบริเวณเดียวกันแต่ปืนพระไม่เป็น ชายผู้นี้จึงสอนการปั้นพระให้ภายหลังชาวบ้านจึงตั้งชื่อหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านคอนจัน” และเปลี่ยนมาเป็น “บ้านคอนจัน” เพราะได้พื้นดินมีโลหะเงินซึ่งเป็นโลหะชนิดหนึ่งประกอบด้วยตะกั่วและดีบุกผสมกันเป็นจำนวนมาก ในเวลาต่อมาผู้เมืองแก้วซึ่งหนีสงครามมาจากเชียงแสน ได้สร้างวัดขึ้น 3 วัด คือ วัดเชียงแสน วัดคอนจัน และวัดสันคือ ต่อมาประมาณ พ.ศ.2450 ชาวบ้านจึงขอตั้งชื่อเรียกหมู่บ้านว่า “บ้านคอนจัน” ตามชื่อวัด

¹⁰ ข้อมูลพื้นฐานบ้านคอนจัน เทศบาลตำบลหนองผึ่ง.

1.3.2 สภาพกายภาพ

บ้านคอนจิ้น ตั้งอยู่ในตำบลหนองผึ่ง ห่างจากอำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ไปทางทิศเหนือประมาณ 3 กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมด 546 ไร่ มีจำนวนประชากรรวม 928 คน แยกเป็นชาย 463 คน หญิง 465 คน มีจำนวนครัวเรือน 271 ครัวเรือน และตั้งอยู่ในประเทศที่เป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีต้นไม้ล้อมรอบ อากาศค่อนข้างดีตลอดปี กล่าวคือ ในฤดูร้อน ช่วงกลางวันอากาศไม่ร้อนมาก ช่วงกลางคืนมีอากาศเย็น ส่วนฤดูฝน มีปริมาณฝนไม่ตกชุกมากนัก ในฤดูหนาว อากาศไม่หนาวเกินไป สำหรับอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียงในจังหวัดเชียงใหม่ของบ้านคอนจิ้นเป็น ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับบ้านสันคือ หมู่ 8 ต.หนองผึ่ง อ.สารภี
ทิศใต้	ติดต่อกับหมู่บ้านป่าแฉียง หมู่ 5 ต.หนองผึ่ง อ.สารภี
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับหมู่บ้านไชยสถาน หมู่ 1 ต.ไชยสถาน อ.สารภี

1.3.3 สภาพเศรษฐกิจ สังคม และประเพณีวัฒนธรรม

ชาวบ้านคอนจิ้นส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้างและทำสวนเป็นหลัก รองลงมาคือ อาชีพอุตสาหกรรมและหัตถกรรมครัวเรือน ได้แก่ ผลิตภัณฑ์จักสาน เครื่องปั้นดินเผา ตุ๊กตาเซรามิก และสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์อื่นๆ มีรายได้เฉลี่ย 38,600 บาท/คน/ปี ครัวเรือน มีการเก็บออมเงินร้อยละ 86.8 ของครัวเรือนทั้งหมด และมีไฟฟ้าใช้ทุกครัวเรือน มีเส้นทางคมนาคมขนส่งที่สะดวกสบาย

จากข้อมูลทั่วไปของตำบลหนองผึ่งระบุว่าสภาพบ้านเรือนของชาวบ้านคอนจิ้น มีลักษณะมั่งคั่งถาวร มีการจัดบ้านเรือนเป็นระเบียบถูกสุขลักษณะ ครอบครัวอบอุ่น ประชากรส่วนใหญ่มีสุขภาพดี ผู้มีอายุ 35 ปีขึ้นไป ได้รับการตรวจสุขภาพประจำปี 100% ส่วนเด็กและเยาวชนได้รับการศึกษาภาคบังคับกันทุกคน และผู้ที่มีอายุ 15 – 60 ปี อ่านออกเขียนได้เป็นส่วนใหญ่ ส่วนผู้สูงอายุและคนพิการได้รับการดูแลเป็นอย่างดี ชาวบ้านคอนจิ้นส่วนใหญ่ไม่ติดสุรา ไม่ติดบุหรี่ นอกจากนี้ ยังมีศูนย์การเรียนรู้ชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่นและชุมชนมีการปฏิบัติศาสนกิจอย่างน้อยสัปดาห์ละ 1 ครั้ง และชุมชนยังคงประเพณีสำคัญของหมู่บ้านได้แก่ การสงฆ์พระธาตุ ประเพณีเดือนยี่เป็ง ประเพณีปีใหม่เมือง

1.3.4 ลักษณะการปกครอง

ครัวเรือนในหมู่บ้านคอนจิ้นส่วนใหญ่เป็นสมาชิกกลุ่มที่ตั้งขึ้นในหมู่บ้านแต่ดั้งเดิม มีคนจากภายนอกอพยพมาอาศัยอยู่ในพื้นที่บ้าง ในขณะที่เดียวกันสมาชิกในชุมชนแต่งงานและย้ายเข้ามาอยู่บ้างตามกาลเวลา คนในชุมชนส่วนใหญ่พึ่งพิงอาศัยกันแบบพี่น้อง มีความรักสามัคคีกันดีใน

หมู่บ้าน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกัน ส่วนด้านการปกครองในหมู่บ้านนั้น มีการมอบหมายให้ผู้ใหญ่บ้านและกำนันเป็นตัวแทนของประชาชนในท้องที่ปฏิบัติหน้าที่เป็นตัวเชื่อมระหว่างหน่วยงานรัฐกับชาวบ้าน โดยประชาชนในหมู่บ้านเลือกผู้ใหญ่บ้านและผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้คัดเลือกกำนัน ผู้ใหญ่บ้านและประชาชนในแต่ละหมู่บ้านเป็นผู้เลือกผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านที่มีคุณสมบัติเหมาะสมเพื่อช่วยผู้ใหญ่บ้านปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ ในชุมชนให้เกิดความสงบเรียบร้อย ในหมู่บ้านมีการประชุมประจำเดือน เพื่อแจ้งข้อมูลข่าวสารต่างๆ หรือรับฟังปัญหา ความต้องการของชาวบ้าน รวมทั้งพิจารณาโครงการต่างๆ ที่เข้ามาในหมู่บ้านด้วย สำหรับด้านการพัฒนามักอยู่ในส่วนของกรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่น โดยการเลือกตั้งสมาชิกสภาเทศบาลตำบลจากประชาชนเพื่อเสนอและนำโครงการต่างๆ มาพัฒนาหมู่บ้านหรือตำบลตามความต้องการของสมาชิกในชุมชน โดยหมู่บ้านคอนจิ้นนั้นอยู่ในเขตเทศบาลตำบลหนองผึ้ง อำเภอสาร์กั จังหวัดเชียงใหม่

2. พัฒนาการ โครงสร้างกายภาพและระบบการบริหารจัดการเหมืองฝาย

2.1 พัฒนาการเหมืองฝาย

เหมืองฝายลุดคำ บ้านสันนาเม็ง อ.สันนาเม็ง อ.สันทราย จ.เชียงใหม่ เหมืองฝายห้วยโป่ง บ้านสันป่ายาง ต.สันป่ายาง อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่ และเหมืองฝายบ้านคอนจิ้น ต.หนองผึ้ง อ.สารกั จ.เชียงใหม่ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของฝายพญาคำในจังหวัดลำพูนและเชียงใหม่ แต่ละฝายล้วนมีการก่อสร้างขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการเก็บกักน้ำไว้ใช้ในการเกษตร ด้วยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นและความร่วมแรงร่วมใจของกลุ่มเกษตรกรผู้ใช้น้ำเป็นผู้สร้าง และแต่ละฝายมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันตามบริบทของแต่ละพื้นที่ ดังมีรายละเอียด ดังนี้

2.1.1 เหมืองฝายลุดคำ

ฝายลุดคำเริ่มมีหรือสร้างในปีใดไม่ปรากฏหลักฐานบันทึกที่แน่ชัด ทราบจากเพียงคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่¹¹ ในหมู่บ้าน รวมทั้งลุดคำ ทองเม็ง แก่ฝายคนปัจจุบันและสมาชิกกลุ่มเหมืองฝาย¹² ว่า ฝายลุดคำแห่งนี้เป็นฝายไม้เก่าที่มีมานานแต่ดั้งเดิมตั้งแต่บรรพบุรุษ โดยประมาณแล้วน่าจะมีอายุมากกว่าร้อยปี เพราะจากคำบอกเล่าผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีอายุ 80 – 90 ปี ได้ให้ข้อมูลตรงกันว่า เกิดมาก็เห็นมีฝายแห่งนี้ ปรากฏอยู่ก่อนแล้ว ส่วนชื่อเรียกนั้นมีการเรียกตามชื่อแก่เหมืองหรือผู้ดูแลฝายใน

¹¹ ข้อมูลจาก นายคำ พิบูลย์, นายสม ทะลา ถ นายชูชาติ ปาวิน , นายคำ เม้งทอง , นายอนันต์ พิบูลย์

¹² นายคำ เม้งทอง แก่เหมืองเก่าฝาย , คณะกรรมการ และสมาชิกเหมืองฝาย

ขณะนั้น ในปัจจุบันมี นายคำ เมืองทองเป็นกำฝาย ดังนั้นคนในชุมชนจึงเรียกชื่อฝายแห่งนี้ว่า “ฝายลุงคำ”

ในอดีตไม่เป็นที่ชัดเจนว่า ลักษณะของตัวฝายเป็นอย่างไรบ้าง กำฝายยุคแรกเป็นใคร มีระบบการบริหารจัดการน้ำอย่างไร อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลของผู้เฒ่า ผู้แก่และอดีตกำฝาย¹³ ทำให้พอทราบข้อมูลตั้งแต่สมัยพ่ออุ้ยคำ พิบูลย์ เป็นกำฝายคนแรก ณ ตอนนั้น คนในหมู่บ้านทั้งหมดเป็นสมาชิกเมืองฝาย มีกำฝายและผู้ช่วยกำฝาย เป็นหลักในการดูแลการใช้ประโยชน์ร่วมกันทั้งหมู่บ้าน

ประมาณปี พ.ศ.2528 มีเมืองฝายเกิดขึ้นทั้งหมด 4 ฝาย จึงเกิดการแบ่งแยกการบริหารจัดการ แต่ละฝายต้องมีการบริหารจัดการฝายของตัวเองด้วย โดยมีคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้ช่วยเหลือ และจัดสรรน้ำให้แก่ละเมืองฝาย และฝายลุงคำ ก็เป็นเมืองฝายหนึ่ง ที่มีลุงคำ เมืองทองเป็นประธาน (กำฝาย) มีลุงสิงห์คำ ทะลาเป็นรองประธาน นายชูชาติ ปาวิน และนายอินสอน ฟองนวล เป็นคณะกรรมการเมืองฝาย ทั้งนี้ มีสมาชิกผู้ใช้น้ำประมาณ 20-30 ราย ซึ่งมีพื้นที่รับน้ำเพื่อการเกษตรอยู่ในเขตพื้นที่เดียวกัน

ต่อมาในปี 2546 สถานการณ์ในพื้นที่ของกลุ่มเมืองฝายลุงคำ และกลุ่มอื่นๆ มีความเปลี่ยนแปลง จากระบบการเกษตรที่เป็นไปเพื่อยังชีพเปลี่ยนแปลงไปเป็นการทำเกษตรเชิงพาณิชย์มากขึ้น ทำให้เกิดการทำการเกษตรตลอดทั้งปี จึงเกิดปัญหาน้ำไม่พอใช้ในฤดูแล้ง และยิ่งทวีความรุนแรงขึ้น เนื่องจากมีพื้นที่เกษตรกรรมที่ได้รับน้ำจากแม่น้ำกวังเป็นจำนวนมาก และเกิดกลุ่มเมืองฝายขึ้นอีกหลายกลุ่ม ทำให้เกิดการกระทบกระทั่งกันบ้างแต่ไม่ถึงกับรุนแรงมากนัก กลุ่มเมืองฝายแต่ละกลุ่มรวมทั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกบริหารส่วนตำบล และนายอำเภอ จึงได้รวมกลุ่มเมืองฝายต่างๆ เข้าด้วยกันเป็นกลุ่มผู้ใช้น้ำในเขตลุ่มน้ำแม่กวังขึ้น เพื่อการจัดการทรัพยากรน้ำ โดยความร่วมมือของเจ้าหน้าที่ชลประทานแม่กวัง และหน่วยงานต่างๆ ทั้งนี้ ลูกสมาชิกเมืองฝายแต่ละกลุ่มยังคงรูปแบบการบริหารงานของตนเอง แต่เข้าไปร่วมกับกลุ่มผู้ใช้น้ำในบางส่วน เช่น กฎระเบียบข้อบังคับการใช้น้ำ การร่วมเป็นคณะกรรมการบริหาร เป็นต้น

2.1.2 เมืองฝายห้วยโป่ง

ฝายห้วยโป่ง ตั้งอยู่ที่ท้ายหมู่ที่ 1 บ้านหนองบัว ตำบลสันป่ายาง ก่อนเข้าสู่หมู่บ้านสันป่ายาง และพื้นที่เกษตรกรรมของชาวบ้าน ส่วนประวัติการก่อตั้งไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด ทราบเพียงว่าเริ่มสร้างหลังการก่อตั้งชุมชนไม่นาน เพื่อทำที่กั้นน้ำเข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่การเกษตรของ

¹³ ข้อมูลจาก นายคำ พิบูลย์ , นายสม ทะลา , นายชูชาติ ปาวิน , นายคำ เมืองทอง ,และคณะกรรมการเมืองฝายในอดีตจนถึงปัจจุบัน

ชุมชน แต่จากหลักฐานเอกสารหนังสือที่ได้บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร¹⁴ มีข้อมูลว่า ฝายห้วยโป่งแห่งนี้ เป็นฝายไม้ดั้งเดิมมาตั้งแต่บรรพบุรุษที่สร้างขึ้นมาพร้อมกับฝายศาลา และฝายคันจั่ว ดังนั้น จึงคาดว่า น่าจะมีอายุหลายร้อยปี แต่เดิมฝายแห่งนี้ไม่มีชื่อเรียกที่แน่นอน อย่างไรก็ตาม ผู้เฒ่า ผู้แก่ และอดีตแก่ฝาย ได้ตั้งข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับชื่อเหมืองฝาย “ห้วยโป่ง” ว่า มาจากสภาพภูมิศาสตร์ของชุมชนที่เป็นพื้นที่เนินราบลุ่ม และล้อมด้วยแนวภูเขาบริเวณคันน้ำ ทำให้เกิดเป็นทางน้ำไหลลงมาจากภูเขาบริเวณอุทยานห้วยน้ำดังในปัจจุบัน ไหลไปรวมกับแหล่งน้ำอื่นๆ ลงสู่พื้นที่ราบลุ่ม

ในปี พ.ศ.2518 มีข้อมูลบันทึกไว้ว่า พื้นที่การใช้ประโยชน์จากฝายแห่งนี้มีประมาณ 106 ไร่ ประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นผู้ทำนา ทำไร่ ทำสวน ประมาณ 38 ครัวเรือน สำหรับในปัจจุบัน ยังคงมีพื้นที่ใช้ประโยชน์จากฝายแห่งนี้ครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดในหมู่บ้านสันป่ายาง โดยประมาณ 110-120 ไร่ ซึ่งประกอบไปด้วยพื้นที่ของผู้ทำนาจำนวน 32 คนและผู้ทำไร่-ทำสวน จำนวน 40 คน

เมื่อวันที่ 25 ธ.ค. 2521 ณ วัดสันป่ายาง มีการประชุมกัน¹⁵ ของแก่ฝาย ผู้ช่วยแก่ฝาย สมาชิกเหมืองฝายและ ผู้ที่เกี่ยวข้องภายในชุมชน เพื่อปรึกษาหารือถึงการสร้างฝายคอนกรีตเสริมเหล็ก โดยการสนับสนุนของเจ้าหน้าที่กรมการปกครอง ในโครงการเงินผันตามแผนพัฒนาตำบลงบประมาณ 140,500 บาท และดำเนินการก่อสร้างแล้วเสร็จในปี พ.ศ.2522 ซึ่งในสมัยนั้นผู้ดำรงตำแหน่งแก่ฝายคือ นายหมื่น ทิพพจร ทำหน้าที่เป็นผู้กำกับควบคุมดูแลการก่อสร้าง และมีสมาชิกกลุ่มเหมืองฝายช่วยกันก่อสร้างฝายคอนกรีตเสริมเหล็ก และยังคงใช้มาจนถึงปัจจุบัน

2.1.3 เหมืองพญาคำ

สำหรับประวัติความเป็นมาของฝายพญาคำ¹⁶ นั้นเริ่มสร้างเมื่อปี พ.ศ. 1800 ถึง 1839 ในสมัยของพ่อขุนเม็งราย ด้วยจุดประสงค์หลักเพื่อนำน้ำมาใช้ในพื้นที่เกษตรกรรม และสาเหตุจากการขาดแคลนน้ำเพื่อใช้ในการเพาะปลูก ในบางช่วงฤดูกาล ต่อมาปี พ.ศ. 2468 เจ้าพญาคำวิจิตรธรรมาภรณ์ข้าราชการในคุ้มครองของเจ้า อินทวิชานนท์ผู้ครองนครเชียงใหม่ ได้สังเกตระดับน้ำตามฤดูกาล เช่น น้ำฝนน้ำหลากมีระดับน้ำสูงท่วมตลิ่งฝั่งแม่น้ำปิง เมื่อน้ำแล้งน้ำลดเจ้าพญาคำจึงหาวิธีกั้นน้ำในแม่น้ำปิงเอาไว้ใช้ในหน้าแล้งโดยให้ชาวไร่ชาวนาช่วยกันกั้นแม่น้ำปิง โดยใช้ไม้ไผ่จำนวนนับหมื่นเล่มตอกเรียงกันเป็นตับ เรียกว่า “หลักฝาย” มัดติดกับหลักที่อยู่ได้น้ำ เรียงซ้อนเหลื่อมกันสูงขึ้นมา

¹⁴ หนังสือบันทึกการประชุมของกลุ่มเหมืองฝายตั้งแต่ในอดีต ถึง ปัจจุบัน (ปัจจุบันเก็บไว้ที่แก่เหมืองฝายนายอินผ่าน ปะลังห์)

¹⁵ หนังสือบันทึกการประชุมของกลุ่มเหมืองฝาย

¹⁶ ข้อมูลจากนายหมื่น ทิพพนคร , นายสมบุญ บุญชู . คณะกรรมการเหมืองฝายและข้อมูลจากรายายการวิจัยของโครงการคืนความสามัคคีชุมชนล้านนาแก่ทรัพยากรน้ำ กรณีฝายพญาคำ อ.สารภี จ.เชียงใหม่

เป็นชั้นๆวางลำน้ำปิงเอาไว้ และต้องอาศัยแรงงานที่มีความชำนาญและแข็งแรงในการดำลงไปตอกหลักได้น้ำโดยใช้ “ น่องหน้าแหวน ” เป็นอุปกรณ์ในการตอกฝายอุปกรณ์ในการตอกฝาย จากนั้นเจ้าพญาคำได้สั่งให้เจ้าน้อยหมวกเจ้าน้อยโม้ และเจ้าข้อมือเหล็ก สร้างประตูปิด-เปิดเพื่อป้องกันน้ำท่วมทะลักเข้าไร่-นา ยามหน้าฝน จากนั้น ทำการแบ่งน้ำโดยใช้ขอนไม้ ที่เรียกว่า “ แตะ ” กันลำเหมืองซอยแต่ละจุด นำมาปักเป็นช่องตามขนาด “ ค้าง ” หรือท่อส่งน้ำเข้านาที่มีน้ำเป็นเกณฑ์ตั้งไว้ เป็นเส้นเลื้อยใหญ่หล่อเลี้ยงสมาชิกเหมืองฝายในพื้นที่ และเรียกชื่อเหมืองฝายพญาคำ ตามชื่อของผู้ริเริ่มก่อตั้ง คือ เจ้าพญาคำวิจิตรธุระราษฎร์

สำหรับตัวฝายพญาคำจะเป็นฝายไม้ทั้งหมด จึงทำให้ไม่ค่อยมีความแข็งแรงคงทน จำเป็นต้องอาศัยแรงงานเป็นจำนวนมากในการสร้างฝายให้เสร็จในแต่ละปี ชาวบ้านต้องช่วยกันดูแล บำรุงรักษา และซ่อมแซมฝาย ในกรณีที่ตัวฝายเกิดชำรุดเสียหาย ดังนั้น เพื่อเป็นการสร้างกุศโลบายในการระดมแรงงานและขอความร่วมมือจากผู้ใช้น้ำในท้องที่ต่างๆ เจ้าพญาคำจึงได้สร้างหอผีฝายและประกอบพิธีเลี้ยงผีฝายเป็นประจำทุกปี เพื่อรวบรวมผู้คนมาช่วยกันทำงาน และระลึกถึงคุณงามความดีของผู้ร่วมสร้างเหมืองฝายจนสำเร็จลุล่วง

สำหรับชื่อเรียกของเหมืองฝาย “เหมืองฝายพญาคำ” จากคำบอกเล่าของอดีตแก่ฝาย คณะกรรมการเหมืองฝาย¹⁷ที่ได้ทราบความเป็นมาได้กล่าวว่า แต่เดิมฝายนี้ไม่ทราบได้ชัดเจนแน่นอนว่ามีชื่อเรียกว่าอย่างไร แต่จากคำบอกเล่าต่อกันมา ก็เรียกเหมืองฝายแห่งนี้ว่า ฝายพญาคำ ซึ่งสันนิษฐานว่า อาจจะเรียกชื่อเหมืองฝายตามชื่อของ เจ้าพญาคำวิจิตรธุระราษฎร์ ซึ่งเป็นผู้มีความคิดริเริ่มในการสร้างเหมืองฝาย อีกทั้งยังเป็นการรำลึกถึงคุณงามความดีของเจ้าพญาคำ ที่ได้สร้างคุณประโยชน์อันมหาศาลให้แก่เกษตรกร ชาวไร่ ชาวนา ในพื้นที่อีกด้วย

ส่วนพื้นที่การใช้ประโยชน์จากฝายพญาคำ (ฝายไม้) จะเริ่มตั้งแต่ ต.ท่าศาลา อ.เมือง จ. เชียงใหม่ ถึงอำเภอสารภี จนไหลลงแม่น้ำกวางที่ตำบลอุโมงค์ จังหวัดลำพูน สมาชิกผู้ใช้น้ำทั้งหมดจะเป็นคนในชุมชนลักษณะกึ่งเมืองกึ่งชนบทที่ได้รับประโยชน์ เริ่มต้นตั้งแต่พื้นที่ต้นน้ำ ได้แก่ ตำบลหนองหอย ตำบลหนองผึ้ง จังหวัดเชียงใหม่ พื้นที่กลางน้ำ ได้แก่ ตำบลยางเนิ้ง ตำบลชมพู ตำบลหนองแฝก จังหวัดเชียงใหม่ ส่วนพื้นที่ปลายน้ำคือ ตำบลสารภี และตำบลอุโมงค์ จังหวัดลำพูน

ในปี พ.ศ.2498 เกิดการตรากฎหมายชลประทานภายใต้แนวคิดที่ว่า น้ำเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ หรือรัฐมีอำนาจสิทธิเด็ดขาดในการจัดการน้ำ ผนวกกับช่วงเวลานับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ประเทศไทยดำเนินการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีการพัฒนาโครงสร้าง

¹⁷ ข้อมูลจากนายหมื่น ทิพเพนตร , นายสมบุรณ์ บุญชู และคณะกรรมการเหมืองฝาย

พื้นฐาน เกิดการจ้างแรงงานในเมือง ทำให้ระบบเหมืองฝายที่เคยเป็นระบบ “ชลประทานราษฎร์” ที่มีความเข้มแข็งอ่อนแอลง ถึงขั้นขาดแคลนแรงงานในการดูแลรักษา ซ่อมแซมเหมืองฝาย ส่งผลกระทบมาถึงระบบเหมืองฝายที่สร้างความสัมพันธ์กันด้วยหลักของ “สิทธิหน้าหมู” เพราะได้นำระบบอำนาจสิทธิแบบใหม่ของรัฐบาลในสมัยนั้น มาใช้ในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ภายใต้อำนาจการบังคับของหน่วยงานราชการ

ต่อมาปี พ.ศ. 2507 ฝายพญาคำมีการปรับเปลี่ยนตัวฝายจากฝายไม้กลายเป็นฝายหินทิ้ง เพื่อลดเงื่อนไขการใช้แรงงาน ด้วยการนำหินขนาดใหญ่มาวางเรียงกันและใช้หินก้อนเล็กอุดช่องว่างระหว่างหินก้อนใหญ่ โดยการจัดวางให้มีความสัมพันธ์กับทิศทางน้ำและโครงสร้างของฝาย เพื่อให้รองรับน้ำหนักได้ อย่างไรก็ตาม ยังต้องอาศัยกลไกการจัดการร่วมกันของกลุ่มสมาชิกเหมืองฝาย ในการซ่อมแซมหินที่หลุดหรือถูกน้ำพัดพาไป โดยไม่เสียค่าใช้จ่ายในการซ่อมแซมมากเท่าไรนัก ดังนั้น ชาวบ้านจึงยังคงยึดแนวหลักสิทธิหน้าหมูในการปฏิบัติ ดังเช่นในอดีต สำหรับพื้นที่การใช้ประโยชน์จากฝายพญาคำ (ฝายหินทิ้ง) ในสมัยนี้จะมีอยู่ 5 ตำบล ได้แก่ ตำบลชมพู ตำบลหนองแฝก ตำบลสารภี ตำบลยางเนิ้ง จังหวัดเชียงใหม่ และตำบลอุโมงค์ จังหวัดลำพูน ตำบลสารภี ตำบลยางเนิ้ง และตำบลอุโมงค์ จะมีพื้นที่เพาะปลูกรวมกันประมาณ 30,002 ไร่ เพราะกลุ่มสมาชิกเหมืองฝายส่วนใหญ่จะปลูกข้าวนาปี ลำไย และปลูกพืชผักสวนครัวระยะสั้นตลอดฤดูกาล

ในส่วนของการก่อสร้างฝายคอนกรีต ซึ่งเป็นฝายลูกนั้น จากคำบอกเล่าของรองประธานเหมืองฝายพญาคำ¹⁸ นั้น ไม่ปรากฏหลักฐานการบันทึกใดๆ ว่า กษัตริย์ผู้ใดส่งเป็นผู้ริเริ่มก่อสร้างฝายทรายเพียงว่า ฝายอยู่ในลำเหมืองที่ถูกขุดลอกแล้ว โดยเจ้าขุนมูลนายของล้านนา และตั้งชื่อว่า “เหมืองเด็กชาย” เพื่อทศนามาใช้ในการเกษตร ต่อมามีการสืบทอดการดูแลเหมืองเด็กชายให้พ่อแก้วกลางเป็นผู้ดูแลลำเหมืองนี้ จากนั้น จึงเปลี่ยนชื่อมาเป็น “เหมืองแก้วกลาง” ตามชื่อของผู้ดูแล และภายหลังได้เรียกว่า “ฝายคอนกรีต” ตามชื่อหมู่บ้านหรือวัดคอนกรีต ซึ่งเป็นที่ตั้งของฝายมาจนถึงปัจจุบัน

สำหรับอายุโดยคาดคะเนของลำเหมืองน่าจะมียาวกว่าร้อยปี นับจากอายุของผู้ดูแลลำเหมืองคนเดิมที่เสียชีวิตลงด้วยวัย 100 ปี ซึ่งรับเป็นแ่งฝายเมื่ออายุ 15 ปี รวมกับระยะเวลาของผู้ดูแลปัจจุบัน 8 ปี และคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ว่า มีการเริ่มสร้างฝายหลังจากการขุดลำเหมือง

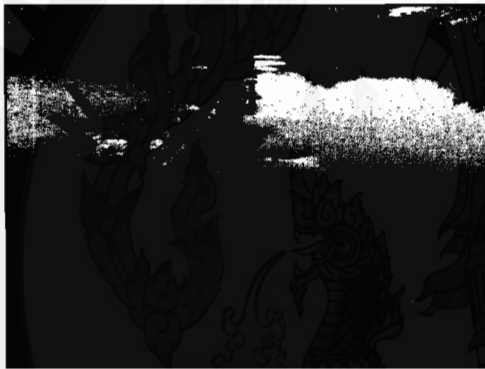
แต่เดิมฝายคอนกรีตนั้นเป็นฝายไม้ ปัจจุบันเป็นฝายคอนกรีต ที่สร้างกันลำเหมืองแก้วกลางหรือลำเหมืองพญาคำในปัจจุบันที่ไหลมาจากแม่น้ำปิง ซึ่งก่อสร้างเมื่อปี พ.ศ.2515 โดยการสนับสนุนของกรมชลประทาน ภายใต้อำนาจและสังคมแห่งชาติขณะนั้น ประสานงานโดยนาย

¹⁸ นายสมบุรณ์ บุญชู รองประธานเหมืองฝายพญาคำ

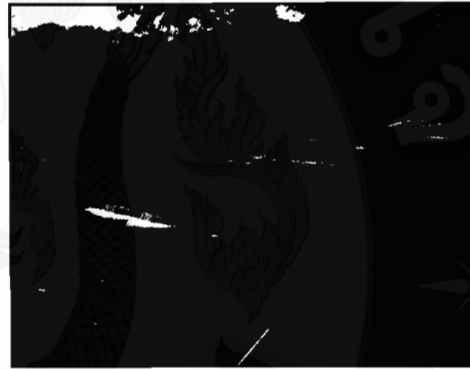
แก้วกลาง ผู้เป็นแม่ฝาย เพื่อให้น้ำเข้าสู่พื้นที่ทางการเกษตร ครอบคลุมพื้นที่ใช้น้ำทั้งหมดประมาณ 243 ไร่ ประกอบไปด้วยสมาชิกซึ่งเป็นผู้ทำนา ทำสวน ทำไร่ ประมาณ 18 ครัวเรือน

2.2 โครงสร้างกายภาพเหมืองฝาย

องค์ประกอบของแต่ละเหมืองฝายจะประกอบไปด้วย 2 ส่วนหลัก คือ 1) “หลักฝาย” หรือ “ประตูฝาย” ซึ่งสร้างกันขวางลำน้ำ เพื่อกักเก็บน้ำเข้าสู่พื้นที่การเกษตรเป็นหลัก และ 2) “เหมืองไส้ไก่” หรือ “ฝายลูก” ซึ่งเป็นพื้นที่รับน้ำจากหลักฝายเข้าสู่พื้นที่การเกษตร ส่วนลักษณะ ขนาดของเหมืองฝาย และจำนวนเหมืองไส้ไก่ของแต่ละแห่ง จะแตกต่างกันไปตามลักษณะพื้นที่และการใช้ประโยชน์

ภาพ 4 ฝายลูกต่ำ

ภาพ 5 ลักษณะฝายที่เปลี่ยนเป็นคอนกรีต

ในอดีตนั้นฝายทุกแห่ง จะสร้างขึ้นด้วยไม้ และถูกปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยของการพัฒนา และนโยบายรัฐ ยกเว้นเหมืองฝายลูกต่ำ บ้านสันนาเม็ง ที่เป็นเหมืองฝายขนาดเล็ก และยังคงลักษณะฝายไม้ดั้งเดิมไว้จนถึงปัจจุบัน ตัวฝายจะเป็นไม้ไผ่ และไม้เนื้อแข็งที่ตัดแบ่งเป็นท่อนๆ ซึ่งมีทั้งขนาดเล็ก ขนาดใหญ่เส้นผ่าศูนย์กลางโดยประมาณ 5 - 10 เซนติเมตร และมีความยาวประมาณ 40 เซนติเมตร ถึง 120 เมตร นำมาดอกรวมกันเป็นแถวเป็นแนวเรียงเป็นดับ ๆ ขวางลำน้ำ ทำเป็น “หลักฝาย” สำหรับ “เหมืองไส้ไก่” จะมีอยู่ 7 สายหลักที่ไหลเข้าสู่พื้นที่ทำการเกษตรของสมาชิก โดยมีลักษณะเป็นเส้นลำเหมืองขนาดเล็ก มีความกว้างประมาณ 30 - 50 เซนติเมตรส่วนระดับความลึกนั้น จะมีการขุดเป็นร่องน้ำลึกให้มีระดับต่ำกว่าเส้นลำเหมืองฝายส่วนกลาง ที่ได้รับน้ำเข้าสู่พื้นที่ทางการเกษตรของสมาชิกแต่ละคน ทั้งนี้ กลุ่มเหมืองฝายลูกต่ำจะเป็นผู้กำหนดความลึก ความกว้าง เพื่อการจัดสรรน้ำอย่างเท่าเทียมและทั่วถึง

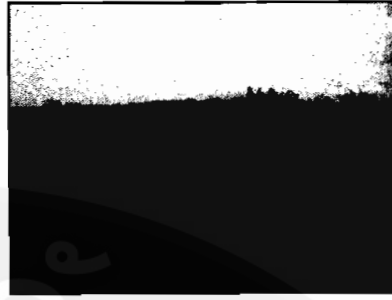
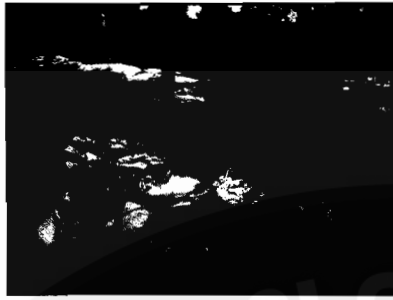

ภาพ 6-8 ทางเข้าเหมืองไส้ไก่, เหมืองไส้ไก่ส่งน้ำ, แตรหรือเขียงกันเหมืองไส้ไก่

สำหรับ **เหมืองฝายห้วยโป่ง บ้านสันป่ายาง** นั้นได้ได้รับการพัฒนาเป็นฝายคอนกรีต มีหลักฝาย ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 10 - 20 เซนติเมตร ความยาว 50 - 150 เซนติเมตร สำหรับลำเหมืองไส้ไก่นั้นมีลักษณะเป็นเส้นลำเหมืองขนาดเล็ก มีความกว้าง 50-100 เซนติเมตร ส่วนความลึกของลำเหมืองนั้นเป็นร่องน้ำลึกที่ระดับต่ำกว่าเส้นลำเหมืองฝายส่วนกลาง เพื่อที่จะได้รับน้ำจากเหมืองฝายเข้าสู่พื้นที่ทางการเกษตรของตนเองได้อย่างสะดวกและทั่วถึง

ภาพ 9-10 การสร้างฝายห้วยโป่ง, สภาพฝายในปัจจุบัน

ภาพ 11-12 ประตูเปิด-ปิดน้ำ, ลำเหมืองไส้ไก่

ส่วน เหมืองฝายบ้านคอนจัน บ้านคอนจัน ซึ่งเป็นฝายลูกแรกของเหมืองฝายพญาคำนัน ปัจจุบันได้รับการพัฒนาเป็นฝายคอนกรีตเสริมเหล็ก ความยาวประมาณ 3 เมตร มีความกว้างประมาณ 15-20 เซนติเมตรและความลึก 150 เซนติเมตร เพื่อกั้นน้ำไม่ให้ไหลเขาสู่พื้นที่การเกษตร โดยมีการขุดลำเหมืองขนาดใหญ่เป็นเส้นหลัก ผ่านเข้าไปในพื้นที่ทางการเกษตรของชาวบ้าน ส่วนเหมืองไส้ไก่มี 2 แห่ง มีลักษณะเป็นเส้นลำเหมืองขนาดเล็กมีความกว้างประมาณ 40-100 เซนติเมตร ระดับความลึกของลำเหมืองมีการขุดเป็นร่องน้ำลึกให้ระดับต่ำกว่าเส้นลำเหมืองฝายส่วนกลาง เพื่อการรับน้ำเข้าสู่พื้นที่การเกษตรของสมาชิกแต่ละคนได้อย่างทั่วถึงและหากครัวเรือนใดต้องการใช้น้ำ สามารถที่จะขุด “เหมืองไส้ไก่” สู่พื้นที่ตนเองได้

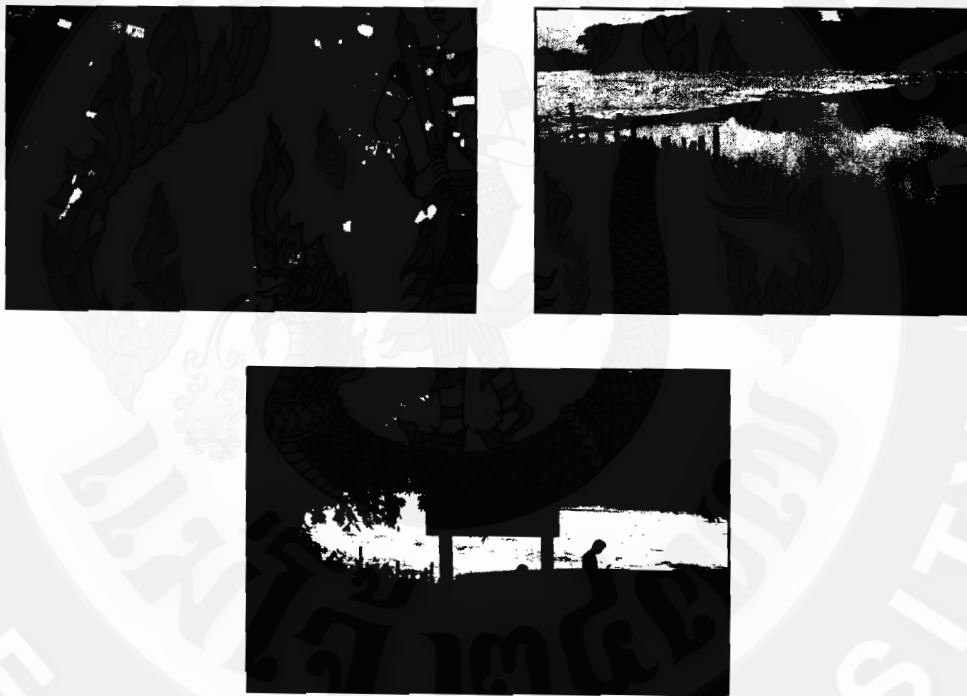
ภาพ 13 ฝายคอนจัน

ภาพ 14 ลำเหมืองไส้ไก่ของฝายคอนจัน

สำหรับเหมืองฝายพญาคำ ที่เป็นหลักฝายของเหมืองฝายคอนจันนั้น ได้รับการพัฒนาให้เป็นฝายหินทิ้ง อยู่พื้นที่ 8 ตำบล 104 หมู่บ้าน และตั้งอยู่ที่ตำบลหนองหอย ที่พิกัด 479NA010-757 ระหว่าง 4846IV เส้นทางลำเหมืองครอบคลุม ตั้งแต่ตำบลวัดเกตุ หมู่บ้านเมืองกาข ตำบลหนองหอย หมู่บ้านเมืองสารท หมู่บ้านสันป่าเรียง ตำบลหนองผึ้ง หมู่บ้านแคโขง หมู่บ้านสันตติ

หมู่บ้านคอนจีน ตำบลไชยสถาน หมู่บ้านบุปผาราม หมู่บ้านแม่สะลาบ หมู่บ้านหนองป่าแซะ ตำบลสารภี หมู่บ้านสันกับตอง หมู่บ้านศรีคอนมูล ตำบลอุโมงค์ อ.เมือง จ.ลำพูน หมู่บ้านฮ่องกอก เป็นต้น รวมเส้นทางลำเลียงน้ำทั้งสิ้น 36 สาย และมีขนาดความสูงของฝายพญาคำน้ำปิง 2 เมตร ต่ำกว่าสันฝาย 1.5 ฝาย ความสูงและความลาดเอียงของสันฝายหินทั้ง สามารถปรับเปลี่ยนได้เสมอตามความเหมาะสมของระดับลำน้ำในแต่ละปี ทิศทางการไหลและความเร็วความแรงของน้ำ และลักษณะตัวของฝายที่เป็นก้อนหิน ทำให้หินทรายไหลลอกผ่านไปได้ กลุ่มสมาชิกเข้าใจแลสามารถดูแล ป้องกัน และซ่อมแซมได้ทันถ่วงที เนื่องจากโครงสร้างเหมือนฝายที่ไม่สลับซับซ้อน

ภาพ 15-17 ฝายพญาคำ

2.3 การบริหารจัดการเหมืองฝาย

2.3.1 กลไกการบริหารจัดการ

จากการศึกษาพบกลไกการบริหารจัดการเหมืองฝายใน 2 ลักษณะ คือ กลไกการจัดการในรูปแบบคณะกรรมการเหมืองฝาย และกลไกการจัดการร่วมกันโดยแก่ฝายและสมาชิกฝายโดยมีรายละเอียดของกลไกแต่ละแบบ ดังนี้

2.3.1.1 กลไกธรรมชาติ

กลไกธรรมชาติเป็นลักษณะกลไกที่มีมาแต่อดีตเป็นกลไกที่ไม่มีความซับซ้อน ไม่เป็นทางการ ไม่มีการกำหนดวาระในการบริหารงานอย่างชัดเจน ขึ้นอยู่กับความสมัครใจของผู้นำและสมาชิก จึงมีความยืดหยุ่นสูง ชุมชนดำเนินงานในลักษณะถ้อยทีถ้อยอาศัย มีน้ำจิตน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูลกันในกลุ่มสมาชิก กลไกบริหารลักษณะนี้พบในการบริหารจัดการของเหมืองฝายขนาดเล็ก เช่น กลุ่มเหมืองฝายบ้านคอนจีน และกลุ่มเหมืองฝายบ้านห้วยโป่ง

ในระบบกลไกธรรมชาตินี้สมาชิกผู้ใช้น้ำจะคัดเลือกผู้นำหรือแก่ฝายที่มีความรู้ความสามารถด้านการบริหารจัดการและเป็นที่ยอมรับไว้วางใจของสมาชิก ให้เป็นผู้นำหลักแต่เพียงผู้เดียวในการดูแลเหมืองฝายร่วมกับสมาชิก ดังที่พบกลไกการบริหารของเหมืองฝายบ้านคอนจีน ซึ่งยังเป็นกลไกที่อย่างต่อเนื่องจากอดีตถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตามในปี 2550 พบว่ายังมีสมาชิกที่ทำนาข้าว ทำไร่ ทำสวนอยู่ในหมู่ 3,5,8 เพียง 17 รายเท่านั้น ยิ่งกว่านั้นจำนวนสมาชิกนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงไปตามจำนวนผู้ใช้ประโยชน์จากเหมืองฝายในแต่ละปี ทั้งนี้ในกลไกเช่นนี้แก่ฝายและผู้ช่วยแก่ฝายจะทำหน้าที่เสมือนเป็นผู้บริหารจัดการเหมืองฝาย ในขณะที่สมาชิกเป็นผู้ปฏิบัติการ ดังเช่นกลไกการบริหารจัดการของเหมืองฝายบ้านห้วยโป่ง ซึ่งปัจจุบันมีสมาชิกที่ทำนาทำสวนกว่า 70 คน แต่จำนวนนี้จะไม่แน่นอนและเปลี่ยนแปลงไปตามการใช้ประโยชน์จากน้ำของเหมืองฝาย

2.3.1.2 กลไกทางการ

กลไกทางการเป็นกลไกการดำเนินงานกลุ่มในรูปแบบของคณะกรรมการเหมืองฝาย ซึ่งคล้ายคลึงกับกลไกธรรมชาติที่มีในอดีต แต่ได้รับการปรับเปลี่ยนไปตามยุคตามสมัย กลไกลักษณะนี้สมาชิกผู้ใช้น้ำคัดเลือกประธานหรือแก่ฝาย การดำเนินการของผู้นำหรือแก่ฝายมีการกำหนดวาระการดำเนินงานไว้ชัดเจน

กลไกลักษณะนี้พบในการบริหารจัดการของกลุ่มเหมืองฝายลุ่มต่ำ โดยสมาชิกผู้ใช้น้ำคัดเลือกบุคคลที่มีความรู้ความสามารถเป็นที่ยอมรับของสมาชิก มาดำรงตำแหน่งประธาน โดยมีวาระการดำรงตำแหน่ง 5 ปี จากนั้นประธานจะเป็นผู้ทำการคัดเลือกรองประธานและคณะกรรมการ เช่น เจริญญิกและปฏิคม ทั้งนี้มีกำหนดบทบาทหน้าที่ของสมาชิกตามความเหมาะสม บ่อยครั้งที่คณะกรรมการคนเดียวอาจมีบทบาทหลายด้านเนื่องจากจำนวนสมาชิกมีน้อย ยกตัวอย่าง เช่น เหมืองฝายลุ่มต่ำ มีสมาชิกกลุ่มเหมืองฝายลุ่มต่ำเพียง 7 ราย(จากอดีตที่เคยมีสมาชิกถึง 20-30 ราย) เนื่องจากพื้นที่การเกษตรส่วนหนึ่งถูกแปรเปลี่ยนไปเป็นบ้านจัดสรร ทำให้จำนวนสมาชิกซึ่งต้องการใช้ประโยชน์จากน้ำ จากเหมืองฝายลุ่มต่ำเพื่อการเพาะปลูกลดลง

นอกจากนี้ เนื่องจากกลุ่มเหมืองฝายลูกดำมีการเชื่อมโยงกับกลุ่มผู้ใช้น้ำเขตลุ่มน้ำแม่กวัง ที่กำหนดให้ต้องมีการเปลี่ยนวาระของคณะกรรมการทุก 2 ปี¹

คณะกรรมการเหมืองฝายพญาคำ เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของกลไกการบริหารจัดการกลุ่มที่แบบทางการที่พัฒนาจากกลไกกลุ่มตามธรรมชาติ เพื่อให้สอดคล้องกับโครงสร้างของรัฐท้องถิ่น กลุ่มผู้ใช้น้ำ ได้รับการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการจากผู้ว่าราชการจังหวัด ซึ่งเป็นประธานอนุกรรมการลุ่มน้ำของกระทรวงทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ

การคัดเลือกคณะกรรมการของฝายพญาคำมีพัฒนาการต่อเนื่องมาโดยลำดับ ในอดีตเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ เป็นผู้คัดเลือกแก่ฝายตามพระประสงค์ ตามรูปแบบการปกครองแบบจตุสดมภ์ไม่มีการกำหนดวาระ การดำรงตำแหน่งที่แน่นอน และปรับเปลี่ยนคณะกรรมการเป็นการคัดเลือกโดยสมาชิกผู้ใช้น้ำในวันประกอบพิธีเลี้ยงผีฝาย แต่ในปัจจุบันโครงสร้างการบริหารงานของฝายพญาคำ มีฝายลูกถึง 10 ลูก มีพื้นที่รับน้ำมากถึง 30,002 ไร่ และมีผู้ใช้ประโยชน์จากน้ำมากถึง 4,000 คน ผู้ใช้ประโยชน์จากน้ำเหล่านี้มีความหลากหลายไม่ว่าจะเป็นเกษตรกร ผู้ประกอบการ โรงงานนิคมอุตสาหกรรม และผู้อาศัยอยู่ริมฝั่งน้ำ เนื้อที่รับน้ำของฝายครอบคลุมพื้นที่ถึง 104 หมู่บ้าน ใน 8 ตำบล 3 อำเภอ 2 จังหวัด ประกอบการปรับเปลี่ยนลักษณะการปกครองที่เน้นการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น จึงจำเป็นที่โครงสร้างและการดำรงตำแหน่งคณะกรรมการเหมืองฝายต้องปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องเหมาะสมกับระบบราชการ และลดความขัดแย้งกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จึงมีการคัดเลือกกำนันหรือผู้ใหญ่บ้านมาเป็นแก่ฝายหรือประธานคณะกรรมการผู้ใช้น้ำ และให้ประธานเป็นผู้แต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงาน สำหรับฝายลูกนั้นยังคงบริหารงานโดยอิสระแบบธรรมชาติภายใต้ทิศทางการดำเนินงานของคณะกรรมการเหมืองฝายพญาคำ

2.3.2 การดูแลรักษาเหมืองฝาย

กลไกการบริหารจัดการเหมืองฝายในข้อ 2.31 ทั้งสองลักษณะ(กลไกธรรมชาติและกลไกทางการ) มีหน้าที่ในการดูแลรักษาเหมืองฝาย เพื่อให้สมาชิกผู้ใช้น้ำสามารถใช้ประโยชน์จากน้ำได้อย่างต่อเนื่อง การดูแลรักษานี้รวมถึงพิธีกรรมการเลี้ยงผีฝาย อันเป็นกุศโลบายดั้งเดิมของการสร้าง

¹ การเกิดขึ้นจากกลุ่มเหมืองฝายแต่ละกลุ่มในเขตลุ่มน้ำแม่กวัง เกิดจากการที่กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และนายอำเภอในพื้นที่รับน้ำร่วมกันจัดตั้งขึ้น เพื่อการจัดการทรัพยากรน้ำในเขตลุ่มน้ำแม่กวัง รวมทั้งร่วมกันแก้ไขปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้น ปัญหาที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่เนื่องมาจากระบบการเกษตรที่เปลี่ยนไปจากการเกษตรแบบดั้งเดิมเป็นระบบเกษตรเชิงพาณิชย์ ทำให้พื้นที่การเกษตรเพิ่มขึ้นจนเกิดปัญหาการใช้ น้ำระหว่างกลุ่มเหมืองฝายในพื้นที่ต่างๆในเขตลุ่มน้ำแม่กวัง

ความตระหนักและความร่วมมือในการซ่อมแซมเหมืองฝาย และการกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับของการเป็นสมาชิกเหมืองฝายแต่ละพื้นที่ เพื่อให้สมาชิกช่วยกันดูแลรักษาเหมืองฝายร่วมกัน ทั้งนี้ อาจมีรายละเอียดปลีกย่อยที่แตกต่างกันไปในแต่ละเหมืองฝาย ดังนี้

ฝายลู่ดำ มีการซ่อมแซมหลักฝายปีละ 2 ครั้ง เนื่องจากตัวฝายเป็นไม้ จึงจำเป็นต้องได้รับการซ่อมแซมทุกปี การซ่อมแซมครั้งแรกของแต่ละปีมักดำเนินการในช่วงเวลาของการประกอบพิธีเลี้ยงผีฝาย ในฤดูฝน (ระหว่างเดือนพฤษภาคม-มิถุนายนของทุกปี) หรืออาจทำการซ่อมแซมเหมืองฝาย เมื่อกำหนดวันได้แล้ว แก่ฝายจะเป็นผู้แจกแจงภาระหน้าที่แก่สมาชิกว่าใครจะทำอะไร ที่ไหน ต้องนำไม้(ที่จะใช้ในการซ่อมฝาย)มาคนละจำนวนเท่าไร โดยปกติสมาชิกแต่ละคนต้องนำไม้มาคนละเล็กคนละน้อย โดยไม้ที่นำมาซ่อมแซมเหมืองฝายมักเป็นไม้ไผ่ที่ทำได้ในท้องถิ่น เพื่อประหยัดค่าใช้จ่าย เมื่อถึงวันนัดหมาย สมาชิกจะขุดลอกตะกอนทรายที่ทับถมอยู่หน้าฝายออก แล้วช่วยกันซ่อมแซมฝายจนกว่าจะแล้วเสร็จ ซึ่งโดยปกติจะใช้เวลา 2-4 วัน ในส่วนของการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีฝายจะมีการเรียกรายเงินสมาชิกคนละ 20-50 บาท เพื่อซื้อของเซ่นไหว้ต่างๆ เช่น เหล้า ไก่และผลไม้ การเซ่นไหว้มักกระทำในบริเวณต้นไม้ใหญ่ใกล้กับที่ตั้งฝาย วัตถุประสงค์การเซ่นไหว้ผีฝายก็เพื่อขอขมาลาโทษ รวมทั้งขอบคุนแม่น้ำ

สำหรับการซ่อมแซมหลักฝายครั้งที่ 2 มักนิยมดำเนินการในฤดูแล้ง (ระหว่างเดือนธันวาคม-มกราคมของทุกปี) ซึ่งเป็นช่วงเวลาของการประกอบพิธีการเลี้ยงผีต้นน้ำของกลุ่มสมาชิก ผู้ใช้น้ำในเขตลุ่มน้ำแม่กว้งซึ่งกลุ่มเหมืองฝายลู่ดำเป็นสมาชิกอยู่ (ระหว่างมกราคม-กุมภาพันธ์ของทุกปี) การเลี้ยงผีต้นน้ำมักให้ตัวแทนกลุ่มเหมืองฝาย (ซึ่งส่วนใหญ่เป็นประธานและรองประธานของแต่ละกลุ่มย่อย) เดินทางไปร่วมพิธีเลี้ยงผีที่ต้นน้ำแม่กว้ง (บริเวณคอยนางแก้ว อำเภอคอยสะเกิด) พิธีกรรมการเลี้ยงผีต้นน้ำมีความคล้ายคลึงกับการเลี้ยงผีฝาย คือ การนำของเซ่นไหว้ไปขอขมาลาโทษบริเวณป่าต้นน้ำ โดยคณะกรรมการนำคำบำรุงที่เก็บมาจากสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำในแต่ละปีมาเป็นค่าเดินทาง ค่าอาหาร และค่าของเซ่นไหว้ต่างๆ

นอกเหนือจากการซ่อมฝายโดยปกติปีละ 2 ครั้ง อาจมีการดูแลรักษากรณีเร่งด่วน เช่น เหมืองฝายเสียหายเนื่องจากอุทกภัยหรือเหตุอื่นๆ แก่ฝายจะแจ้งสมาชิกให้มาช่วยกันซ่อมแซมเป็นครั้งคราวไป

ส่วนการซ่อมแซมเหมืองไส้ไก่หรือฝายลูก โดยทั่วไปสมาชิกจะร่วมกันดำเนินการ หลังจากซ่อมแซมหลักฝายแม่เรียบร้อยแล้ว การซ่อมแซมเหมืองไส้ไก่เป็นการที่สมาชิกช่วยกันขุดลอกตะกอนในคลองส่งน้ำ ปรับให้ลำเหมืองมีความสูงต่ำ เพื่อสามารถรับน้ำจากลำน้ำหลักฝายได้อย่างเท่าเทียมกัน นอกจากนั้นยังเป็นการเตรียมลำเหมืองให้มีสภาพที่พร้อมใช้งานได้ทันที ทั้งนี้ ถือเป็นหน้าที่หลักของสมาชิกเหมืองฝายทุกคนในการดูแลรักษาเส้นลำเหมืองย่อยที่ผ่านพื้นที่

การเกษตรของตนเองโดยทั่วไปคณะกรรมการเหมืองฝายและสมาชิกมาร่วมประชุม เพื่อเกณฑ์แรงงานมาช่วยซ่อมแซมตามขนาดพื้นที่การเกษตรของสมาชิก หากสมาชิกมีพื้นที่ทำการเกษตรมาก ก็ต้องส่งแรงงานเข้าไปช่วยมาก หากมีพื้นที่ทำการเกษตรน้อย ก็ส่งแรงงานคนไปน้อย เกณฑ์เหล่านี้มักจะมีข้อตกลงกันในที่ประชุม และหากไม่สามารถหาแรงงานคนมาขุดลอกเหมืองฝายย่อยได้ สมาชิกอาจสนับสนุนเป็นเงินเพื่อให้คณะกรรมการจัดจ้างแรงงานมาช่วยทำก็สามารถทำได้เช่นกัน

นอกจากการร่วมมือกันซ่อมแซมฝายแล้ว กลุ่มเหมืองฝายลุ่มต่ำยังมีการกำหนดกฎระเบียบเพื่อควบคุมดูแลรักษาเหมืองฝาย แต่เดิมกฎระเบียบดังกล่าว มักอยู่ในรูปแบบของการพูดคุยปรึกษาหารือกันในกลุ่ม ไม่ได้กำหนดไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่ในยุคปัจจุบันมีการกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับที่เป็นลายลักษณ์อักษรร่วมกับกลุ่มผู้ใช้น้ำเขตลุ่มน้ำแม่กวัง (ที่กลุ่มเหมืองฝายลุ่มต่ำร่วมเป็นสมาชิก) ในการควบคุมดูแลเหมืองฝาย รายละเอียดของกฎระเบียบข้อบังคับ มีดังนี้

1. เกษตรกรหรือกลุ่มผู้ใช้น้ำเพื่อการเกษตรที่มีพื้นที่เกิน 10 ไร่ ต้องใช้แรงงาน 1 คน เพื่อบำรุงรักษาเหมืองฝาย
2. ในการขุดลอกลำเหมืองทุกครั้งต้องมาให้ตรงเวลา (ประมาณ 09.00 น.) ของวันที่ทำการขุดลอกลำเหมือง หากเกษตรกรไม่มาร่วมขุดลอกจะถูกปรับวันละ 200 บาท หากมาสายเกิน 09.00 น. จะถือว่าไม่มา และจะถูกปรับวันละ 200 บาท
3. สมาชิกหรือเกษตรกรผู้ใช้น้ำทุกคนมีหน้าที่บำรุงรักษา ตลอดจนซ่อมแซมเหมืองฝายและยินยอมสละเวลารวมทั้งทุนทรัพย์ เพื่อสร้างและซ่อมแซมเหมืองฝายสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำใช้ลำเหมืองนั้นอยู่
4. ผู้ใดปิดกั้นทางน้ำไหลทำให้น้ำไหลไม่สะดวก จะถูกปรับ 500 บาทต่อหนึ่งครั้ง และต้องรื้อถอนสิ่งปิดกั้นนั้นออกด้วย
5. ผู้ใดขุดหรือทำลายคันคลอง เหมืองฝาย หรือที่บังคับน้ำในคลองส่งน้ำ ทำให้สิ่งเหล่านี้เสียหายจะต้องซ่อมแซมให้ดีขึ้น
6. ผู้ใดจงใจปล่อยสัตว์เหยียบย่ำคันน้ำหรือลำคลอง เจ้าของสัตว์ต้องซ่อมแซมให้อยู่ในสภาพเดิม(แล้วแต่ความเสียหายเล็กน้อย) การพิจารณาความเสียหายอยู่ในดุลยพินิจของคณะกรรมการ
7. เมื่อคณะกรรมการนัดหมายให้มาประชุม ผู้ใดขาดประชุมต้องถูกปรับ 200 บาท ต่อครั้ง กรณีที่มีความจำเป็นไม่สามารถเข้าประชุมได้ ต้องแจ้งผ่านประธานกลุ่มผู้ใช้น้ำ
8. เกษตรกรผู้ทำกินในพื้นที่เหมืองฝายแต่ไม่ไปร่วมขุดลอกคลองในปีนั้น แต่มาดำเนินการกันในปีหลัง ผู้นั้นต้องถูกปรับย้อนหลัง 300 บาทต่อวัน เช่น หากในปีนั้นสมาชิก

ต้องขุดลอกลำเหมือง 3 วัน แต่เกษตรกรผู้ใช้น้ำทั้งพื้นที่และไม่ได้ไปขุดลอกในปีนั้น แต่กลับมาทำกินในพื้นที่นั้นในปีถัดไป เกษตรกรผู้ใช้น้ำต้องถูกปรับ 900 บาท

9. เกษตรกรหรือสมาชิกผู้ใช้น้ำทุกคนต้องยินยอมและสมัครใจจ่ายเงินค่าบำรุงกลุ่มผู้ใช้น้ำเป็นเงินไร่ละ 5 บาทต่อปี ซึ่งจะเก็บในเดือนพฤษภาคมของทุกปี

ฝ่ายห้วยโป่ง มีการดูแลเหมืองฝายคล้ายคลึงกับฝ่ายลุงดำโดยมีการซ่อมแซมเหมืองฝายปีละ 2 ครั้ง แก่ฝ่ายเป็นผู้กำหนดวันประชุมปละปรึกษาหารือกัน แบ่งบทบาทหน้าที่ และระดมไม้หลักและอุปกรณ์ต่างๆ จากสมาชิกเพื่อทำฝายหลักให้เสร็จภายใน 5-7 วัน เมื่อซ่อมแซมเหมืองฝายแล้วเสร็จ ต้องมีการลอกเหมืองเพื่อตรวจสอบความพร้อมในการใช้งาน ทดสอบระบบต่างๆ ตรวจสอบความเสียหาย และกำจัดสิ่งปฏิกูลให้น้ำไหลสะดวกและลำเหมืองไม่ตื้นเขิน จากนั้นสมาชิกแต่ละพื้นที่จะทำการซ่อมแซมเหมืองไส้ไก่ในพื้นที่การเกษตรของตนเอง หากเกิดกรณีเร่งด่วนที่ทำให้เหมืองฝายได้รับความเสียหาย ก็จัดให้มีการซ่อมแซมเป็นพิเศษตามสถานการณ์ เช่นเดียวกับฝ่ายลุงดำ

ภาพ 18-19 ลักษณะการซ่อมแซมคลองสองฝั่งน้ำ

หลังจากการซ่อมแซมเหมืองฝายแล้วเสร็จ ก่อนการขุดลอกเหมือง (ระหว่างเดือนมิถุนายน-พฤษภาคม) คณะกรรมการฝ่ายห้วยโป่งจะจัดให้มีการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีฝายบริเวณต้นน้ำหัวฝายเป็นประจำทุกปี² โดยนำเครื่องเซ่นไปถวาย (ได้แก่ เหล้า ไก่ หมู เมี่ยง บุหรี่ ดอกไม้ รูปเทียน อาหารคาว อาหารหวาน เป็นต้น) เพื่อเป็นการขอขมาขออภัย หรือการขอรับบริจาคจากสมาชิกตามศรัทธา และในวันเดียวกันกับพิธีกรรมเลี้ยงผีฝายกลุ่มเหมืองฝายกำหนดจัดให้มีการ

² ได้รับการรื้อฟื้นพิธีกรรมเลี้ยงผีฝายขึ้นใหม่ในปี 2547 สมัยที่นายอินผ่านร ปะสิงห์ เป็นแก่ฝายหลังจากที่ยกเลิกไปโดยไม่ทราบสาเหตุ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2518

ประชุมพูดคุยปรึกษาหารือกันถึงสภาพปัญหาต่างๆ ที่เกี่ยวกับเหมืองฝายกำหนดปฏิทินกิจกรรม และการเปิด-ปิดน้ำ เป็นต้น³

สำหรับการเกณฑ์แรงงานช่วยซ่อมแซมเหมืองฝาย คณะกรรมการเหมืองฝายหรือแก่ฝาย และผู้ช่วยแก่ฝายจะเป็นผู้กำหนดวันประชุม เพื่อตกลงเกี่ยวกับเกณฑ์แรงงานสมาชิกแต่ละคนต้อง นำมาร่วมตลอดจนวัสดุอุปกรณ์ที่ต้องนำเข้าร่วม ทั้งนี้การเกณฑ์แรงงานต้องเป็นไปตาม กฎระเบียบข้อบังคับการเกณฑ์แรงงาน ซึ่งกลุ่มเหมืองฝายห้วยโป่งได้ร่วมกันกำหนดขึ้นและมีการ บันทึกลงเป็นลายลักษณ์อักษร⁴ สืบต่อกันมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2518 โดยยึดตามจำนวนพื้นที่การใช้ ประโยชน์จากน้ำของกลุ่มสมาชิกเหมืองฝายห้วยโป่ง ยกตัวอย่างเช่น

1. หากมีคนทำนาในปีนั้น 2 คน ต้องส่งแรงงานมาช่วยในการซ่อมแซม 2 คน แต่ถ้าหาก ในปีนั้นทำนาคนเดียวในพื้นที่ไม่เกิน 5 ไร่ ต้องส่งแรงงานไปช่วย 1 คน แต่ถ้าหากมีพื้นที่เกินกว่า 5 ไร่ ต้องส่งแรงงานไปช่วยทำงาน 2 คน

2. หากสมาชิกลงมือทำนาโดยไม่ได้ทำการลอกเหมืองก่อนทำนาสมาชิกผู้นั้นต้องถูกปรับ 200 บาท

3. หากสมาชิกใดขาดการนำแรงงานมาร่วมขุดลอกเหมืองฝายต้องถูกปรับ 200 บาท ต่อ ครั้ง โดยต้องชำระเงินภายใน 1 อาทิตย์ นับแต่วันทำงาน หากเกินเวลาที่กำหนดสมาชิกต้องถูก หัวหน้าเหมืองฝายระงับการใช้น้ำ ทั้งนี้หากสมาชิกมาทำงานขาดๆ เกินๆ ภายใน 1 ชั่วโมง จักถือว่า ขาด 1 วัน หากขาดการทำงานครั้งวันจะถือว่าขาด 1 วัน กรณีมาทำงานแต่งานที่จัดแบ่งให้ไม่เสร็จ คณะกรรมการกลุ่มอนุโลมให้ นอกจากนั้นในระหว่างการขุดลอกเหมืองสมาชิกสามารถขอไป หวานกล้าในนาของตนได้ หากได้รับอนุญาตจากหัวหน้าเหมืองฝาย หากสมาชิกในครอบครัว(เช่น พ่อ แม่) เกิดการเจ็บป่วยกระทันหันสมาชิกสามารถขออนุญาตลาการทำงานได้

นอกจากนี้ฝายห้วยโป่งยังมีกฎระเบียบการของการขุดลอกเหมือง (หรือในลำนานาเรียกว่า การล่องเหมือง) ที่ได้มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรไว้ในบันทึกการประชุมของกลุ่มเหมืองฝาย และจากข้อมูลที่ได้รับจากอดีตแก่ฝาย⁵ มีรายละเอียดของกฎระเบียบการขุดลอกและล่องเหมืองฝาย ในแต่ละปี ดังนี้

1. เดือน 9 ออก 8-9-10-11 คำ สมาชิกต้องขุดลอกเหมืองในพื้นที่ส่วนตัวแต่ละคนให้ เรียบร้อย

³ ข้อมูลจากอดีตแก่ฝาย (นายสมควร ปะสิงค์ นายอินผ่าน ปะสิงห์ นายสม แสงมณี และนายหมื่น ทิพจร)

⁴ จากหนังสือบันทึกการประชุมและกฎระเบียบข้อบังคับของกลุ่มเหมืองฝาย

⁵ อ้างอิงจากข้อที่ 1, ข้อที่ 2 และบันทึกการประชุมกลุ่มเหมืองฝาย

2. เดือน 9 ออก 12 ค่ำ การทำความสะอาดบริเวณหลังฝายหรือบริเวณข้างเคียงเพื่อเตรียมไว้เป็นสถานที่ให้สมาชิกผู้ใช้น้ำนำไม้ที่จะทำเป็นหลักฝายมารวมกัน

3. เดือน 9 ออก 13-14 ค่ำ หลังจากนำไม้ที่จะใช้ทำหลักฝายมารวมกัน วันขึ้น 15 ค่ำ เป็นวันปัก คือ วันนำไม้หลักตริงไว้รวมกันให้แน่นป้องกันไม่ให้ไม้ไหลไปกับน้ำ พอถึงวันแรม 1 ค่ำ เป็นวันตี คือ วันช่วยกันตอกหลักไม้ที่นำมาสร้างหรือซ่อมแซมฝายที่ปักในวันที่ 15 ค่ำให้มีความมั่นคง¹

ทั้งนี้การกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับที่เป็นลายลักษณ์อักษรดังกล่าว เป็นผลสืบเนื่องมาจากการกระทำผิดข้อตกลงของสมาชิกในอดีต เช่น การไม่ส่งแรงงานมาช่วย การส่งแรงงานน้อยในขณะที่มีพื้นที่รับน้ำมาก ทางกลุ่มเหมืองฝายจึงจำเป็นต้องมีการกำหนดบทลงโทษ หรือการปรับสินไหมนอกเหนือไปจากการดักเตือนของแก่ฝาย อย่างไรก็ตามการกำหนดบทลงโทษเหล่านั้นยังคงอยู่บนฐานความยืดหยุ่น ประนีประนอม ถ้อยทีถ้อยอาศัย ไม่เคร่งครัดมากนัก

ภาพ 20 สมาชิกและแรงงานช่วยกันขุดลอกฝายลุงดำในอดีต

สำหรับการซ่อมแซม ฝายคอนจีน มีการดำเนินการเป็นประจำทุกปี เพียงแต่ไม่ได้กำหนดช่วงเวลาในแต่ละปีที่แน่นอน โดยส่วนใหญ่มีการดำเนินการหลังการเก็บเกี่ยวข้าวนาปีหรือก่อนฤดูฝน และแก่ฝายยังคงเป็นผู้นำในการซ่อมแซม ตั้งแต่การกำหนดวัน การกำหนดบทบาทหน้าที่และการระดมวัสดุอุปกรณ์ เช่นเดียวกับฝายลุงดำและฝายห้วยโป่ง จะแตกต่างกันตรงที่กลุ่มเหมืองฝายบ้านคอนจีนสามารถซ่อมแซมเหมืองฝายได้เฉพาะในส่วนเหมืองไส้ไก่(ที่นำไปยังพื้นที่การเกษตรเท่านั้น) ส่วนการซ่อมแซมฝายพญาคำหรือฝายหลักนั้น กลุ่มเหมืองฝายบ้านคอนจีนต้องแจ้งความต้องการซ่อมแซมกับเทศบาลตำบลหนองผึ่ง เพื่อให้เทศบาลดำเนินการขุดลอก

¹ ข้อมูลจากพ่อนอม มหาวัง ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน และ พ่อนิน บุญทาภิธย์ สมาชิกผู้ใช้น้ำฝายห้วยโป่ง

เหมืองส่วนกลางให้ทางกลุ่มไม่ได้มีการรวมตัวขุดลอกลำเหมือง เนื่องจากจำนวนสมาชิกมีน้อยแต่ลำเหมืองมีความยาวมาก ทำให้ไม่สามารถทำได้ทั้งหมด จึงจำเป็นต้องประสานงานไปยังเทศบาล ซึ่งมีเครื่องมือขุดลอกที่ทันสมัยและพร้อมกว่า

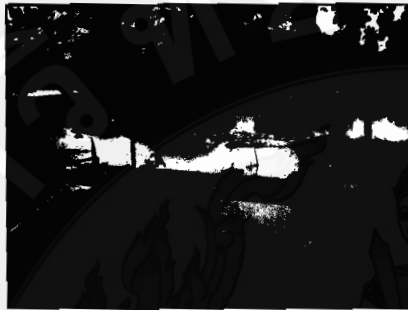
จากการสอบถามแก่ฝ่ายคนปัจจุบัน² พบว่า บ้านคอนจีนไม่มีการเลี้ยงฝ้ายมานานแล้วและไม่ได้มีการบันทึกว่าขุดลอกไปตั้งแต่เมื่อไหร่ อย่างไร จะคงเหลือแต่พิธีการเลี้ยงฝ้ายพญาคำพร้อมกับการประชุมคณะกรรมการเหมืองฝ้ายพญาคำ เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ แก้ไขปัญหาหรือคัดเลือกแก่ฝ้าย (กรณีห่มควาระหรือลาออก) ในวันที่ 16 เมษายนของทุกปี เพื่อสืบทอดพิธีกรรมดั้งเดิมสมัยบรรพบุรุษเป็นการบวงสรวงเทพดาฝ้ายพญาคำซึ่งเป็นผู้ปกป้องรักษาดูแลเหมืองฝ้าย มิให้เกิดความเสียหายและเป็นการรำลึกถึงคุณงามความดีของบุคคลที่เคยช่วยกันสร้างเหมืองฝ้ายให้สำเร็จ โดยทำกันหลังจากการทำนาข้าวเสร็จ โดยเก็บเงินจากผู้ใช้น้ำไร่ละ 25 สตางค์ เพื่อนำไปซื้อหาของมาเส้นไหมฝ้าย

สำหรับการใช้กฎระเบียบของเหมืองฝ้ายคอนจีน ไม่ได้มีการกำหนดเป็นลายลักษณ์อักษรอย่างชัดเจน แต่มีระเบียบปฏิบัติเกี่ยวกับการเกณฑ์แรงงานขุดลอกเหมืองใส่ไก่อตามพื้นที่การใช้ประโยชน์ เช่น หากมีพื้นที่นาจำนวน 5 ไร่ ให้ทำการขุดลอกลำเหมืองยาว 5 วา ผู้ที่ไม่ไปทำการลอกเหมืองกลางต้องเสียค่าปรับวันละ 100 บาท นอกจากนี้ ยังยึดหลักความเป็นธรรมในการใช้น้ำร่วมกัน มีการถ้อยทีถ้อยอาศัย ให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน หากแม่สมาชิกทำผิด จะใช้การพูดคุยกันในหมู่สมาชิกมากกว่าการลงโทษหรือปรับสินไหม โดยที่ผ่านมามีการร่วมแรงร่วมใจของกลุ่มสมาชิกเหมืองฝ้ายเป็นไปด้วยดีมาตลอด ไม่เกิดความขัดแย้งในกลุ่มเหมืองฝ้ายด้วยกัน ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจึงมักเป็นเรื่องการปล่อยน้ำเสียลงในลำเหมืองของกลุ่มนายทุนภาคเอกชนที่ทำโรงงานอยู่ในบริเวณสองฝั่งลำเหมืองมากกว่า

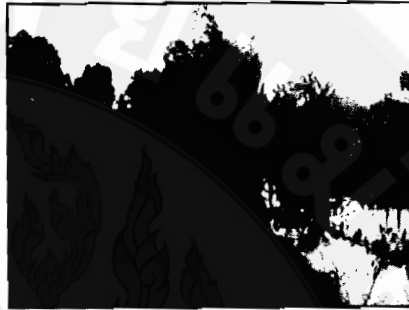
การดูแลรักษาเหมืองฝ้ายพญาคำมีรายละเอียดแตกต่างไปจากเหมืองฝ้ายอื่น เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการบริหารงานของกลุ่มเหมืองฝ้าย และการเข้ามาของโครงการต่างๆ ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ทำให้กลุ่มเหมืองฝ้ายจำเป็นต้องปรับวิธีการดูแลรักษาให้มีความสอดคล้องกับสภาพปัจจุบัน เช่น การขุดลอกลำเหมือง และการซ่อมแซมพื้นที่เหมืองฝ้ายในส่วนที่เป็นปูนซีเมนต์ ต้องโอนถ่ายภาระกิจให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นรับผิดชอบดูแล อย่างไรก็ตามกลุ่มเหมืองฝ้ายพญาคำยังคงไว้ซึ่งการดูแลรักษาร่วมกับกลุ่มเหมืองฝ้ายลูกอื่น และต้องติดต่อกับสมาชิกเหมืองฝ้ายพญาคำในพื้นที่ที่รับผิดชอบอยู่อย่างต่อเนื่อง โดยประธานกลุ่มผู้ใช้น้ำพญาคำเป็นผู้นำหมายแก่ฝ้ายของฝ้ายย่อยแต่ละลูกให้มาร่วมกันกำหนดกิจกรรมการขุดลอกเหมือง

² นายแสวง อุ่นศรี แก่เหมืองฝ้าย

กำหนดวันเวลาของการขุดลอกเหมือง และดำเนินการขุดลอกตามพื้นที่ที่แก่ฝ่ายแต่ละคน รับผิดชอบ หากเกิดกรณีเร่งด่วนหรือเกิดความเสียหายขึ้นในลำเหมืองฝ่ายลูกใด จะมีการประชุม คณะกรรมการบริหารเหมืองฝ่ายเพื่อซ่อมแซมและประสานงานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ ในการขอรับการสนับสนุนการซ่อมแซมเป็นครั้งเป็นคราว

ภาพ 21 ปากทางเข้าฝ่ายพญาคำ

ภาพ 22 ขุดลอกฝ่ายพญาคำ

ประเด็นที่น่าสนใจคือกฎระเบียบข้อบังคับของกลุ่มเหมืองฝ่ายพญาคำ ยังคงอยู่บนฐาน กฎหมายมังรายศาสตร์ซึ่งเป็นฐานคิดของการจัดการระบบเหมืองฝ่ายของคนล้านนาในอดีต ตั้งแต่ สมัยพ่อขุนมังรายมหาราช (ในช่วงประมาณปี พ.ศ.1100-1200) และปรากฏในงานเขียนของวันเพ็ญ สุรฤกษ์ถึง 7 ฉบับ ดังเช่น “ผู้ใดแบ่งฝ่ายลักเม็ด มันลักเอาน้ำท่าน หีตหัวมันแตก (แล้ว) ปล่อย เสีย บ่ยะอันก็หีใหม่ 110 เงิน หรือมันยังลักไปแถมเล่า หื้อฆ่าเสียคาบที่นั่น “หรือ” ผู้ใดบ่ได้ แบ่งฝ่ายช่วยท่าน น้อยไปลักเอาน้ำเหมือง ท่านเมื่อได้ก็ตีเห็นแล้วหื้อมัดเอา ตีหัวแตกแล้วปล่อย เสีย ยังบ่ฟังกุมลักหื้อฆ่าเสียกับที่ บ่อันหื้อใหม่ 100 เงินเทอะ” แปลความว่า “ใครไม่ได้ช่วยกัน ทำฝ่ายแม้แต่เม็ดเดียว แล้วมาใช้น้ำของท่าน ให้ตีหัวมันจนแตกแล้วปล่อยไป หากไม่ทำอย่างนั้นก็ ให้ปรับไหม 110 เงิน หรือหากยังทำอีกให้ฆ่าจนตาย ณ ที่ที่ลักน้ำนั้น หรือใครผู้ใดที่ไม่ได้ทำ เหมืองฝ่ายช่วยท่าน แอบลักน้ำไปใช้จากลำเหมืองของท่านเมื่อใดหากจับตัวได้มัดตัวเอาไว้ แล้วตี จนหัวแตกแล้วปล่อยไป แต่ถ้ายังไม่ฟังกลับมาลักน้ำอีก ให้ฆ่าเสียที่นั่นเลย หรือไม่ก็ให้ปรับไหม 100 เงิน แทน”

แต่ในปัจจุบันมีการปรับเปลี่ยนกฎหมายมังรายศาสตร์ให้สอดคล้องกับยุคสมัยการปกครอง และเป็นหลักประเพณีปฏิบัติของกลุ่มเหมืองฝ่าย โดยสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำเป็นผู้ร่วมกันกำหนด เรียกว่า “สัญญาเหมืองฝ่าย” โดยมีแก่เหมืองแก่ฝ่ายทำหน้าที่ดูแลจัดการน้ำด้วยความเป็นธรรมมา โดยตลอด เช่น

1. หากผู้ใดไม่ขุดลอกกรางเหมืองสายปึงห่าง³ ห้ามปิดกั้นน้ำในลำเหมือง และสูบน้ำเข้าสวน ลำไยโดยเด็ดขาด หากว่ากล่าวตักเตือนแล้วไม่เชื่อฟัง หัวหน้าเหมืองฝายมีสิทธิดำเนินการสั่งปรับ ตามกฎหมายชลประทานไม่เกิน 400 บาทต่อ 1 ราย

2. หากหัวหน้าเหมืองฝายบอกให้ไปขุดกรางเหมือง แต่ผู้ใช้น้ำคนใดไม่ไปช่วยขุดลอกกราง เหมือง ทางหัวหน้าเหมืองฝายมีสิทธิสั่งปรับได้ไม่เกิน 100 บาท ต่อ 1 วัน ต่อ 1 คน

3. หากสมาชิกผู้ใดป่วยเป็นไข้ต้องแจ้งให้ทราบ ทางหัวหน้ามีสิทธิยกเว้นให้ 3 วัน

4. การขุดลอกละเหมืองจะกระทำ 2 ครั้งในรอบปี คือ ช่วยเดือนเมษายนและพฤศจิกายน ซึ่งเป็นช่วงก่อนและหลังการผลิต

5. การบุกรุก หรือถมเหมืองฝายให้ปรับเป็นเงิน 300 บาท/ครั้ง และหากไม่เสียค่าปรับ ให้กับแก่เหมืองฝายในขณะนั้น ให้ไปเสียค่าปรับที่เสมียนอำเภอวันละ 1 บาท ห้ามเสียมากกว่า นั้นและต้องไปขุดลอกลำเหมืองที่ได้ถมหรือบุกรุกนั้น เป็นการชดใช้แทน

ภาพ 23 สถานที่เลี้ยงฝายพญาคำ

2.3.3 การจัดสรรน้ำเพื่อการใช้ประโยชน์

คณะกรรมการเหมืองฝายหรือแก่ฝายมีบทบาทหน้าที่หลักในการบริหารจัดการน้ำ เพื่อให้ผู้ใช้น้ำสามารถใช้ประโยชน์จากน้ำได้อย่างเท่าเทียม การจัดสรรน้ำสามารถแบ่งเป็นสองลักษณะ คือ 1) ลักษณะการจัดสรรบนฐานภาครัฐ โดยกลุ่มเหมืองฝายและกรมชลประทานร่วมกันกำหนด ปฏิทินการใช้น้ำ และ 2) ลักษณะการจัดสรรบนฐานกลุ่มเหมืองฝาย โดยสมาชิกผู้ใช้น้ำเป็นผู้ กำหนดเวลาการเปิด-ปิดน้ำร่วมกับการใช้กฎระเบียบข้อบังคับในส่วนของการใช้น้ำที่มีอยู่เพื่อควบคุม การใช้น้ำให้เป็นธรรมโดยที่รัฐไม่ได้เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง

³ เป็นชื่อลำเหมืองพญาคำอีกชื่อหนึ่ง ซึ่งส่วนใหญ่ผู้ใช้น้ำทางลำพูนนิยมเรียกลำเหมืองพญาคำว่า “ปึงห่าง” เพราะอยู่ห่างจากแม่น้ำปิงสายหลัก

2.3.3.1 การจัดสรรน้ำบนฐานภาครัฐ

กลุ่มเหมืองฝายลุงดำ มีการบริหารจัดการน้ำให้สอดคล้องกับการเปิด-ปิดน้ำที่กรมชลประทานกำหนด เนื่องจากกลุ่มเหมืองฝายลุงดำเป็นส่วนหนึ่งของสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำแม่กวัง ซึ่งอยู่ในเขตพื้นที่ชลประทานเขื่อนแม่กวง ซึ่งมีการกำหนดเวลาเปิด-ปิดประตูน้ำ⁴ จากหน้าเขื่อนลงสู่แม่น้ำกวังอย่างชัดเจน โดยมีการปรึกษาหารือร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่เขื่อนกับกลุ่มน้ำลุ่มน้ำแม่กวง ดังรายละเอียดในตารางที่ 3

ตารางที่ 3 แสดงปฏิทินการเปิด-ปิดประตูน้ำ ในเขตพื้นที่ชลประทานเขื่อนแม่กวง

ช่วงที่ 1	เวลาปิดประตูส่งน้ำ	เวลาเปิดประตูส่งน้ำ
1	2 มีนาคม – 8 มีนาคม	9 มีนาคม – 16 มีนาคม
2	17 มีนาคม – 23 มีนาคม	24 มีนาคม – 31 มีนาคม
3	1 เมษายน – 7 เมษายน	8 เมษายน – 17 เมษายน
4	18 เมษายน – 24 เมษายน	25 เมษายน – 1 พฤษภาคม
5	2 พฤษภาคม – 8 พฤษภาคม	9 พฤษภาคม – 16 พฤษภาคม
6	17 พฤษภาคม – 23 พฤษภาคม	24 พฤษภาคม – 31 พฤษภาคม
7	1 มิถุนายน – 7 มิถุนายน	8 มิถุนายน – 15 มิถุนายน
8	16 มิถุนายน – 22 มิถุนายน	23 มิถุนายน – ตลอดปี (ช่วงฤดูฝน)

ทั้งนี้ มักมีการปรับเปลี่ยนตารางเปิด-ปิดประตูน้ำให้ใกล้เคียงกันในแต่ละปี หากช่วงใดปริมาณน้ำไม่พอใช้ สมาชิกผู้ใช้น้ำที่เดือดร้อนมักรวมตัวกันแจ้งแก่ประธานกลุ่มบริหารผู้ใช้น้ำ จากนั้นประธานกลุ่มจะนำเรื่องเดือดร้อนดังกล่าวไปขอรับความช่วยเหลือจากโครงการชลประทานแม่กวง ให้ปล่อยน้ำเข้าพื้นที่ ทั้งนี้ทางกรมชลประทานจะเป็นผู้พิจารณาตามความเหมาะสมและสอดคล้องกับน้ำต้นทุนที่มีอยู่ในเขื่อน หากกรมชลประทานแม่กวงมีปริมาณน้ำต้นทุนไม่เพียงพอจะแจ้งขอความช่วยเหลือไปยังกรมชลประทานแม่แฝก-แม่จัน ซึ่งมีคลองส่งน้ำที่เชื่อมต่อกับคลองส่งน้ำชลประทานแม่กวงส่งน้ำมาช่วย เพื่อบรรเทาปัญหาให้กับเกษตรกรผู้ใช้น้ำ อย่างไรก็ตาม แม้จะมีการระบุในระเบียบการใช้น้ำของกลุ่มว่าให้เกษตรกรผู้มีพื้นที่เพาะปลูกบริเวณท้ายน้ำได้ใช้น้ำก่อน แล้วจึงขยับมาให้ผู้ใช้น้ำถัดๆ มาจนถึงกระทั่งผู้ใช้น้ำที่อยู่ต้นน้ำ แต่ในทางปฏิบัติ บางทีผู้ใช้

⁴ บันทึกการประชุมกลุ่มผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำกวังและหนังสือแจ้งการเปิด-ปิดประตูน้ำจากคณะกรรมการบริหาร

น้ำที่อยู่ต้นทางจำเป็นต้องล่วงหน้าก่อนจริงๆ เช่น ถ้าไม่ได้ใช้น้ำพืชผลทางการเกษตรอาจได้รับความเสียหาย กรณีเช่นนี้ สามารถนำเรื่องไปแจ้งคณะกรรมการบริหารกลุ่มผู้ใช้น้ำ เพื่อขอพิจารณาขอใช้น้ำก่อนได้ เพื่อการพิจารณาเป็นรายกรณีไป

นอกจากนี้ ยังมีการใช้กฎระเบียบการใช้น้ำของกลุ่มผู้ใช้น้ำแม่กวัง ดังเช่น

1. ผู้ไถ่ฝายฝืน ลักน้ำก่อนกำหนด โดยมีได้ได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการจะต้องปรับครั้งละ 2,000 บาท
2. สมาชิกหรือเกษตรกรผู้ใช้น้ำทุกคนยอมให้คณะกรรมการจัดลำดับรอบเวรการใช้น้ำดังนี้ต่อไปนี้

สมาชิกหรือเกษตรกรผู้ใช้น้ำที่อยู่ปลายเมืองส่งน้ำ รับน้ำเป็นอันดับแรก

สมาชิกหรือเกษตรกรผู้ใช้น้ำที่อยู่กลางเมืองส่งน้ำ รับน้ำเป็นอันดับที่สอง

สมาชิกหรือเกษตรกรผู้ใช้น้ำที่อยู่ต้นเมืองส่งน้ำ รับน้ำเป็นอันดับสุดท้าย

3. รอบเวรการใช้น้ำในข้อ 2. อาจเปลี่ยนแปลงได้ เมื่อคณะกรรมการเห็นว่าไม่เหมาะสม โดยมีมติเห็นชอบ 3 ใน 4

2.3.3.2 การจัดสรรน้ำบนฐานกลุ่มเมืองฝาย

เป็นลักษณะการบริหารจัดการน้ำให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้ใช้น้ำ กำหนดเวลาเปิด-ปิดน้ำตามที่สมาชิกกลุ่มเมืองฝายเป็นผู้กำหนด โดยมีแก่ฝายหรือคณะกรรมการเมืองฝายเป็นผู้รับผิดชอบหลักในการบริหารจัดการน้ำแก่สมาชิกทุกคนอย่างทั่วถึง ดังตัวอย่างของกลุ่มเมืองฝายห้วยโป่ง และกลุ่มเมืองฝายพญาคำ

กลุ่มเมืองฝายห้วยโป่ง มีแก่ฝายเป็นผู้รับผิดชอบหลักในการจัดสรรน้ำ และมีการกำหนดปฏิทินการใช้น้ำประจำปีที่สอดคล้องกับฤดูกาลผลิต ซึ่งจากการสัมภาษณ์อดีตแก่ฝาย⁵ ถึงปฏิทินการเปิด-ปิดของเมืองฝายห้วยโป่ง ได้กล่าวว่า “จะมีตารางเวลาการเปิด-ปิด ที่กำหนดให้มีความสอดคล้องตามฤดูกาลทำการเกษตรของกลุ่มสมาชิกเมืองฝาย ซึ่งมีความแน่นอน และยึดถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติกันมานานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน”

เนื่องจากมีจำนวนไม่มากนักมีเพียงกลุ่มชาวบ้านสันป่ายางเท่านั้นที่ใช้น้ำ ประกอบกับมีพื้นที่การใช้น้ำไม่ค่อยกว้างขวางเท่าไรนัก ดังนั้นปฏิทินการเปิด-ปิด จึงไม่มีกฎระเบียบที่ซับซ้อน

⁵ นายวิสุทธิ์ คนธิน

⁶ จกหนังสือบันทึกการประชุมกลุ่มเมืองฝาย

และไม่มีลายลักษณะอักษรที่แน่นอน มักยึดเอาฤดูกาลเพาะปลูกพืชผล ฤดูทำการเกษตรของกลุ่มสมาชิกเป็นเกณฑ์ในการเปิด-ปิด ดังต่อไปนี้

1. การเปิดน้ำ มี 2 ช่วง คือ

- ช่วงฤดูทำไร่ ทำสวนถั่วเหลือง ประมาณเดือนมกราคม
- ช่วงก่อนฤดูทำนาหลังการขุดลอกลำเหมือง ประมาณเดือนมิถุนายน

2. การปิดน้ำ มี 2 ช่วง คือ

- ช่วงฤดูกาลเก็บเกี่ยวผลผลิตจากการทำไร่ ทำสวนถั่ว ประมาณเดือนเมษายน
- ช่วงหลังฤดูทำนา ใกล้เคียงเก็บเกี่ยวข้าว ประมาณเดือนตุลาคม

สำหรับการใช้น้ำหรือการรับน้ำ เป็นไปตามลำดับความใกล้/ไกลของพื้นที่การเกษตร ที่อยู่ก่อนหรือหลังลดหลั่นกันไปตามลำดับของเหมืองฝายที่ไหลผ่าน เช่น น้ำจากเหมืองฝายผ่านในพื้นที่ใดก่อน ผู้นั้นสามารถใช้น้ำก่อนพื้นที่อื่นที่อยู่ลำดับถัดไป ส่วนพื้นที่อยู่ทางท้ายเหมืองฝายจะได้รับน้ำเป็นลำดับสุดท้ายทั้งนี้จะเป็นไปตามกฎกติกาข้อตกลงของสมาชิกกลุ่ม อย่างไรก็ตามโดยหลักการของการเปิดน้ำต้องยึดหลักของการเฉลี่ยน้ำอย่างทั่วถึงในทุกพื้นที่ของสมาชิกโดยกลุ่มมีการกำหนดระดับความลึกและความสูง-ต่ำของลำเหมืองส่งน้ำเข้าในพื้นที่การเกษตรของแต่ละรายให้มีความใกล้เคียงกัน แต่ในทางปฏิบัติหากสมาชิกมีความจำเป็นใช้น้ำอย่างเร่งด่วน หรือหากสมาชิกที่มีพื้นที่อยู่ไกลหรืออยู่ปลายน้ำมีความจำเป็นต้องใช้น้ำอย่างเร่งด่วน ก็สามารถแจ้งแก่ฝายหรือผู้ช่วยฝาย เพื่อขอรับความช่วยเหลือเป็นกรณีพิเศษ

นอกจากนี้ ยังมีการใช้กฎระเบียบข้อบังคับอื่นของกลุ่มเหมืองฝายช่วยป้องกันน้ำสนใจ เช่น

1. การลักขังแฉกน้ำ หรือการขโมยน้ำโดยการเอาชนไม้ (แด) ที่กั้นน้ำในลำเหมืองซอยหรือเหมืองไส้ไก่ออก หรือนำไปใส่ โดยไม่ได้รับอนุญาต ในฤดูแล้งหรือฤดูฝน หรือการขังน้ำ คือ การลักน้ำโดยการเปลี่ยนทางน้ำให้น้ำเข้าพื้นที่ตัวเอง โดยพลการ ต้องถูกปรับครั้งละ 100 บาท
2. การเอาน้ำเข้าสวนถั่วเหลืองต้องมีการควบคุมดูแล หากมีการใช้น้ำเกินอัตราหรือน้ำรั่วไหลโดยเปล่าประโยชน์ต้องเสียค่าปรับครั้งละ 100 บาท

ภาพที่ 24 พื้นที่รับน้ำฝายห้วยโป่ง

กลุ่มเหมืองฝายพญาคำ เป็นกลุ่มที่มีลูกสมาชิกผู้ใช้น้ำเป็นจำนวนมากและมีพื้นที่กว้างขวางครอบคลุมหลายพื้นที่ในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน จึงต้องมีการกำหนดตารางเวลาเปิด-ปิดน้ำอย่างรอบคอบ เพื่อจัดสรรน้ำให้แก่สมาชิกอย่างทั่วถึงในทุกพื้นที่ โดยคงหลักการที่ยึดถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่ในอดีต กล่าวคือ ให้มีความสอดคล้องกับฤดูกาลเกษตรกรรมของสมาชิกผู้ใช้น้ำในพื้นที่ ดังนี้⁷

1. การปิดน้ำ เดือนเมษายน และเดือนพฤษภาคม เพื่อทำการขุดลอกซ่อมแซมและลอกเหมืองเป็นเวลา 2-5 วัน

2. การเปิดน้ำ เดือนธันวาคม เพื่อให้สมาชิกทำการเกษตรได้เก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตรในฤดูทำนา เป็นเวลา 2 เดือน

นอกเหนือจากการเปิด-ปิดการใช้น้ำตามปฏิทินในแต่ละปีแล้วยังมีการเปิด-ปิดน้ำเป็นกรณีพิเศษอีก โดยการพิจารณาของคณะกรรมการเหมืองฝาย เช่น

1. การเปิด-ปิดน้ำ ในวันเพ็ญเดือน 12 เป็นเวลา 1 วัน เพื่อให้สมาชิกได้จัดประเพณีลอยกระทงและขอขมาลาโทษแม่น้ำ พระแม่คงคา

2. การเปิด-ปิดน้ำ กรณีที่สมาชิกขอความช่วยเหลือเนื่องจากเกษตรกรต้องการใช้น้ำและขาดแคลนน้ำ

3. การเปิด-ปิดน้ำ กรณีที่มีสถาบันองค์กรต่างๆ มาขอให้เปิด เพื่อทำสิ่งก่อสร้างสาธารณะ สะพานข้ามแม่น้ำลำคลอง เป็นต้น

ในการเปิด-ปิด ตามฤดูกาลนั้นไม่มีการเสียค่าใช้จ่ายแต่อย่างใด แต่หากเป็นการเปิด-ปิดน้ำนอกเหนือจากความเห็นของคณะกรรมการ หรือกรณีองค์กร สถาบันต่างๆ มาขอให้ทำการเปิด-ปิดน้ำ ต้องเสียค่าใช้จ่ายเป็นเงินจำนวน 500 บาท ต่อ 1 ครั้ง เนื่องจากต้องจ่ายค่าตอบแทนให้กับผู้ดูแลหัวฝาย และผู้เปิด-ปิดน้ำ ที่มีกันมาตั้งแต่ในอดีต ซึ่งเท่าที่ทราบในปัจจุบัน ผู้ดูแลประตูน้ำ คือลุงเป็ง หน่อแก้ว และนายประธาน ซองมาลา ได้รับค่าตอบแทนเป็นเงินจำนวน 1,500 บาท/ปี ซึ่งเป็นรายได้ที่ได้รับจากการเก็บค่าจ้างหรือค่าตอบแทนการใช้น้ำ 1 บาท ต่อ 1 ไร่ ในทุก 4 ปี ไม่ว่าจะเป็นสวนหรือนา

นอกจากนี้ ยังมีการใช้กฎระเบียบข้อบังคับของกลุ่มเหมืองฝายพญาคำควบคุมกันไป ดังเช่น

1. การสูบน้ำจากลำเหมืองไปใช้ กำหนดให้ใช้ท่อน้ำไม่เกินหน้าละ 3 นิ้ว แต่ถ้าสูบน้ำเกิดหน้าที่ได้กำหนดไว้ ให้ปรับ 100 บาท/ครั้ง

⁷ ข้อมูลจากนายหมื่น ทิพเนตร, นายสมบุรณ์ บุญชู, และคณะกรรมการเหมืองฝาย

2. รีสอร์ท สนามกอล์ฟไม่สามารถใช้น้ำได้ เพราะมีพื้นที่มากปลูกหญ้าจึงใช้น้ำมาก แต่หากต้องการใช้น้ำต้องเข้าร่วมทำกิจกรรมและปฏิบัติตามกฎระเบียบของกลุ่มเหมืองฝาย

3. ถ้าคณะกรรมการเหมืองฝายพบเห็นการใช้น้ำโดยเปล่าประโยชน์ ให้ปรับ 10 บาท/ครั้ง

4. การลัดน้ำจากลำเหมืองฝายหลักให้ปรับเป็น 400 บาท/ครั้ง และถ้าไม่เสียค่าปรับให้กับแก้มืองฝายในขณะนั้นให้ไปเสียที่เสมียนอำเภอวันละหนึ่งบาท ห้ามเสียค่าปรับเกินกว่านั้น แต่ถ้าลัดน้ำเกิน 3 ครั้งขึ้นไป ให้ปิดเหมืองใส่ไก่เพื่อระงับการใช้น้ำ

ภาพที่ 25 ฝายพญาคำ

3. ความสัมพันธ์ของกลุ่มเหมืองฝาย และ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำ

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับบทบาทการจัดการทรัพยากรน้ำ

จากการศึกษา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ที่มีส่วนเกี่ยวกับการบริหารจัดการน้ำของกลุ่มเหมืองฝายในพื้นที่มี 2 ลักษณะ คือ 1) องค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) ได้แก่ อบต.สันนาเม็ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับกลุ่มเหมืองฝายลูงดำ และ อบต.สันป่ายาง ซึ่งเกี่ยวข้องกับกลุ่มเหมืองฝายห้วยโป่ง 2) เทศบาลตำบล ได้แก่ เทศบาลตำบลหนองผึ้ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับกลุ่มเหมืองฝายคอนจีน

3.1.1 องค์กรบริหารส่วนตำบลสันนาเม็ง

องค์กรบริหารส่วนตำบลสันนาเม็ง⁸ ได้รับการตั้งตามพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์กรบริหารส่วนตำบล พ.ศ.2537 เมื่อวันที่ 30 เดือนมีนาคม พ.ศ.2539 ให้เป็นหน่วยบริหารส่วนท้องถิ่น และมีฐานะเป็นนิติบุคคล ปัจจุบันฐานะทางการคลังอยู่ในระดับชั้นขนาดกลาง

⁸ ข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของ อบต.สันนาเม็ง

องค์การบริหารส่วนตำบลสันนาเม็ง ตั้งอยู่ เลขที่ 216 หมู่ที่ 3 ตำบลสันนาเม็ง ด้านทิศตะวันออกของตำบลสันทราย ห่างจากที่ว่าการอำเภอสันทรายประมาณ 4 กิโลเมตร ซึ่งมีอาณาเขตด้านทิศเหนือติดต่อกับตำบลเมืองเล็น ทิศใต้ติดต่อกับตำบลสันพระเนตรและตำบลสันปูเลย (อำเภอคอยสะเก็ด) ทิศตะวันออกติดต่อกับตำบลสันป่าเปา และทิศตะวันตกติดต่อกับตำบลสันทรายน้อย

สำหรับเนื้อที่ของตำบลสันนาเม็ง มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 8.95 ตารางกิโลเมตร มีสภาพภูมิประเทศเป็นพื้นที่ร่วนลุ่มอุดมสมบูรณ์ ประกอบไปด้วยหมู่บ้านในพื้นที่จำนวน 12 หมู่บ้าน คณะผู้บริหารนับแต่ปี 2547 จนถึงปัจจุบัน ได้แก่ นายนันทพล พงศธรวิสุทธิ นายกองค์การบริหารส่วนตำบล นายวิฑูรย์ กันธะวงค์ รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบล นายสวาท โกชุม รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบล นายประสาธ หนองประยูร ประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบล และมีนายเกษม เวียงเดช เป็นปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล นับแต่ปี 2549 จนถึงปัจจุบัน

ในส่วนของบทบาทหลักของ อบต. สันนาเม็ง ในการจัดการทรัพยากรน้ำนั้น เป็นการดำเนินงานตามแผนงานโครงการปรับปรุงซ่อมแซมลำเหมือง เพื่อการพัฒนาแหล่งน้ำ ที่บรรจุไว้ในแผนพัฒนาตำบลในแต่ละปี ดังตัวอย่างโครงการพัฒนาแหล่งน้ำของ อบต.สันนาเม็ง ในตารางที่ 4

ตารางที่ 4 แสดงแผนงานโครงการพัฒนาแหล่งน้ำของ อบต.สันนาเม็งในแต่ละปี

ที่	แผนงานโครงการ	แผนงานปี	งบประมาณ	ผู้รับผิดชอบ
1	โครงการพัฒนาด้านแหล่งน้ำ 1. โครงการกั้นน้ำลำเหมืองก่อนเพื่อป้องกันน้ำท่วม ความยาว 900 ม. 2. โครงการตาดำเหมือง ยาว 1,200 ม. 3. โครงการสร้างผนังกั้นน้ำ ยาว 400 ม. 4. โครงการสร้างผนังกั้นน้ำ ยาว 70 ม.	แผนพัฒนาตำบลประจำปี พ.ศ.2546	350,000 450,000 150,000 70,000	อบต.
2	โครงการพัฒนาด้านแหล่งน้ำ 1. โครงการก่อสร้างลำเหมืองสายในบ้านเมืองขอกยาว 150 ม. 2. โครงการตาดำเหมือง ยาว 150 ม. 3. โครงการตาดำเหมือง ยาว 100 ม.	แผนพัฒนาตำบลประจำปี พ.ศ.2547	180,000 150,000 100,000	อบต.
3	โครงการพัฒนาด้านแหล่งน้ำ 1. โครงการขุดลอกลำเหมืองในตำบลเพื่อแก้ไขน้ำท่วม 2. โครงการพัฒนาด้านแหล่งน้ำ	แผนพัฒนาตำบลประจำปี พ.ศ.2547	2,000,000	อบต. ผู้ว่าฯ อีโอ

นอกเหนือจากโครงการต่างๆเหล่านี้ จะเป็นโครงการเร่งด่วนจากชาวบ้านที่เดือดร้อนและได้แจ้งความจำนงค์เพื่อขอความช่วยเหลือไว้ เช่น โครงการขุดลอกตะกอน ขยะที่ติดอยู่ทางหน้าฝายขวางทางน้ำในทางฤดูน้ำหลาก โครงการขุดลอกตะกอนทรายที่ทับถมทำให้น้ำเปลี่ยนแปลงรวมทั้งโครงการแจกถุงยังชีพและยารักษาโรคแก่ชาวบ้านที่ประสบภัยจากน้ำท่วม เป็นต้น

ผลจากการดำเนินโครงการต่างๆ เหล่านี้ ก็ส่งผลให้ลำน้ำ คูคลองต่างๆ อยู่ในสภาพที่ดีพร้อมใช้งาน ถึงแม้จะไม่สามารถทำได้ทั้งหมดในหมู่บ้านทุกพื้นที่ เนื่องจากเงื่อนไขด้านงบประมาณ แต่ทางองค์การบริหารส่วนตำบลก็พยายามปรับเปลี่ยนหมุนเวียนให้ทั่วถึง ทั้งนี้ได้รับพิจารณาตามความสำคัญเร่งด่วน และความต้องการของประชาชนในพื้นที่จากการทำประชาคมหมู่บ้าน ตลอดจนโครงการที่เสนอผ่านสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลของแต่ละหมู่บ้านเป็นหลัก

3.1.2 องค์การบริหารส่วนตำบลสันป่ายาง

องค์การบริหารส่วนตำบลสันป่ายาง⁹ จัดตั้งตามประกาศกระทรวงมหาดไทย เมื่อวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ.2539 เป็นหน่วยงานของราชการส่วนท้องถิ่นและมีฐานะเป็นนิติบุคคลองค์การบริหารส่วนตำบลสันป่ายาง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ อยู่ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของตัวเมืองจังหวัดเชียงใหม่ ออกไปทางถนนสายเชียงใหม่-ฝาง อยู่ห่างจากอำเภอเมืองเชียงใหม่ประมาณ 42 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากอำเภอแม่แตงประมาณ 17 กิโลเมตร ซึ่งมีอาณาเขตด้านทิศเหนือติดต่อกับตำบลสบเปิง อำเภอแม่แตง ทิศใต้ติดต่อกับตำบลสะลวง อำเภอแม่ริม ทิศตะวันออกติดต่อกับตำบลท่าช้างเหล็ก อำเภอแม่แตง ส่วนทิศตะวันตกติดต่อกับตำบลสบเปิง อำเภอแม่แตง และตำบลสะเมิงเหนือ อำเภอสะเมิง

สำหรับเนื้อที่ของตำบลสันป่ายาง มีทั้งหมดประมาณ 68.93 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 43,082 ไร่ ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มเชิงเขา พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาและป่าไม้ และมีพื้นที่บางส่วนตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติสุเทพนุข และป่าสงวนเฉลิมพระเกียรติ ประกอบด้วย 6 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 บ้านหนองบัว หมู่ 2 บ้านสันป่ายาง หมู่ 3 บ้านสันป่าดิง หมู่ 4 บ้านหนองก่าย หมู่ 5 บ้านเอียง และหมู่ 6 บ้านผาแคน มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 3,842 คน แยกเป็นชาย 1,889 คน หญิง 1,953 คน และมีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 1,462 ครัวเรือน ส่วนคณะผู้บริหารปัจจุบันได้แก่ นายสมควร ปลืงษ์ นายกองค์การบริหารส่วนตำบล นายบุญส่ง ท่าชะออน ประธานองค์การบริหารส่วนตำบล และนายอำพล ภูณหาร ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล

⁹ ข้อมูลพื้นฐานตำบลสันป่ายางขององค์การบริหารส่วนตำบลสันป่ายาง

บทบาทหลักของ อบต.สันป่ายาง ในการจัดการทรัพยากรน้ำ ไม่แตกต่างจาก อบต.สันนาเม็ง ที่มุ่งเน้นการดำเนินงานตามแผนงานโครงการปรับปรุงซ่อมแซมลำเหมือง เพื่อการพัฒนาแหล่งน้ำ ที่บรรจุไว้ในแผนพัฒนาตำบลในแต่ละปี ดังตัวอย่างโครงการพัฒนาแหล่งน้ำของ อบต.สันป่ายาง ในตารางที่ 5

ตารางที่ 5 แสดงแผนงานโครงการพัฒนาแหล่งน้ำของ อบต.สันป่ายางในแต่ละปี

ลำดับ	แผนงานโครงการ	แผนงาน/ปี	งบประมาณ	ผู้รับผิดชอบ
1	สร้างฝายคอนกรีตเสริมเหล็ก	แผนพัฒนาปี พ.ศ.2522	140,500	กรรมการปกครอง
2	โครงการขุดลอกแหล่งน้ำธรรมชาติ	แผนพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร ปี พ.ศ.2543-2544	100,000	รพช. ชลประทาน
3	โครงการขุดลอกแหล่งน้ำธรรมชาติ	แผนพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร พ.ศ.2544-2545	200,000	รพช. ชลประทาน โยธา อบจ.
4	โครงการลาดคอนกรีตลำเหมืองห้วยโป่ง ขนาดความกว้าง X ลึกX ยาว = $1.5 \times 0.4 \times 300$	แผนพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร พ.ศ.2547	160,000	กรมทรัพยากรน้ำ
5	โครงการขุดลอกอ่างเก็บน้ำลำเหมืองสาธารณะ	แผนพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร พ.ศ.2548-2550	100,000	อบต.
6	โครงการขุดลอกอ่างเก็บน้ำและลำเหมืองสาธารณะ	แผนพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร พ.ศ.2549-2551	100,000	อบต.
7	โครงการขุดลอกอ่างเก็บน้ำและลำเหมืองสาธารณะ	แผนพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร พ.ศ.2550-2552	30,000	อบต.

นอกจากการดำเนินการตามแผนงานของอบต. ในแต่ละปีแล้ว กรณีเร่งด่วนที่ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อน และจำเป็นต้องขอรับความช่วยเหลือ เช่น ฝายแตก ร้าว ผนังมีขยะมูลฝอย เศษต้นไม้หักโค่น ทับถมติดอยู่ตามฝายขวางทางน้ำในฤดูฝน เป็นต้น แก่ฝ่ายสามารถทำหนังสือขอความช่วยเหลือเพื่อแก้ไขปัญหาผ่านทาง สอบต.หรือ อบต. จะดำเนินโครงการเร่งด่วนเพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้านั้น

ผลการดำเนินการโครงการต่างๆ ที่ผ่านมา ส่งผลให้ลำเหมือง คูคลองต่างๆอยู่ในสภาพที่มีความแข็งแรงทนทาน การไหลของน้ำสะดวกไม่ติดขัดพร้อมสำหรับการใช้งานได้ทุกเมื่อ อย่างไรก็ตาม แม้โครงการต่างๆ ของอบต. จะเข้าไปช่วยเหลือสนับสนุนพัฒนาแหล่งน้ำของกลุ่มเหมือง

ฝ่ายอย่างมาก แต่ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาระบบเหมืองฝายได้หมดอย่างแน่นอน การทับถมของเม็ดเงินที่ก่อให้เกิดการตื่นเงิน ปัญหาผนังเหมืองแตกร้าว ซึ่งต้องการงบประมาณการซ่อมแซมจำนวนมาก และเป็นไปด้วยความยากลำบาก ไม่สามารถปรับปรุงพื้นที่ให้มีความเหมาะสมตามระดับสูงต่ำ เพื่อให้เท่ากับเหมืองไส้ไก่ของชาวบ้านได้ เป็นต้น ดังนั้นโครงการสร้างปรับปรุงเหมืองฝายของ อบต. ก่อให้เกิดผลดี และเป็นผลเสียต่อกลุ่มเหมืองฝายห้วยโป่ง

3.1.3 เทศบาลตำบลหนองผึ่ง

เทศบาลตำบลหนองผึ่ง¹⁰ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือที่ว่าการอำเภอสารภี และห่างจากที่ว่าการอำเภอสารภีประมาณ 2 กิโลเมตร มีอาณาเขตด้านทิศเหนือติดต่อกับตำบลหนองหอย อำเภอเมือง ทิศใต้ติดต่อกับเทศบาลตำบลยางเนิ้ง และตำบลหนองแฝก อำเภอสารภี ทิศตะวันออก ติดต่อกับตำบลไชยสถาน อำเภอสารภี และทิศตะวันตกติดต่อกับตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี มีเนื้อที่โดยประมาณ 5,880 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 7,888 ไร่ เนื้อที่การเกษตร 2,008 ไร่ เนื้อที่การอยู่อาศัย 5,880 ไร่ ลักษณะภูมิประเทศเป็นพื้นที่ราบลุ่ม ในอดีตพื้นที่ตำบลหนองผึ่งมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นอยู่โดยทั่วไปเป็นจำนวนมาก และมีฝั้งมาสร้างรังอยู่ตามต้นไม้ใหญ่ ดันยาง ด้วยเหตุนี้จึงได้ตั้งชื่อเรียกตำบลนี้ว่า “ตำบลหนองผึ่ง” แต่ในปัจจุบัน ไม่มีป่าไม้และภูเขา มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 11,523 คน แยกเป็นชาย 5,476 คน หญิง 6,047 คน จำนวนครัวเรือนรวม 5,050 ครัวเรือน

ภายหลังจากที่ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติสภาตำบล และองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ.2537 ในราชกิจจานุเบกษาแล้ว ทำให้ตำบลหนองผึ่งมีฐานะเป็นนิติบุคคลตามกฎหมาย ตั้งแต่วันที่ 2 มีนาคม พ.ศ.2538 และเป็นตำบลหนึ่งที่มีรายได้ไม่เงินอุดหนุน 3 ปีซ้อนหลังติดต่อกันไม่ต่ำกว่าปีละ 150,000 บาท ได้รับการยกฐานะเป็นหน่วยบริหารราชการส่วนท้องถิ่น องค์การบริหารส่วนตำบลหนองผึ่ง ซึ่งเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลขนาดกลาง

เทศบาลตำบลหนองผึ่งมีบทบาทหลักในการจัดการทรัพยากรน้ำ เช่นเดียวกับ อบต.สันนาเม็งและ อบต.สันป่าขาง กล่าวคือ มีการดำเนินงานตามแผนงานโครงการปรับปรุงซ่อมแซมลำเหมืองเพื่อการพัฒนาแหล่งน้ำ ที่บรรจุไว้ในแผนการพัฒนาในแต่ละปี ดังตัวอย่างโครงการพัฒนาแหล่งน้ำของตำบลหนองผึ่ง ในตารางที่ 6

¹⁰ ข้อมูลพื้นฐานของเทศบาลหนองผึ่ง

ตารางที่ 6 แสดงแผนงานโครงการพัฒนาแหล่งน้ำของ อบต.หนองผึ่งในแต่ละปี

ลำดับ	แผนงานโครงการ	แผนงาน/ปี	งบประมาณ	ผู้รับผิดชอบ
1	โครงการสนับสนุนงบประมาณ ทำนบกั้นน้ำหมู่ 3	แผนพัฒนาแหล่งน้ำ พ.ศ.2549	100,000	ส่วนโยธาหนองผึ่ง
2	โครงการขุดลอกลำเหมืองที่ดินเงิน หมู่ที่ 1-8	แผนพัฒนาแหล่งน้ำ พ.ศ.2549	100,000	ส่วนโยธาหนองผึ่ง
3	โครงการปรับปรุงภูมิทัศน์และรักษา สภาพแวดล้อมลำเหมืองพญาคำ ตลอดแนว ม.3,5,6,7	แผนพัฒนาแหล่งน้ำ พ.ศ.2549	50,000	ส่วนโยธาหนองผึ่ง
4	โครงการสนับสนุนงบประมาณ ทำนบกั้นน้ำหมู่ 3	แผนพัฒนาแหล่งน้ำ พ.ศ.2550-2552	100,000	ส่วนโยธาหนองผึ่ง
5	โครงการก่อสร้างฝายคอนกรีต	แผนพัฒนาแหล่งน้ำ พ.ศ.2549	600,000	ส่วนโยธาหนองผึ่ง
6	โครงการปรับปรุงสันฝายและสร้าง ประตูน้ำเหมืองพญาคำ(เหมือง เด็กชาย) พร้อมขุดลอกลำเหมือง พญาคำสุคสาย	แผนพัฒนาแหล่งน้ำ พ.ศ.2550-2552	ตามประมาณ การของอบต.	ส่วนโยธาหนองผึ่ง
7	โครงการก่อสร้างประตูระบายน้ำ แบบคสล.หมู่8	แผนพัฒนาแหล่งน้ำ พ.ศ.2551-2553	200,000	ส่วนโยธาหนองผึ่ง
8	โครงการปรับปรุงภูมิทัศน์และ รักษาสภาพแวดล้อมลำเหมืองพญา คำตลอดแนว ม.3,5,8,7	แผนพัฒนาแหล่งน้ำ พ.ศ.2551-2553	50,000	ส่วนโยธาหนองผึ่ง

ผลการดำเนินการโครงการที่ผ่านมาส่งผลให้ลำเหมืองพญาคำ ลูกคลองต่างๆ อยู่ในสภาพที่ดีการไหลของน้ำสะดวกไม่ติดขัด พร้อมสำหรับใช้งานได้ทุกเมื่อ และมีความแข็งแรงทนทานตลอดจนโครงการด้านการพัฒนาแหล่งน้ำของเทศบาลตำบลหนองผึ่ง มีส่วนช่วยเหลือสนับสนุนการพัฒนาแหล่งน้ำของกลุ่มเหมืองฝายอย่างมาก แต่ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาในเรื่องเกิดการทับถมของเมืงทรายทำให้เกิดการตื้นเขิน การไหลของน้ำไม่สะดวก และยังติดขัดในเรื่องของระยะเวลาดำเนินงาน ซึ่งทำให้แก้ไขปัญหาได้ไม่ทันกับความต้องการของกลุ่มเหมืองฝาย

ลักษณะความสัมพันธ์กับกลุ่มเหมืองฝาย

ภายใต้บทบาทหน้าที่ดังกล่าว พบลักษณะความสัมพันธ์ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับกลุ่มเหมืองฝายทั้ง 3 พื้นที่ ในเชิงบทบาทหน้าที่ และในเชิงโครงสร้าง ดังนี้

ความสัมพันธ์เชิงบทบาทหน้าที่

เป็นลักษณะความสัมพันธ์ในการทำงาน เพื่อการสนับสนุนการดำเนินงานของกลุ่มเหมืองฝาย ภายใต้ภารกิจขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยการดำเนินงานตามแผนงานโครงการพัฒนาแหล่งน้ำของ อบต.สันนาเม็ง อบต.สันป่ายางและเทศบาลตำบลหนองผึ่ง ตลอดจนให้การสนับสนุนงบประมาณ ให้ความช่วยเหลือด้านการปรับปรุงซ่อมแซมเหมืองฝายในกรณีเร่งด่วนและประสานความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยไม่มีการแทรกแซงการบริหารจัดการ หรือการดำเนินงานใดๆ ของกลุ่มเหมืองฝาย

ดังที่นายันทพล พงศธรวิสุทธิ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลสันนาเม็ง ได้กล่าวถึงการบริหารจัดการน้ำในตำบลสันนาเม็งว่า “องค์การบริหารส่วนตำบลจะไม่เข้าไปยุ่งเลย เพราะเชื่อว่าเกษตรกรผู้ใช้น้ำเอง จะเป็นผู้ที่บริหารจัดการได้ดีที่สุด เพราะเป็นผู้รู้ข้อมูลของตัวเองคืออยู่แล้ว องค์การบริหารส่วนตำบลเองมีหน้าที่ในการทำนุบำรุงรักษาคลองสาธารณะ ให้อยู่ในสภาพดีพร้อมที่จะใช้งาน ส่วนใหญ่จะมีโครงการเกี่ยวกับด้านกายภาพเสียเป็นส่วนมาก เพราะแผนส่วนใหญ่ต้องมาจากประชาชน ที่สะท้อนความต้องการผ่านทางสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลของแต่ละหมู่บ้าน หรือจากการที่องค์การบริหารส่วนตำบลออกเวทีสัญจร แต่ถ้าทางกลุ่มผู้ใช้น้ำต่างๆ ต้องการให้ทางองค์การบริหารส่วนตำบลเข้าไปเกี่ยวข้อง หรือต้องการให้มีส่วนร่วมในเรื่องใด ทางองค์การบริหารส่วนตำบลก็ยินดี แต่ทั้งนั้นต้องทำให้ถูกต้องตามระเบียบแบบแผนของบัญญัติตำบลด้วย”

ขณะที่สมาชิกกลุ่มเหมืองฝายลุ่มดง ได้สะท้อนความรู้สึกว่า “เป็นการดีเสียอีกที่ทางองค์การบริหารส่วนตำบล ได้เข้ามาช่วยเหลือในการบำรุงรักษาลำเหมืองคูคลอง เพราะมีเครื่องมือเครื่องมือที่พร้อมกว่า อีกทั้งยังเป็นการเบารวมและย่นระยะเวลาในการขุดลอกคูคลองอีกด้วยและหากองค์การบริหารส่วนตำบล จะเข้ามามีบทบาทในการร่วมจัดการการใช้น้ำกับกลุ่ม ก็ไม่มีปัญหาอะไร เพียงแต่ว่าทุกอย่างทุกกระบวนการต้องให้กลุ่มร่วมคิดและตัดสินใจในทุกเรื่อง เพราะกลุ่มเป็นผู้รับและผู้ใช้ประโยชน์ย่อมรู้ดีกว่าควรทำอย่างไร เป็นการดีที่จะได้งบประมาณมาสนับสนุนกับทางกลุ่มได้ง่ายขึ้น เพื่อจะพัฒนากลุ่มเหมืองฝายให้ดีขึ้นไป”

ในทำนองเดียวกับ องค์การบริหารส่วนตำบลสันป่ายาง ที่ให้การสนับสนุนด้านงบประมาณตามโครงการพัฒนาแหล่งน้ำ ซึ่งเป็นบทบาทหน้าที่ตามแผนพัฒนาขององค์การบริหารส่วนตำบลแต่ไม่ได้เข้าไปมีบทบาทหน้าที่ในการจัดการทรัพยากรน้ำใดๆ แม้แต่การส่งตัวแทนเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการบริหารเมืองฝาย สอดคล้องกับที่ คณะกรรมการบริหาร¹ อบต.สันป่ายาง ได้สะท้อนความคิดว่า “บทบาทในการบริหารจัดการน้ำของกลุ่มเมืองฝายห้วยโป่ง ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงไป เพราะ อบต. มิได้เข้าไปแทรกแซงหรือเข้าไปมีบทบาทในกลุ่มเมืองฝายเลย รูปแบบโครงสร้างการบริหารจัดการไม่ว่าจะเป็นการจัดสรรน้ำ การจัดประชุม หรือการดำเนินงานกิจกรรมของกลุ่ม แม้แต่กระบวนการคัดสรรหัวหน้าแก่ฝายทาง อบต. ก็ไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยว เพราะกลุ่มเมืองฝายเป็นเพียงกลุ่มทางสังคมกลุ่มหนึ่งที่คนในชุมชนได้จัดตั้งขึ้นมา เพื่อควบคุมดูแลบริหารจัดการการใช้น้ำเฉพาะกลุ่มกันเอง และถ้ามองถึงบทบาทของแก่ฝาย ผู้ช่วยแก่ฝาย ยังไม่ค่อยเห็นการเปลี่ยนแปลงในบทบาทหน้าที่ของพวกเขาเข้าอำนาจหน้าที่ การทำงาน และการเป็นผู้นำในการทำกิจกรรมของเมืองฝายยังคงเดิม ไม่มีการเปลี่ยนแปลงบทบาทอะไรเลย เพียงแต่ช่วยสนับสนุนงบประมาณในการสร้างเมืองฝายคอนกรีตเสริมเหล็ก ตามโครงการพัฒนาแหล่งน้ำให้กับกลุ่มเมืองฝายห้วยโป่ง เป็นการลดภาระค่าใช้จ่ายและแรงงานในการขุดลอกลำเหมือง”

นายอินผ่าน ประสิงห์ ซึ่งเป็นแก่ฝายห้วยโป่ง ก็เห็นพ้องว่า “บทบาทหน้าที่ของผมในฐานะแก่ฝายนี้ รู้สึกว่าไม่ค่อยเปลี่ยนแปลง ยังทำหน้าที่เหมือนเดิม อย่างการจัดประเพณีเลี้ยงผีฝาย เพียงแต่จะสนับสนุนงบประมาณอย่างเดียวนั่น” นับเป็นประโยชน์ต่อชาวบ้าน ดังที่นายวิสุทธิคนธสิน อดีตแก่ฝายห้วยโป่ง เสริมว่า “พ่อว่า อบต. ไม่เห็นเข้ามายุ่งกับการบริหารจัดการน้ำเลย ไม่เห็นเลยแม้สักครั้งเดียว ได้แต่ให้งบประมาณตามที่ได้ออกไปเท่านั้น ดีด้วยซ้ำ เพราะชาวบ้านก็ไม่ต้องเสียเงินที่ต้องรวบรวมกันไปซ่อมแซมเมืองฝาย ยิ่งในช่วงสภาวะเศรษฐกิจปัจจุบันที่หาเงินได้ยากลำบาก ชาวบ้านประหยัดเงินไปได้ก็มาก”

เช่นเดียวกับ เทศบาลตำบลหนองผึ้ง ที่ให้การสนับสนุนงบประมาณด้านการพัฒนาแหล่งน้ำตามความเหมาะสม นับแต่ในอดีตที่ได้สร้างฝายคอนกรีตเสริมเหล็กบ้านคอนจีน เมื่อ พ.ศ.2515 ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ก่อนการยกระดับจาก อบต. เป็นเทศบาล และยังคงบทบาทหน้าที่เดิมมาจนถึงปัจจุบัน ดังที่คณะกรรมการเทศบาลตำบลหนองผึ้งแสดงทัศนะว่า “บทบาทในการบริหารจัดการน้ำของกลุ่มเมืองฝายบ้านคอนจีนไม่ได้เปลี่ยนแปลงอะไรเลย เพราะเทศบาลตำบลหนองผึ้งเองไม่ได้ไปเกี่ยวข้องอะไรกับการบริหารจัดการน้ำของทางกลุ่มแต่

¹ นายสมควร ประสิงห์ นายกองค์การฯ และสออบต. หมู่ที่ 2

อย่างไร อันเนื่องมาจากนโยบายที่เน้นการมีส่วนร่วมของกลุ่มเมืองฝ่ายให้อิสระทางความคิดในการบริหารจัดการ เทศบาลเองมีหน้าที่เพียงสนับสนุนงบประมาณ และประสานงานหน่วยงานอื่นในการซ่อมบำรุงรักษาลำเหมือง เช่น องค์การบริหารส่วนจังหวัด สำนักงานการปกครองส่วนท้องถิ่น”

เป็นความเห็นที่สอดคล้องกับนายแสวง อุ่นศรี แก่ฝ่ายคอนจีน และนายประเสริฐ เทวิน สมาชิกผู้ใช้น้ำฝ่ายคอนจีน “ก็คิดนะที่ทางเทศบาลเข้ามาช่วยเรา ชาวบ้านก็จะได้เหนื่อนน้อยลง ถ้าลำเหมืองมันตื้นเขินแถวไหน เขาก็จะเอารถแบ็คโฮมาช่วย ถ้าให้ชาวบ้านไปทำกันเองก็คงไม่ไหว คนทำคนช่วยมันมีน้อย เพราะคนทำมันน้อยลง พื้นที่มันเยอะ ลำเหมืองก็ยาวตั้งไม่รู้กี่พันเมตร คนมีแค่สิบกว่าคน ค่าทางเทศบาลก็ไม่ได้มาอุดหนุนอุดหนุนกับกาจัดสรรปันน้ำของเรา”

เชิงโครงสร้าง

เป็นลักษณะที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้าไปมีส่วนร่วมในโครงสร้างการทำงานของ กลุ่มเมืองฝ่าย แต่ไม่มีบทบาทใดๆ ต่อการเปลี่ยนแปลงการดำเนินงานของกลุ่ม ดังที่พบเจ้าหน้าที่ องค์การบริหารส่วนตำบลสันนาเม็ง เข้าไปมีส่วนร่วมเพียงการเป็นคณะกรรมการกลุ่มผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำแม่กวัง ที่กลุ่มเมืองฝ่ายลงตำแหน่งสมาชิกร่วม ทั้งนี้ เนื่องจากกรมชลประทานเขื่อนแม่กวัง ได้ให้การสนับสนุนการบริหารจัดการกลุ่มเมืองฝ่ายอย่างเต็มที่อยู่

ดังความคิดเห็นของคณะกรรมการบริหาร องค์การบริหารส่วนตำบลสันนาเม็ง เกี่ยวกับบทบาทของกลุ่มเมืองฝ่ายลงตำแหน่งว่า “ทางคณะกรรมการบริหารมีความรู้สึกเหมือนกับกลุ่มเมืองฝ่าย ถึงบทบาทในการบริหารจัดการน้ำของกลุ่มเมืองฝ่ายว่าไม่มีความเปลี่ยนแปลงอะไร เพราะ องค์การบริหารส่วนตำบลไม่ได้ไปเกี่ยวข้องอะไรกับการบริหารจัดการน้ำของทางกลุ่ม คิดว่ากรมชลประทานเขื่อนแม่กวังน่าจะมามีบทบาทต่อกลุ่ม เมืองฝ่ายมากกว่า” ซึ่งสอดคล้องกับความคิดของนายสี คำดุย สมาชิกผู้ใช้น้ำฝ่ายลงตำแหน่งว่า “อบต. ไม่เคยมีบทบาทที่โดดเด่นอะไรเลย เพียงแต่ให้การสนับสนุนงบประมาณบางส่วนเท่านั้น หน้าที่ในการมีส่วนร่วมกับกลุ่มผู้ใช้น้ำส่วนใหญ่จะเป็นของกรมชลประทานมากกว่า”

² ข้อมูลจากนายเกษม เวียงเดช ปลัดองค์การฯ, เจ้าหน้าที่วิเคราะห์นโยบายและแผนฯ ของอบต.สันนาเม็ง

ข้อเสนอแนะต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

กลุ่มเหมืองฝายลุ่มต่ำ กลุ่มเหมืองฝายห้วยโป่ง และกลุ่มเหมืองฝายคอนจีน ได้เสนอความคิดเห็นไปในทำนองเดียวกันเกี่ยวกับการดำเนินงานเพื่อการจัดการน้ำในอนาคตของ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ดังนี้

ควรสนับสนุนการศึกษาอบรม เพื่อเพิ่มศักยภาพแก่แกนนำกลุ่มเหมืองฝาย เช่น การนำกลุ่มคณะกรรมการเหมืองฝายไปศึกษาดูงานเกี่ยวกับการบริหารจัดการน้ำของกลุ่มอื่นๆ ที่ประสบผลสำเร็จ การฝึกอบรมผู้ใช้น้ำ (ดังเช่นในตำบลสันป่ายาง พ.ศ.2547)

ควรให้งบประมาณสนับสนุนแผนการดำเนินงานกิจกรรมต่างๆ ในการบริหารจัดการน้ำของกลุ่มเหมืองฝาย โดยการตัดสินใจของกลุ่มเอง หรือการนำเสนอแผนชุมชนจากการประชุมหมู่บ้าน โดยปราศจากการขัดเคืองจากองค์การบริหารส่วนตำบล ดังความคิดเห็นของ นายคำ เมืองทอง แก่ฝายลุ่มต่ำคนปัจจุบัน “การทำงานต้องมองจากข้างล่างขึ้นไป ไม่ใช่มองจากข้างบนลงมา แล้วเข้ามาบริหารจัดการน้ำแทนผู้ใช้น้ำเสียเอง การไม่ใช่ข้อมูลหรือข้อเท็จจริงจากชาวบ้าน ทำให้ คณะกรรมการกลุ่มต่างๆ ไม่สามารถทำอะไรได้ และมันไม่ตรงตามความเป็นจริง ยกตัวอย่าง การเก็บข้อมูลสมาชิกผู้ใช้น้ำกับเหมืองฝายที่ปลูกข้าวมัน ปลูกข้าวหอมมะลิ ข้าวข. ต้องทำการสำรวจทุกปี เพราะพื้นที่การปลูกข้าวของบางคนก็ขายไปแล้ว บางแห่งก็กลายเป็นหมู่บ้านจัดสรรไปแล้ว ไม่ใช่ข้อมูลเก่าๆ ไปสนับสนุนงบประมาณในที่เดิมอีก”

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรกระจายการสนับสนุนงบประมาณอย่างเป็นธรรมและสอดคล้องกับความเป็นจริง

นอกเหนือไปจากการสนับสนุนงบประมาณ การซ่อมบำรุงรักษาเหมืองฝาย ควรเน้นการสร้างร่วมมือ หรือสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างกลุ่มเหมืองฝาย และ อบต. หรือเทศบาล อย่างจริงจังมากขึ้นในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ เช่น การแลกเปลี่ยนประสบการณ์การบริหารจัดการน้ำระหว่างผู้ใช้น้ำกับ อบต. ทั้งนี้ ให้คงรูปแบบและโครงสร้างการบริหารจัดการน้ำของกลุ่มเหมืองฝายไว้เช่นเดิม

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรมีบทบาทในการเชื่อมประสานการดำเนินงานเพื่อการจัดการน้ำระหว่างหน่วยงาน หรือเป็นกลไกกลางในการไกล่เกลี่ย กรณีที่เกิดความขัดแย้งภายในชุมชน หรือระหว่างชุมชนกับภาคเอกชน เช่น การเปิด-ปิดน้ำให้คนดันน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรสนับสนุนด้านการบริหารจัดการ เพื่อให้เกษตรกรสามารถใช้ประโยชน์จากน้ำได้อย่างแท้จริง ให้เกิดการใช้น้ำอย่างเป็นธรรมทั่วถึง เช่น การขุดลอกลำเหมืองเพื่อกระจายการส่งน้ำในทุกพื้นที่ เพราะ “ทุกวันนี้การบริหารจัดการน้ำของ

กลุ่มผู้ใช้น้ำจากลุ่มน้ำแม่กว้งร่วมกับเจ้าหน้าที่ของเขื่อนแม่กว้ง เหมือนกับว่าเกษตรกรไม่ได้เป็นผู้ใช้น้ำอย่างแท้จริง ผู้ที่ได้รับประโยชน์และเก็บกักไว้กลับเป็นผู้มีเงิน ที่ซื้อที่ดินของเกษตรกรไป และไม่ใช่สมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ” ข้อความสนับสนุนของนายสม ทะลา อดีตแก่ฝ่ายลุ่มต่ำ

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรดำเนินการด้านอื่นๆ ควบคู่ไปกับการบริหารจัดการน้ำ เช่น เทศบาลตำบลหนองผึ่งมีแผนการให้ความรู้ด้านการเกษตร การตรวจคุณภาพน้ำ

4. ความตระหนัก การปรับตัว และการเปลี่ยนแปลงบทบาทของกลุ่มเหมืองฝาย

ในอดีต การบริการจัดการน้ำของแต่ละเหมืองฝาย จะอยู่ในความรับผิดชอบของแก่ฝ่ายเป็นหลัก เพื่อให้สมาชิกของกลุ่มเหมืองฝายแต่ละกลุ่มได้รับการจัดสรรน้ำอย่างเป็นธรรม ซึ่งแก่ฝ่ายนี้ต้องเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ เป็นที่ยอมรับของชุมชน อาจจะเป็นผู้อาวุโส เป็นผู้ถือครองที่ดินมากที่สุด เป็นกำนัน หรือผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น โดยอาจมีรูปแบบการดำเนินงานตามธรรมชาติ หรือรูปแบบคณะกรรมการเหมืองฝาย ภายใต้บริบทของแต่ละพื้นที่ ตามที่ได้กล่าวไว้ในหัวข้อ 2.3 เรื่องการบริหารจัดการเหมืองฝาย

เมื่อสภาพเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และ โครงสร้างการปกครองภาครัฐเปลี่ยนแปลงไป กลุ่มเหมืองฝายส่วนหนึ่งมีความตระหนัก และเห็นถึงความจำเป็นในการปรับตัวให้สอดคล้องกับสถานการณ์บ้างบางส่วน ทั้งบทบาทและกิจกรรม เพื่อให้เกิดการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างเป็นธรรมที่แท้จริง แม้ว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือหน่วยงานภาครัฐจะไม่มีบทบาทมากนักต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบหรือบทบาทการบริหารจัดการของกลุ่มเหมืองฝายก็ตาม ดังทฤษฎีของ นายสม ทะลา อดีตแก่ฝ่ายลุ่มต่ำ “บทบาทของกลุ่มผู้ใช้น้ำในปัจจุบัน ผมคิดว่าการทำงานมันต้องสอดคล้องกับทางภาครัฐอยู่แล้ว เพราะในทุกพื้นที่มันมีองค์กรมีหน่วยงานที่ต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการแล้ว ยิ่งเป็นเรื่องของทรัพยากรสาธารณะ ยิ่งสำคัญ”

โดยภาพรวม บทบาทการดำเนินงานแต่ละฝ่ายของแต่ละกลุ่มเหมืองฝาย มีความคล้ายคลึงกันและการเปลี่ยนแปลงบทบาทไม่ค่อยมากนัก เมื่อเปรียบเทียบในแต่ละกลุ่ม และระหว่างกลุ่มในอดีตที่กลุ่มบริหารจัดการโดยลำพัง กับปัจจุบัน ซึ่งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานภาครัฐเริ่มมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำ ดังการเปรียบเทียบบทบาทแต่ละกลุ่มในตารางที่ 7 ของกลุ่มเหมืองฝายลุ่มต่ำ ตารางที่ 8 ของกลุ่มเหมืองฝายห้วยโป่ง และตารางที่ 9 ของกลุ่มเหมืองฝายคอนจิ้น

ตารางที่ 7 แสดงการเปรียบเทียบบทบาทของกลุ่มเมืองฝายลุ่มต่ำในอดีตกับปัจจุบัน

ตำแหน่ง	บทบาทในอดีต	บทบาทในปัจจุบัน
แก้ฝาย	1. เป็นผู้จัดสรรน้ำให้แก่สมาชิกกลุ่ม 2. เป็นผู้คอยกำกับ ดูแลและนำทำกิจกรรมต่าง ๆ ของเมืองฝาย เช่น การซ่อมแซมบำรุงรักษาเมืองฝายประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีฝาย การลงเหมือง ขุดลอกฝาย เป็นต้น 3. เป็นผู้กำหนดวันเวลาประชุมกำหนดกิจกรรมในรอบปี 4. เป็นผู้คลี่คลายปัญหาความขัดแย้งระหว่างภายในกลุ่มสมาชิกเมืองฝาย 5. เป็นผู้คอยกำกับบังคับใช้กฎข้อบังคับปรับสินไหม กับสมาชิกที่ทำผิด 6. เป็นตัวแทน เป็นผู้นำในกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มเมืองในด้านอื่น ๆ 7. เป็นตัวแทน เป็นผู้นำในกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มเมืองในด้านอื่น ๆ	1. เป็นผู้จัดสรรน้ำให้แก่สมาชิกกลุ่ม แต่ต้องลดบทบาทลงเพราะขึ้นตรงต่อกรมชลประทานและกลุ่มผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำแม่กวังเป็นหลัก 2. เป็นผู้คอยกำกับดูแลและนำทำกิจกรรมต่าง ๆ ของเมืองฝาย เช่น การซ่อมแซมบำรุงรักษาเมืองฝาย ประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีฝายการลงเหมือง ขุดลอกฝาย คงเดิมแต่กิจกรรมบางอย่างต้องให้มีความสอดคล้องกับทางกลุ่มผู้ใช้น้ำจากชลประทาน แม่กวัง เช่นประเพณีเลี้ยงผีฝาย เป็นต้น 3. เป็นผู้กำหนดวันเวลาประชุม กำหนดกิจกรรมในรอบปีลดบทบาทลงเพราะกิจกรรมต่าง ๆ ต้องมีความสอดคล้องกับกลุ่มผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำแม่กวัง 4. เป็นผู้คลี่คลายปัญหาความขัดแย้งระหว่างภายในกลุ่มสมาชิกเมืองฝาย แต่ต้องลดบทบาท เพราะปัญหาภายในกลุ่มไม่ค่อยมี แต่จะเป็นปัญหาที่เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มอื่นแทน 5. เป็นผู้คอยกำกับ ควบคุมดูแล ให้สมาชิกปฏิบัติตามกฎระเบียบยังคงเดิม แต่ในแง่การปฏิบัติ ต้องลดบทบาทลงเพราะจำนวนสมาชิกที่น้อยลง พื้นที่ทำกินลดลง 6. เป็นตัวแทน เป็นผู้นำในกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มเมืองฝายและเป็นตัวแทนเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการบริหารของกลุ่มผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำกวัง

ตารางที่ 7 (ต่อ)

ตำแหน่ง	บทบาทในอดีต	บทบาทในปัจจุบัน
ผู้ช่วยแก่เหมืองฝาย	1. คอยช่วยเหลือและปฏิบัติตามที่แก่เหมืองฝายได้มอบหมาย เช่นการตรวจตราดูแลเส้นลำเหมืองฝาย การตรวจตราเลียนน้ำ การเปิด-ปิดน้ำ 2. จัดบันทึกวาระการประชุมงบประมาณและรายละเอียดต่าง ๆ ของกลุ่มเหมืองฝาย 3. ประสานงานแจ้งข่าวเกี่ยวกับวันเวลาการประชุม กิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเหมืองฝายให้สมาชิกได้ทราบ 4. ปฏิบัติหน้าที่แทนแก่ฝายในบางครั้งที่แก่ฝายไม่สามารถอยู่ปฏิบัติหน้าที่ได้ ถ้าหากมีกรณีเร่งด่วนและมีความจำเป็น	1. คอยช่วยเหลือและปฏิบัติตามที่แก่เหมืองฝายได้มอบหมาย เช่นการตรวจตราดูแลเส้นลำเหมืองฝาย การตรวจตราเลียนน้ำ การเปิด-ปิดน้ำ ต้องปรับการเปิด-ปิดน้ำให้สอดคล้องกับการเปิด-ปิดประตูน้ำของชลประทานลุ่มน้ำกวาง 2. จัดบันทึกวาระการประชุม งบประมาณและรายละเอียดต่าง ๆ ของกลุ่มเหมืองฝาย เช่นเดิม 3. ประสานงานแจ้งข่าวเกี่ยวกับวันเวลาการประชุมกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเหมืองฝายให้สมาชิกได้ทราบ 4. ปฏิบัติหน้าที่แทนแก่ฝาย ในบางครั้งที่แก่ฝายไม่สามารถอยู่ปฏิบัติหน้าที่ได้ ถ้าหากมีกรณีเร่งด่วนและมีความจำเป็น เพิ่มบทบาทในการเข้าร่วมเป็นตัวแทนกับกลุ่มผู้นำจากชลประทานลุ่มน้ำกวาง
ที่ปรึกษาแก่เหมืองฝาย	1. คอยให้คำแนะนำให้คำปรึกษา 2. เป็นคนกลางในการไกล่เกลี่ยแก้ไขปัญหาความขัดแย้งของสมาชิกกลุ่มเหมืองฝายร่วมกับแก่ฝาย ผู้ช่วยแก่ฝาย 3. ที่ปรึกษาส่วนมากจะเป็นผู้อาวุโส ผู้ทรงคุณวุฒิภายในชุมชน และอดีตแก่ฝาย 4. มีความรู้ความสามารถในการบริหารจัดการเหมืองฝาย และมีประสบการณ์ทำงานมาก่อน	1. คอยให้คำแนะนำให้คำปรึกษา - เป็นกลางในการไกล่เกลี่ยแก้ไขปัญหาความขัดแย้งของสมาชิกกลุ่มเหมืองฝายร่วมกับแก่ฝาย ผู้ช่วยแก่ฝาย แต่ลดบทบาทลงเพราะจำนวนสมาชิกน้อยลงความขัดแย้งลดลง 3. ที่ปรึกษาส่วนมากจะเป็นตัวแทนจากองค์กรต่าง ๆ แกนนำทางราชการและหน่วยงานของทางภาครัฐมากขึ้น 2. 4. ไม่ค่อยมีความรู้ความเข้าใจ ในการบริหารจัดการเหมืองฝาย เพราะไม่ค่อยมีประสบการณ์ทำงานมาก่อนหรือไม่ใช่คนในชุมชน

ตารางที่ 7 (ต่อ)

ตำแหน่ง	บทบาทในอดีต	บทบาทในปัจจุบัน
สมาชิกเมืองฝาย	- ดูแลรักษาเมืองรับน้ำเข้าสู่พื้นที่การเกษตรของตนเอง - ปฏิบัติตามคำสั่งของแก้มืองฝาย - การส่งแรงงานเข้าร่วมทำงานและเข้าร่วมทำกิจกรรมของเมืองฝาย - เข้าร่วมประชุม ลงมติกำหนดวันเวลาทำการขุดลอกลำเหมือง ทำกิจกรรมและร่วมระดมทรัพยากรซ่อมแซมเมืองฝาย	- มีหน้าที่รับผิดชอบเป็นหลักคือการดูแลรักษาเมืองรับน้ำเข้าสู่พื้นที่การเกษตรของตนเองเช่นเดิม - ปฏิบัติตามคำสั่งของแก้มืองฝาย - การส่งแรงงานเข้าร่วมทำงานและเข้าร่วมทำกิจกรรมของเมืองฝายลดลง เพราะอบต.จัดสรรงบประมาณในการจัดจ้างแรงงาน เพื่อทำการขุดลอกเหมืองฝายในแต่ละปี - เข้าร่วมประชุมลงมติกำหนดวันเวลาทำการขุดลอกลำเหมืองและการร่วมระดมทรัพยากรเพื่อซ่อมแซมเมืองฝาย และเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มผู้ใช้น้ำจากชลประทานลุ่มน้ำกวัง

ตารางที่ 8 แสดงการเปรียบเทียบบทบาทของกลุ่มเมืองฝ้ายห้วยโป่งในอดีตกับปัจจุบัน

ตำแหน่ง	บทบาทในอดีต	บทบาทในปัจจุบัน
แก้เมืองฝ้าย	1. เป็นผู้จัดสรรน้ำให้แก่สมาชิกกลุ่ม 2. เป็นผู้คอยกำกับ ดูแลและนำทำกิจกรรมต่าง ๆ ของเมืองฝ้าย เช่น การซ่อมแซมบำรุงรักษาเมืองฝ้ายประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีฝ้าย การลองเมือง ขุดลอกฝ้าย 3. เป็นผู้กำหนดวันเวลาประชุมกำหนดกิจกรรมในรอบปี 4. เป็นผู้คลี่คลายปัญหาความขัดแย้งระหว่างภายในกลุ่มสมาชิกเมืองฝ้าย 5. เป็นผู้คอยกำกับบังคับใช้กฎข้อบังคับปรับเปลี่ยนใหม่ กับสมาชิกที่ทำผิด 6. เป็นตัวแทน เป็นผู้นำในกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มเมืองในด้านอื่น ๆ	1. เป็นผู้จัดสรรน้ำให้แก่สมาชิกกลุ่ม 2. เป็นผู้คอยกำกับ ดูแลและนำทำกิจกรรมต่าง ๆ ของเมืองฝ้าย เช่น การซ่อมแซมบำรุงรักษาเมืองฝ้าย ประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีฝ้าย การลองเมือง ขุดลอกฝ้าย แต่กิจกรรมบางอย่างต้องลดบทบาทลง เช่น การซ่อมแซมเมืองฝ้าย การขุดลอกเมืองฝ้าย ต้องให้ อบต.สันป่ายาง เข้ามารับผิดชอบแทน 3. เป็นผู้กำหนดวันเวลาประชุม กำหนดกิจกรรมในรอบปี 4. เป็นผู้คลี่คลายปัญหาความขัดแย้งระหว่างภายในกลุ่มสมาชิกเมืองฝ้าย 5. เป็นผู้คอยกำกับ บังคับใช้กฎข้อบังคับปรับเปลี่ยนใหม่กับสมาชิกที่ทำผิด 6. เป็นตัวแทน เป็นผู้นำในกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มเมืองในด้านอื่น ๆ ต้องลดบทบาทลง มีการปรับตัวในด้านการทำงานของแก้เมืองฝ้าย ผ่าน สอบต. และเป็นตัวแทนกลุ่มเข้าร่วมทำกิจกรรมกับทาง อบต.สันป่ายาง เป็นหลัก
ผู้ช่วยแก้เมืองฝ้าย	1. คอยช่วยเหลือและปฏิบัติตามที่แก้เมืองฝ้ายได้มอบหมาย เช่น การตรวจตราดูแลเส้นลำเมืองฝ้าย การตรวจตราเลียนน้ำ การเปิด-ปิดน้ำ 2. จัดบันทึกวาระการประชุมงบประมาณและรายละเอียดต่าง ๆ ของกลุ่มเมืองฝ้าย 3. ประสานงานแจ้งข่าวเกี่ยวกับวันเวลาการประชุม กิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง กับเมืองฝ้ายให้สมาชิกได้ทราบ	1. คอยช่วยเหลือและปฏิบัติตามที่แก้เมืองฝ้ายได้มอบหมาย เช่น การตรวจตราดูแลเส้นลำเมืองฝ้าย การตรวจตราเลียนน้ำ การเปิด-ปิดน้ำลดบทบาทลงตามแก้เมืองฝ้ายบางกิจกรรม 2. จัดบันทึกวาระการประชุม งบประมาณและรายละเอียดต่าง ๆ ของกลุ่มเมืองฝ้าย 3. ประสานงานแจ้งข่าวเกี่ยวกับวันเวลาการประชุมกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง กับเมืองฝ้ายให้สมาชิกได้ทราบ

ตารางที่ 8 (ต่อ)

ตำแหน่ง	บทบาทในอดีต	บทบาทในปัจจุบัน
	4. ปฏิบัติหน้าที่แทนแก่ฝ่ายในบางครั้งที่ไม่สามารถอยู่ปฏิบัติหน้าที่ได้ถ้าหากมีกรณีเร่งด่วนและมีความจำเป็น	4. ปฏิบัติหน้าที่แทนแก่ฝ่าย ในบางครั้งที่ไม่สามารถอยู่ปฏิบัติหน้าที่ได้ ถ้าหากมีกรณีเร่งด่วนและมีความจำเป็น
สมาชิกเมืองฝาย	1. มีหน้าที่รับผิดชอบเป็นหลักคือการดูแลรักษาเหมืองรับน้ำเข้าสู่พื้นที่การเกษตรของตัวเอง 2. ปฏิบัติตามคำสั่งของแก่เมืองฝาย 3. การส่งแรงงานเข้าร่วมทำงานและเข้าร่วมทำกิจกรรมของเมืองฝาย 4. เข้าร่วมประชุม ลงมติ กำหนดวันเวลาทำการขุดลอกลำเหมือง ทำกิจกรรมและร่วมระดมทรัพยากรซ่อมแซมเหมืองฝาย	1. มีหน้าที่รับผิดชอบหลักคือการดูแลรักษาเหมืองรับน้ำเข้าสู่พื้นที่การเกษตรของตัวเอง 2. ปฏิบัติตามคำสั่งของแก่เมืองฝาย 3. การส่งแรงงานเข้าร่วมทำงานและเข้าร่วมทำกิจกรรมของเมืองฝายลดลง เพราะ อบต.จัดสรรงบประมาณในการจัดจ้างแรงงานเพื่อทำการขุดลอกเหมืองฝายในแต่ละปี 4. เข้าร่วมประชุมลงมติกำหนดวัน เวลาทำการขุดลอกลำเหมืองและการร่วมระดมทรัพยากรเพื่อซ่อมแซมเหมืองฝายลดลง เพราะมีการทำเหมืองฝายคอนกรีตเสริมเหล็กแทนฝายไม้และหากเกิดชำรุดเสียหาย อบต.จะทำการซ่อมแซมให้
ที่ปรึกษาแก่เมืองฝาย	1. คอยให้คำแนะนำ ให้คำปรึกษา 2. เป็นคนกลางในการไกล่เกลี่ยแก้ไขปัญหาความขัดแย้งของสมาชิกกลุ่มเมืองฝายร่วมกับแก่ฝ่าย ผู้ช่วยแก่ฝ่าย 3. ส่วนมากจะเป็นผู้อาวุโส ผู้ทรงคุณวุฒิภายในชุมชน และอดีตแก่ฝ่าย 5. มีความรู้ความสามารถในการบริหารจัดการเมืองฝาย และมีประสบการณ์ทำงาน	1. คอยให้คำแนะนำให้คำปรึกษา 2. เป็นกลางในการไกล่เกลี่ยแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งของสมาชิกกลุ่มเมืองฝายร่วมกับแก่ฝ่าย ผู้ช่วยแก่ฝ่าย 3. ส่วนมากจะเป็นผู้อาวุโส ผู้ทรงคุณวุฒิภายในชุมชน อดีตแก่ฝ่าย และกลุ่มบุคคลที่ดำรงตำแหน่งในคณะกรรมการบริหาร อบต. สันป่ายาง 4. ไม่มีความรู้เกี่ยวกับเหมืองฝายหรือขาดประสบการณ์ทำงาน

ตารางที่ 9 แสดงการเปรียบเทียบบทบาทของกลุ่มเหมืองฝายคอนจีนในอดีตกับปัจจุบัน

ตำแหน่ง	บทบาทในอดีต	บทบาทในปัจจุบัน
แก่เหมืองฝาย	1.เป็นผู้จัดสรรน้ำให้แก่สมาชิกกลุ่ม 2.เป็นผู้คอยกำกับ ดูแลและนำทำกิจกรรมต่าง ๆ ของเหมืองฝาย เช่น การซ่อมแซมบำรุงรักษาเหมืองฝายประกอบพิธีกรรมเลี้ยงมีฝาย การลงเหมือง ขุดลอกฝาย 3.เป็นผู้กำหนดวันเวลาประชุมกำหนดกิจกรรมในรอบปี 4.เป็นผู้คลี่คลายปัญหาความขัดแย้งระหว่างภายในกลุ่มสมาชิกเหมืองฝาย 5.เป็นผู้คอยกำกับบังคับใช้กฎข้อบังคับปรับสินไหม กับสมาชิกที่ทำผิด 6.เป็นตัวแทน เป็นผู้นำในกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มเหมืองในด้านอื่น ๆ	1.เป็นผู้จัดสรรน้ำให้แก่สมาชิกกลุ่ม 2.เป็นผู้คอยกำกับ ดูแลและนำกิจกรรมต่าง ๆ ของเหมืองฝาย เช่น การซ่อมแซมบำรุงรักษาเหมืองฝาย การลงเหมืองได้ไ้ แต่กิจกรรมบางอย่างต้องลดบทบาทลง เช่น การซ่อมแซมเหมืองฝาย การขุดลอกเหมืองฝายส่วนกลาง (ถ้าเหมืองพญาคำ) ต้องให้เทศบาลตำบลหนองผึ้ง เข้ามารับผิดชอบแทน โดยแก่ฝายจะเป็นผู้ติดต่อประสานกับทางเทศบาล 3.เป็นผู้กำหนดวันเวลาประชุม กำหนดกิจกรรมในรอบปี 4.เป็นผู้คลี่คลายปัญหาความขัดแย้งระหว่างภายในกลุ่มสมาชิกเหมืองฝาย 5.เป็นผู้คอยกำกับ บังคับใช้กฎข้อบังคับปรับสินไหมกับสมาชิกที่ทำผิด 6.การเป็นตัวแทน เป็นผู้นำในกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มเหมืองในด้านอื่น ๆ ต้องลดบทบาทลง มีการปรับตัว ในด้านการทำงานของแก่เหมืองฝาย ผ่านเทศบาลตำบลหนองผึ้ง และเป็นตัวแทนกลุ่มเข้าร่วมทำกิจกรรมกับเทศบาลตำบลหนองผึ้ง
สมาชิกเหมืองฝาย	1.มีหน้าที่รับผิดชอบเป็นหลักคือการดูแลรักษาเหมืองรับน้ำเข้าสู่พื้นที่การเกษตรของตัวเอง และช่วยกันขุดลอกลำเหมืองสายหลัก 2.ปฏิบัติตามคำสั่งของแก่เหมืองฝาย 3.การส่งแรงงานเข้าร่วมทำงานและเข้าร่วมทำกิจกรรมของเหมืองฝาย	1.มีหน้าที่รับผิดชอบหลักคือการดูแลรักษาเหมืองรับน้ำเข้าสู่พื้นที่การเกษตรของตัวเองส่วนการขุดลอกลำเหมืองสายหลักเป็นหน้าที่ของทางเทศบาล 2.ปฏิบัติตามคำสั่งของแก่เหมืองฝาย

ตารางที่ 9 (ต่อ)

ตำแหน่ง	บทบาทในอดีต	บทบาทในปัจจุบัน
	4.เข้าร่วมประชุม ลงมติ กำหนดวันเวลา ทำการขุดลอกลำเหมือง ทำกิจกรรมและ ร่วมระดมทรัพยากรซ่อมแซมเหมืองฝาย	3.การส่งแรงงานเข้าร่วมทำงานและเข้าร่วม ทำกิจกรรมของเหมืองฝายลดลง เพราะ เทศบาลตำบลหนองผึ่ง ได้จัดสรร งบประมาณในการจัดจ้างแรงงาน เพื่อทำ การขุดลอกเหมืองฝายทุกปี 4.เข้าร่วมประชุมลงมติกำหนดวันเวลาทำ การลงเหมืองและร่วมระดมทรัพยากรเพื่อ ซ่อมแซมเหมืองฝาย ลดลง เพราะการทำ เหมืองฝายคอนกรีตเสริมเหล็ก และหากเกิด ชำรุดเสียหาย เทศบาลตำบลหนองผึ่งจะทำ การซ่อมแซมให้เอง

จากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นว่า ส่วนใหญ่จะเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงบทบาทในการบำรุงรักษา
ซ่อมแซมเหมือง จากเดิมที่สมาชิกร่วมกันดูแลทั้งหมดไปเป็นของ อบต. หรือเทศบาล ซึ่งเป็นผลดี
ในแง่การแบ่งเบาภาระของชาวบ้านทั้งด้านแรงงานและงบประมาณ ในการทำให้น้ำไหลได้สะดวก
และใช้ประโยชน์ได้รวดเร็วขึ้น ดังที่ นายบุญ ขุนปัญญา สมาชิกผู้ใช้น้ำฝายคอนจีน “ส่วนตัวพ่อก็
ว่ามันดีนะ มันไม่เสียสตังค์เราแล้ว จากเมื่อก่อนที่เราไปช่วยกันเอง บางครั้งมันเหนื่อยมาก ต้อง
เสียเงินจ้างบ้าง ตั้งแต่ทางเทศบาลเอารถแมคโครมาช่วย มันก็ดีขึ้นมากเหมือนกัน น้ำไหลดีขึ้น
เพราะคลองลึกขึ้น” ทำนองเดียวกับคำยืนยันของนายสม แสงมณี อดีตแก่ฝายห้วยโป่ง “ไม่ต้อง
เก็บงบประมาณจากชาวบ้านมาทำการซ่อมแซมหรือสร้างเหมืองฝาย ถ้าเกิดชำรุดเสียหายทาง อบต.
จะรับผิดชอบทั้งหมด เพียงแต่เราต้องเขียนโครงการผ่าน ส.อบต. เขาจะมาทำให้ทั้งหมด”

อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานดังกล่าวมีผลเสีย ในด้านความล่าช้า และความสัมพันธ์
ระหว่างสมาชิกผู้ใช้น้ำ

ในแง่ความล่าช้า กล่าวคือ อบต. หรือเทศบาลสามารถดำเนินการขุดลอกได้เพียงปีละหนึ่ง
ครั้ง ครั้งละหนึ่งวัน เพราะมีความต้องการใช้หลายแห่ง ตลอดจนมีข้อติดขัดด้านเอกสารทาง
ราชการบ่อยครั้งจึงไม่ทันกับความต้องการของผู้ใช้น้ำ ดังที่ นายแสวง อุ่นศรี แก่ฝายคอนจีน
สะท้อนว่า “รถแมคโครของทางเทศบาลนั้น ปีไหนขอให้แค่ครั้งเดียว แต่ทุกวันนี้มันช้ามาก
อย่างปีนี้จะไปตั้งสี่เดือน พึ่งมาขุดลอกให้ไม่กี่วันมานี้ มาแค่วันเดียวกลับไปแล้ว ขอเขาบ่อยก็

ไม่ได้ ขอได้แค่ครั้งเดียวเพราะรถมีอยู่คันเดียว ใช้กันตั้งหลายที่ อันนี้เราก็เข้าใจ แต่ถ้าเลื่อนไปเรื่อย ๆ มันก็ไม่ไหว ไม่ทันได้ใช้น้ำกันพอดี อย่างมีการเลื่อนไปตั้งสี่เดือน ไม่ได้ใช้น้ำ หรือบางทีปล่อยน้ำมาแต่น้ำไม่ขึ้น ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน เทศบาลดำเนินการช้า ต้องเป็นขั้นเป็นตอน ต้องดูแลคนทั้งตำบล ต้องรอให้เกิดเหตุก่อนถึงจะได้ ต้องมีหลักฐาน ไม่งั้นเขาก็ไม่ให้ความช่วยเหลือ ต้องถ่ายรูปไปให้ดู อันไหนเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ช่วยตัวเองไปก่อน ถ้ามันหนักหนาก็ค่อยไปขอความช่วยเหลือ

ส่วนของผลเสียด้านความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกผู้ใช้น้ำ นั้นสืบเนื่องมาจากบทบาทการร่วมกันดูแลซ่อมแซมเหมืองฝายลดลง ไม่ค่อยให้ความร่วมมือกันเหมือนเมื่อก่อน รอให้อบต. หรือเทศบาลเข้ามาช่วยแก้ปัญหา เพราะคิดว่าเป็นบทบาทหน้าที่ของ อบต. และเทศบาลโดยตรง “มันเสียก็ตรงที่ความสัมพันธ์ของกลุ่มมันเริ่มห่าง ๆ กัน อย่างเมื่อก่อนจะขุดลอกลำเหมืองก็จะมาช่วยกันทั้งบ้านได้บ้านเหนือ แต่เดี๋ยวนี้ท่าเฉพาะของใครของมัน ใครไม่ทำก็ไม่ได้กินน้ำแล้ว เหมืองกลางก็ดูเหมือนจะเป็นหน้าที่ของทางเทศบาลไปแล้ว ใจจริงก็อยากจะให้เป็นเหมือนเดิมอยู่ แต่ว่าก็ติดกับปัจจัยหลายเรื่อง ทั้งเรื่องคน เรื่องเงิน และเวลา” ความรู้สึกของนายประเสริฐ เทวิน สมาชิกผู้ใช้น้ำฝายคอนจัน ที่สอดคล้องกับ นายสม ทะลา อดีตแก่ฝายลุงดำ “พอมีอบต.เข้ามาชาวบ้านก็เริ่มรอคอยความหวังจากอบต. เริ่มมีคำถามว่า จะไปทำไปซ่อมทำไม เดี่ยว อบต. ก็มาซ่อมมาขุดลอกให้ดูเหมือนจะไม่คิดว่าเป็นหน้าที่ของตัวเองที่ต้องทำ”

นอกเหนือจากการเปลี่ยนแปลงเชิงบทบาท ยังมีการเปลี่ยนแปลงด้านกิจกรรม ได้แก่ กฎระเบียบข้อบังคับ ประเพณีหรือพิธีกรรม และปฏิทินการใช้น้ำ ดังตารางที่ 10 ซึ่งเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงกิจกรรมของเหมืองฝายแต่ละกลุ่มในอดีต (ก่อนการเข้ามามีส่วนร่วมของ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น) และปัจจุบัน (หลังการเข้ามามีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น)

ตารางที่ 10 แสดงการเปรียบเทียบความเปลี่ยนแปลงของกิจกรรมในอดีตและปัจจุบันของแต่ละ
เหมืองฝาย

เหมือง ฝาย	กิจกรรม	อดีต	ปัจจุบัน
ลุงคำ	กฎระเบียบ ข้อบังคับ	1.เนื้อหาสารกฎระเบียบ ไม่ได้ลงลายลักษณ์อักษร เป็นเพียงการพูดคุยแลกเปลี่ยนกันเกี่ยวกับเรื่องกำหนดการดูแลซ่อมแซมบำรุงรักษาเหมืองฝาย การกำหนดแรงงานในการซ่อมแซม 2.การลงโทษค่าปรับสินไหม ยังไม่มีการกำหนดค่าปรับ และค่าบำรุงน้ำให้เป็นกิจจะลักษณะ แต่พิจารณาปรับใหม่ตามความผิด โดยแก่ฝ่ายและคณะกรรมการเป็นครั้งๆไป 3.การบังคับใช้เป็นไปอย่างเคร่งครัด โดยมีแก่ฝ่ายและคณะกรรมการ ซึ่งเป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นผู้พิจารณาโทษ	1.เนื้อหาสารกฎระเบียบจากอดีตมีการเปลี่ยนแปลงไปเพื่อให้มีความสอดคล้องกับทางกลุ่มผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำกวง เช่น การเกณฑ์แรงงานมาซ่อมแซมฝายอาจเปลี่ยนเป็นการว่าจ้าง โดยใช้งบสนับสนุนของ อบต. 2.การบังคับใช้กฎระเบียบ ข้อบังคับ การลงโทษต้องให้มีความสอดคล้องกับทางกลุ่มผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำกวงเป็นหลัก 3.การบังคับใช้ไม่เคร่งครัด เป็นไปตามกฎระเบียบ ข้อบังคับของกลุ่มผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำกวง ซึ่งกลุ่มเหมืองฝายลุงคำร่วมเป็นสมาชิกอยู่
	ประเพณี/พิธีกรรม	ประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีฝายสม่ำเสมอ	เริ่มเปลี่ยนแปลง โดยประกอบพิธีกรรมเพิ่มเป็น 2 ครั้งต่อปี เพื่อให้มีความสอดคล้องกับทางกลุ่มผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำแม่กวง
	ปฏิทินการใช้น้ำรอบปี	ปฏิทินการใช้น้ำการเปิด-ปิดน้ำในแต่ละปีจะเป็นไปตามข้อตกลงของกลุ่มเหมืองฝายที่อยู่ในพื้นที่เดียวกัน	ปฏิทินการใช้น้ำเปิด-ปิด จะยึดเอาตามข้อระเบียบการเปิดปิดน้ำของกลุ่มผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำแม่กวงเป็นหลัก และหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมชลประทาน

ตารางที่ 10 (ต่อ)

เหมือง ฝาย	กิจกรรม	อดีต	ปัจจุบัน
ห้วยโป่ง	กฎระเบียบ ข้อบังคับ	1.เนื้อหาสาระกฎระเบียบคงเดิม จากอดีต 2.การลงโทษ ค่าปรับสินไหม เหมือนเดิม 3.การบังคับใช้ไม่เป็นไปอย่าง เคร่งครัด โดยมีแก่ฝาย ผู้ช่วย แก่ฝาย เป็นผู้บังคับใช้	1.เนื้อหาสาระกฎระเบียบคง เดิมจากอดีต 2.ปรับเปลี่ยนโทษ ค่าปรับ สินไหม ให้เพิ่มจากเดิม 3.การบังคับใช้ไม่เคร่งครัด โดย จะมีคณะกรรมการที่ปรึกษาแก่ ฝายและผู้ช่วยแก่ฝายเป็นผู้ พิจารณาบังคับใช้ แต่จะเป็นไป อย่างด้อยที่ ด้อยอาศัย
	ประเพณี/พิธีกรรม	แรกเริ่มสร้างเหมืองฝาย จะ ประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีฝายอยู่ เสมอ แต่ต่อมาเริ่มหายไป ในสมัยไหนนั้นไม่อาจจะทราบได้ แน่ชัด	ปี พ.ศ.2547 ในสมัยแก่ฝาย นายอินผ่าน ปะสิงห์ ได้เริ่มรื้อ ฟื้นพิธีกรรมขึ้นมาปฏิบัติกันอีก ครั้ง
	ปฏิทินการใช้น้ำรอบปี	ปฏิทินการใช้น้ำ เปิด-ปิดน้ำปี ละ 2 ครั้ง ตามฤดูกาลแห่งการ ทำการเกษตรของกลุ่มสมาชิก	ปฏิทินการใช้น้ำเปิด-ปิดน้ำ ปี ละ 2 ครั้ง ตามฤดูกาลแห่งการ ทำการเกษตรของกลุ่มสมาชิก และเปิดใช้ในช่วยฤดูแล้งเป็น กรณีพิเศษในบางครั้ง
คอนจัน	กฎระเบียบ ข้อบังคับ	1.เนื้อหาสาระกฎระเบียบคง เดิมจากอดีต 2.การลงโทษ ค่าปรับสินไหม เหมือนเดิม 3.การบังคับใช้กฎระเบียบจะ เป็นอย่างด้อยที่ด้อยอาศัยซึ่งกัน และกันของสมาชิกกลุ่มเหมือง ฝาย	1.เนื้อหาสาระกฎระเบียบคง เดิมจากอดีต 2.ปรับเปลี่ยนโทษ ค่าปรับ สินไหม ให้เพิ่มขึ้นจากเดิม 3.การบังคับใช้ไม่เคร่งครัด โดย จะมีแก่ฝายเป็นผู้พิจารณา บังคับใช้ และเป็นไปอย่างด้อย ที่ ด้อยอาศัย

ตารางที่ 10 (ต่อ)

เหมือง ฝาย	กิจกรรม	อดีต	ปัจจุบัน
	ประเพณี/พิธีกรรม	แรกเริ่มสร้างเหมืองฝายจะประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีฝายอยู่เสมอ แต่ต่อมาเริ่มหายไป ในสมัยไหนนั้นไม่อาจจะทราบได้แน่ชัด	ไม่มีการประกอบพิธีกรรมของฝายคอนกรีตแต่มีการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีฝายพญาค่าอย่างต่อเนื่องเช่นเดิม
	ปฏิทินการใช้น้ำรอบปี	ปฏิทินการใช้น้ำ เปิด-ปิดน้ำ ปีละ 1 ครั้งตามฤดูกาลแห่งการทำกรเกษตรของกลุ่มสมาชิก	ปฏิทินการใช้น้ำ เปิด-ปิดน้ำ ปีละ 1 ครั้ง ตามฤดูกาลแห่งการทำกรเกษตรของกลุ่มสมาชิก และเปิดใช้ในช่วงฤดูแล้งเป็นกรณีพิเศษในบางครั้ง

บทที่ 5

บทสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การดำเนินการศึกษาวิจัยเรื่องบทบาทและการปรับตัวของกลุ่มเหมืองฝายในการจัดการทรัพยากรน้ำในท้องถิ่นต่อการแทรกแซงขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาบทบาทที่เปลี่ยนแปลงของกลุ่มเหมืองฝายในการจัดการน้ำ 2) ศึกษาความตระหนักในการเปลี่ยนแปลงบทบาทของกลุ่มเหมืองฝายในการจัดการทรัพยากรน้ำ 3) ศึกษาการปรับตัวของกลุ่มเหมืองฝายในการจัดการทรัพยากรน้ำ และ 4) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเหมืองฝายกับองค์การบริหารส่วนตำบลเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำ

โดยทำการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลใน 3 พื้นที่ที่อยู่ในเขต อบต. ได้แก่ 1) กลุ่มเหมืองฝายลู่ดำ บ้านสันนาเม็ง ต.สันนาเม็ง อ.สันทราย จ.เชียงใหม่ 2) กลุ่มเหมืองฝายห้วยโป่ง บ้านสันป่ายาง ต.สันป่ายาง อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่ และ 3) กลุ่มเหมืองฝายพญาคำ จ.ลำพูน และ จ.เชียงใหม่ และกลุ่มเหมืองฝายบ้านคอนจีน ซึ่งเป็นฝายลูกของเหมืองฝายพญาคำ ใน ต.หนองผึ้ง อ.สารภี จ.เชียงใหม่

ผู้วิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง อาทิ นายกองค์การบริหารส่วนตำบล ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล เจ้าหน้าที่ฝ่ายช่างขององค์การบริหารส่วนตำบล หัวหน้ากลุ่มเหมืองฝาย สมาชิกกลุ่มเหมืองฝาย เจ้าหน้าที่ด้านพัฒนาการเกษตร และเจ้าหน้าที่ชลประทาน ตลอดจนใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มเหมืองฝาย การจัดเวทีสนทนาระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย จากนั้นจึงทำการตรวจสอบและวิเคราะห์เนื้อหาภายใต้วัตถุประสงค์การวิจัย นำมาซึ่งบทสรุป การอภิปรายผลและการให้ข้อเสนอแนะ อันเป็นขั้นตอนสุดท้ายของการศึกษาวิจัย ดังนี้

5.1 บทสรุป

ผลการศึกษาวิจัยครั้งนี้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ซึ่งมีเนื้อหาโดยสรุปดังนี้

5.1.1 ความสัมพันธ์ของกลุ่มเหมืองฝาย และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำ

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการกลุ่มเหมืองฝายในพื้นที่มี 2 ลักษณะ คือ 1) องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ได้แก่ อบต.สันนาเม็ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับกลุ่มเหมืองฝายลู่ดำ และอบต. สันป่ายาง ซึ่งเกี่ยวข้องกับกลุ่มเหมืองฝายห้วยโป่ง 2) เทศบาลตำบล ได้แก่ เทศบาลตำบลหนองผึ้ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับกลุ่มเหมืองฝายคอนจีน

บทบาทหน้าที่ หลักขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นดังกล่าวต่อการจัดการทรัพยากรน้ำ คือการดำเนินการตามแผนงานโครงการการปรับปรุงซ่อมแซมลำเหมือง เพื่อการพัฒนาแหล่งน้ำ ซึ่งได้รับการบรรจุไว้ในแผนพัฒนาตำบลแต่ละปี เพื่อให้ลำเหมืองมีความพร้อมใช้งานเสมอ เช่น โครงการขุดลอกตะกอนและขยะ โครงการขุดลอกตะกอนทราย โครงการลาดคอนกรีตลำเหมือง โครงการขุดลอกแหล่งน้ำธรรมชาติ โครงการขุดลอกอ่างเก็บน้ำลำเหมืองสาธารณะ โครงการปรับปรุงภูมิทัศน์และรักษาสภาพลำเหมือง โครงการปรับปรุงสันฝายและสร้างประตูน้ำ ตลอดจนการให้ความช่วยเหลือในกรณีเกิดเหตุฉุกเฉิน เช่น ฝายแตก ร้าว เศษไม้หัก โคนขวางทางน้ำ

ภายใต้บทบาทหน้าที่ดังกล่าว **ลักษณะความสัมพันธ์ของ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและกลุ่มเหมืองฝาย** จึงเป็นไปใน 2 ลักษณะ คือความสัมพันธ์เชิงบทบาทหน้าที่และความสัมพันธ์เชิงโครงสร้าง

ความสัมพันธ์เชิงบทบาทหน้าที่ เป็นการดำเนินงาน เพื่อสนับสนุนการดำเนินงานของกลุ่มเหมืองฝาย ภายใต้บทบาทหน้าที่และภารกิจขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยการดำเนินงานตามแผนงานโครงการพัฒนาแหล่งน้ำของอบต. สันนาเม็ง อบต. สันป่ายาง และเทศบาลตำบลหนองผึ้ง ตลอดจนให้การสนับสนุนงบประมาณ ให้ความช่วยเหลือในการปรับปรุงซ่อมแซมเหมืองฝายในกรณีเร่งด่วน และประสานความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยไม่ได้เข้าไปแทรกแซงการบริหารจัดการน้ำ หรือการดำเนินงานใด ๆ ของกลุ่มเหมืองฝายที่มีมาแต่ในอดีตเลย กลุ่มเหมืองฝายจึงยังคงความสามารถในการคิดร่วม ทำร่วม ตัดสินใจร่วมในการบริหารจัดการน้ำได้โดยอิสระ

ความสัมพันธ์เชิงโครงสร้าง เป็นลักษณะที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เข้าไปมีส่วนร่วมในโครงสร้างการทำงานของกลุ่มเหมืองฝาย เช่น เจ้าหน้าที่ อบต. สันนาเม็ง เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการกลุ่มผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำแม่กวัง ซึ่งกลุ่มเหมืองฝายลงตำแหน่งสมาชิกร่วม เพื่อเข้าร่วมกิจกรรมบางอย่างของกลุ่มเหมืองฝาย และให้การสนับสนุนงบประมาณบางส่วน โดยยังคงบทบาทหน้าที่การบริหารจัดการน้ำให้เป็นของกลุ่มเหมืองฝายเช่นเดิม

อย่างไรก็ตาม องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเองยังไม่สามารถให้การปรับปรุงซ่อมแซมเหมืองฝายได้อย่างทั่วถึงและไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของกลุ่มเหมืองฝายได้ทันทั่วถึง เนื่องจากข้อจำกัดด้านภารกิจ เครื่องมือ บุคลากร ระยะเวลาดำเนินงาน และงบประมาณ ดังนั้น กลุ่มเหมืองฝายจึงมีข้อเสนอแนะต่อการดำเนินงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อการจัดการน้ำร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ในเรื่องของการจัดอบรมเสริมศักยภาพแกนนำ การสนับสนุนงบประมาณอย่างเป็นธรรมและสอดคล้องกับความเป็นจริง การให้ความสำคัญกับการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมกับทุกภาคส่วน การเป็นกลไกเชื่อมประสานและ

เป็นผู้สนับสนุนด้านการจัดสรรน้ำอย่างทั่วถึง รวมทั้งการดำเนินงานด้านอื่น ๆ ควบคู่ไปกับการบริหารจัดการน้ำ เช่น การให้ความรู้ด้านการเกษตร การตรวจคุณภาพน้ำ

5.1.2 ความตระหนัก การปรับตัว และการเปลี่ยนแปลงบทบาทของกลุ่มเหมืองฝาย

ในอดีต กลไกการบริหารจัดการกลุ่มเหมืองฝายจะเป็นกลไกตามธรรมชาติ อยู่บนฐานของการพึ่งพอาศัย ความมีน้ำใจ ไม่ตรีต่อกันของกลุ่มสมาชิกผู้ใช้น้ำ มีแก่เหมืองแก่ฝายเป็นหัวหน้า กลุ่มคอยกำกับดูแลการบำรุงรักษาเหมืองฝาย ควบคุมกฎกติกาแบบไม่เป็นทางการ เป็นผู้นำการจัดกิจกรรม ให้คำปรึกษาหารือ ดูแลสารทุกข์สุกดิบแก้ไขปัญหาให้กับสมาชิก ตลอดจนให้การจัดสรรน้ำให้แก่เกษตรกรในพื้นที่อย่างเป็นธรรม

กระทั่งถึงยุคปัจจุบัน สภาพเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และโครงสร้างการปกครองภาครัฐเปลี่ยนแปลงไปมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานอื่น ๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง ประกอบกับความต้องการการใช้น้ำในพื้นที่เปลี่ยนแปลงไป กลุ่มเหมืองฝายส่วนหนึ่งจึงเกิดความตระหนักและเห็นถึงความจำเป็นในการปรับตัวให้สอดคล้องกับสถานการณ์บ้างบางส่วน ทั้งกลไกการดำเนินงาน บทบาท และกิจกรรม เพื่อให้เกิดการพัฒนาแหล่งน้ำสำหรับการใช้ประโยชน์อย่างเป็นธรรม แม้ว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือหน่วยงานภาครัฐจะไม่มีบทบาทมากนักต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบหรือบทบาทการบริหารจัดการของกลุ่มเหมืองฝายก็ตาม

ด้านกลไกการดำเนินงาน มีการปรับเปลี่ยนไปให้สอดคล้องกับการดำเนินงานของภาครัฐมากขึ้น โดยพัฒนาจากกลไกธรรมชาติสู่รูปแบบของคณะกรรมการเหมืองฝาย มีการคัดเลือกประธาน หรือแก่ฝายโดยสมาชิกผู้ใช้น้ำ และมีการกำหนดวาระการดำเนินงานไว้อย่างชัดเจนขึ้น ซึ่งจะเห็นการปรับเปลี่ยนลักษณะนี้ในกลุ่มเหมืองฝายขนาดใหญ่ ได้แก่ กลุ่มเหมืองฝายลูกดำ และกลุ่มเหมืองฝายพญาคำ ส่วนกลุ่มเหมืองฝายขนาดเล็ก อย่างกลุ่มเหมืองฝายบ้านคอนจีน และกลุ่มเหมืองฝายบ้านห้วยโป่งยังคงไว้ซึ่งกลไกการดำเนินงานตามธรรมชาติ

ด้านบทบาท ในภาพรวมกลไกการดำเนินงานของแต่ละกลุ่มเหมืองฝาย ยังคงมีบทบาทที่ค่อนข้างคล้ายคลึงกัน และไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงมากนัก เมื่อเปรียบเทียบในแต่ละกลุ่ม และระหว่างกลุ่มอดีตที่กลุ่มบริหารจัดการ โดยลำพัง กับปัจจุบัน ซึ่งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานภาครัฐเริ่มมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำ ส่วนใหญ่จะเปลี่ยนแปลงเชิงบทบาทในการบำรุงรักษาซ่อมแซมเหมือง ไปเป็นของ อบต. หรือเทศบาล ซึ่งเป็นผลดีในด้านการช่วยแบ่งเบาภาระแรงงานและงบประมาณของชาวบ้าน แต่มีผลเสียในแง่ความล่าช้าในการดำเนินงานและความสัมพันธ์ของกลุ่มสมาชิกผู้ใช้น้ำ ดังการเปรียบเทียบบทบาทของกลุ่มเหมืองฝายแต่ละกลุ่มในอดีตและปัจจุบันในตารางที่ 11

ตารางที่ 11 แสดงการเปรียบเทียบบทบาทของกลุ่มเมืองฝ่ายแต่ละกลุ่มในอดีตและปัจจุบัน

ตำแหน่ง/บทบาทในอดีต	บทบาทในปัจจุบัน		
	กลุ่มเมืองฝ่ายสูงค่า	กลุ่มเมืองฝ่ายห่วยโป้ง	กลุ่มเมืองฝ่ายคอนจีน
แก่ฝ่าย 1.เป็นผู้จัดสรรน้ำให้แก่สมาชิกกลุ่ม 2.เป็นผู้คอยกำกับ ดูแล และนำทำกิจกรรมต่าง ๆ ของเมืองฝ่าย เช่น การซ่อมแซมบำรุงรักษาเมืองฝ่าย ประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีฝ่าย การล่องเมืองชุดลอกฝ่าย 3.เป็นผู้กำหนดวันเวลาประชุม กำหนดกิจกรรมในรอบปี 4.เป็นผู้คลี่คลายปัญหา ความขัดแย้งระหว่างภายในกลุ่มสมาชิกเมืองฝ่าย 5.เป็นผู้คอยกำกับบังคับใช้กฎข้อบังคับ ปรับสินไหมกับสมาชิกที่ทำผิด 6.เป็นตัวแทน เป็นผู้นำในกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มเมืองในด้านอื่น ๆ	1.ลดบทบาทการจัดสรรน้ำลงไปขึ้นตรงต่อกรมชลประทานและกลุ่มผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำแม่กว้งเป็นหลัก 2.การกำหนดวัดประชุม และการดำเนินกิจกรรมบางอย่างต้องให้มีความสอดคล้องกับทางกลุ่มผู้ใช้น้ำจากชลประทานแม่กว้ง 3.ลดบทบาทในการคลี่คลายปัญหาเพราะปัญหาในกลุ่มน้อยลง แต่ต้องเผชิญกับปัญหาความขัดแย้งระหว่างกลุ่มอื่นเพิ่มขึ้น 4.ลดบทบาทในการบังคับใช้กฎบังคับลงเพราะจำนวนสมาชิกน้อยลงพื้นที่ทำกินลดลง 5.เพิ่มการเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการบริหารของกลุ่มผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำกว้ง	คงบทบาทเดิม แต่ลดบทบาทการซ่อมแซมเมืองฝ่ายให้ อบต.สันป่าข่าง และต้องปรับตัวในการดำเนินงานผ่าน อบต. และเข้าร่วมกิจกรรมของ อบต. สันป่าข่างเป็นหลัก	คงบทบาทเดิมแต่ลดบทบาทการซ่อมแซมเมืองฝ่ายให้เทศบาลตำบลหนองผึ่ง เข้ามารับผิดชอบแทน โดยแก่ฝ่ายจะเป็นผู้ติดต่อประสานกับทางเทศบาลและต้องปรับตัวในการทำงานอย่างผ่านเทศบาลตำบลหนองผึ่งและต้องเข้าร่วมกิจกรรมของเทศบาลตำบลหนองผึ่ง

ตารางที่ 11 (ต่อ)

ตำแหน่ง/บทบาทในอดีต	บทบาทในปัจจุบัน		
	กลุ่มเหมืองฝายลุ่มต่ำ	กลุ่มเหมืองฝายห้วยโป่ง	กลุ่มเหมืองฝายคอนจีน
2. จัดบันทึกวาระการประชุมงบประมาณและรายละเอียดต่าง ๆ ของกลุ่มเหมืองฝาย 3. ประสานงานแจ้งข่าวเกี่ยวกับกำหนดวัดประชุมกิจกรรมต่าง ๆ แก่สมาชิก 4. ปฏิบัติหน้าที่ที่แทนแก่ฝายในบางครั้งที่ไม่สามารถอยู่ปฏิบัติหน้าที่ได้	คงบทบาทเดิม แต่ต้องปรับการเปิด-ปิดน้ำให้สอดคล้องกับการเปิด-ปิดประตูน้ำของชลประทานลุ่มน้ำกวาง และเพิ่มบทบาทในการเข้าร่วมเป็นตัวแทนกับกลุ่มผู้ใช้น้ำจากชลประทานลุ่มน้ำกวาง	คงบทบาทเดิมและลดบทบาทบางกิจกรรมตามแก่ฝาย	***กลุ่มเหมืองฝายคอนจีนเป็นเหมืองฝายขนาดเล็กบริหาร โดยแก่ฝายเป็นหลักและมีส่วนร่วมกับสมาชิกเท่านั้น
ที่ปรึกษาแก่เหมืองฝาย 1. คอยให้คำแนะนำให้คำปรึกษา 2. เป็นคนกลางในการไกล่เกลี่ยความขัดแย้งของสมาชิกร่วมกับแก่ฝายผู้ช่วยแก่ฝาย 3. ที่ปรึกษาส่วนมากจะเป็นผู้อาวุโส ผู้ทรงคุณวุฒิภายในชุมชน และอดีตแก่ฝาย 4. มีความรู้ความสามารถในการบริหารจัดการเหมืองฝายและมีประสบการณ์การทำงาน	คงบทบาทเดิมเพียงแต่ที่ปรึกษามักเป็นตัวแทนจากองค์กรต่าง ๆ จากหน่วยงานภาครัฐเพิ่มขึ้นและมักไม่ค่อยมีความรู้ความเข้าใจในการบริหารจัดการเหมืองฝายเพราะขาดประสบการณ์ หรือไม่ใชตัวแทนชุมชน	ส่วนมากจะเป็นผู้อาวุโส ผู้ทรงคุณวุฒิภายในชุมชน อดีตแก่ฝาย และกลุ่มบุคคลที่ดำรงตำแหน่งในคณะกรรมการบริหาร อบต. สันป่ายาง ซึ่งมักไม่มีความรู้เกี่ยวกับเหมืองฝายหรือขาดประสบการณ์ทำงาน	

ตารางที่ 11 (ต่อ)

ตำแหน่ง/บทบาทในอดีต	บทบาทในปัจจุบัน		
	กลุ่มเมืองฝายสูงต่ำ	กลุ่มเมืองฝายห้วยโป่ง	กลุ่มเมืองฝายคอนจีน
สมาชิกเมืองฝาย			
1.ดูแลรักษาเมืองรับน้ำเข้าสู่พื้นที่การเกษตรของตัวเอง	คงบทบาทเดิม แต่เพิ่มการเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มผู้ใช้น้ำจากชลประทานลุ่มน้ำกวังเพิ่มขึ้น ส่วนบทบาทด้านการซ่อมแซมเมืองฝาย	คงบทบาทเดิม แต่การส่งแรงงานและระดมทรัพยากร เพื่อซ่อมแซมเมืองฝายลดลง เพราะเป็นบทบาทของ อบต. ต้นปายาง	คงบทบาทเดิม แต่การส่งแรงงานและระดมทรัพยากร เพื่อซ่อมแซมเมืองฝายลดลง เพราะเป็นบทบาทของเทศบาลตำบลหนองผึ่ง
2.ปฏิบัติตามคำสั่งของแม่เมืองฝาย			
3.การส่งแรงงานเข้าร่วมทำงานและกิจกรรมของเมืองฝาย	การซ่อมแซมเมืองฝายลดลง เพราะ อบต. มีการจัดสรรงบประมาณจัดจ้าง		
4.เข้าร่วมประชุมลงมติกำหนดวันเวลาขุดลอกลำเหมือง ทำกิจกรรม และร่วมระดมทรัพยากรซ่อมแซมเมืองฝาย	แรงงานเพื่อขุดลอกเมืองฝาย		

ด้านกิจกรรม ได้แก่ กฎระเบียบข้อบังคับ ประเพณีหรือพิธีกรรม และปฏิทินการใช้น้ำ ในภาพรวมมีการปรับเปลี่ยนไปบ้างบางส่วนตามสถานการณ์หรือกลุ่มคนที่มาเกี่ยวข้อง ยกตัวอย่างกลุ่มเมืองฝายสูงต่ำ มีการเปลี่ยนแปลงและบังคับใช้กฎระเบียบ ข้อบังคับ ตลอดจนประเพณี พิธีกรรม และการปฏิทินการเปิด-ปิดน้ำ ให้สอดคล้องกับกลุ่มผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำกวังเป็นหลัก และปรับในเรื่องเกณฑ์การว่าจ้างแรงงานตามงบประมาณสนับสนุนของอบต.

ขณะที่กลุ่มเมืองฝายบ้านห้วยโป่ง และกลุ่มเมืองฝายบ้านคอนจีน ยังคงการบังคับใช้กฎระเบียบ ข้อบังคับเดิม เพียงแต่เพิ่มบทลงโทษขึ้น แต่ก็เป็นการบังคับใช้ที่ค่อนข้างยืดหยุ่น ที่มีการแก้ฝายเป็นผู้ดูแล ส่วนด้านพิธีกรรมของกลุ่มเมืองฝายบ้านห้วยโป่ง เริ่มมีการรื้อฟื้นประเพณีการเลี้ยงผีฝายเมื่อปี 2547 โดยแก้ฝาย นายอินผ่าน ประสิทธิ์ สำหรับกลุ่มเมืองฝายบ้านคอนจีน ไปเข้าร่วมพิธีกรรมเลี้ยงผีฝายกับกลุ่มเมืองฝายพญาคำ ซึ่งเป็นฝายหลัก สุดท้าย เรื่องปฏิทินการใช้น้ำ ทั้งสองกลุ่มยังคงมีการเปิด-ปิดน้ำตามฤดูกาลทำการเกษตร และเปิดใช้ในช่วงน้ำแล้งบางกรณี

5.2 อภิปรายผล

กลุ่มเหมืองฝายลุ่มต่ำ กลุ่มเหมืองฝายห้วยโป่ง กลุ่มเหมืองฝายพญาคำ และกลุ่มเหมืองฝายบ้านคอนจีน ซึ่งเป็นฝายลูกของเหมืองฝายพญาคำ ล้วนเป็นกลุ่มคนที่มารวมตัวกัน มีการกำหนดบทบาท กำหนดกฎระเบียบ กำหนดกิจกรรม และกำหนดขนบธรรมเนียมประเพณี เพื่อให้มีบทบาทในการจัดการน้ำ และดูแลระบบเหมืองฝายร่วมกัน ตามภูมิปัญญาชาวล้านนา ซึ่งสอดคล้องกับที่โสภา (2522) ได้กล่าวว่า หากการที่บุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปมาทำกิจกรรมร่วมกัน การแสดงออกของบุคคลที่เป็นสมาชิกกลุ่ม ซึ่งมีสถานภาพและบทบาทที่ต่างกัน โดยภาพรวมในนามของกลุ่มสถาบัน หรือองค์กร โดยเฉพาะบทบาทที่เป็นสถาบันหรือองค์กรจะถูกกำหนดขึ้นโดยกฎหมายขนบธรรมเนียมประเพณี หรืออื่น ๆ ที่จะทำให้นบุคคลที่อยู่ในตำแหน่งนั้นแสดงพฤติกรรมออกมา

ทั้งนี้ กลุ่มดังกล่าวจะมีการจัดสรรน้ำสู่พื้นที่การเกษตรแก่สมาชิกในชุมชน และนอกชุมชนอย่างเป็นธรรม ผ่านระบบเหมืองฝายดั้งเดิม (2544) ได้กล่าวถึงระบบเหมืองฝายว่า เป็นการจัดการน้ำได้เหมาะสมกับระบบนิเวศ และเกิดประสิทธิภาพสูงสุดต่อการผลิตในภาคการเกษตร รวมทั้งสร้างความเป็นธรรมให้เกิดขึ้นในชุมชน โดยมีระบบการจัดสรรแบ่งปันน้ำอย่างเสมอภาค ทำให้กลุ่มชนในเขตภาคเหนือตอนบนพัฒนาภูมิปัญญาความรู้ และเทคนิควิธีในการจัดการน้ำอย่างเป็นระบบ อีกทั้งพัฒนาองค์กรชุมชนขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ดูแลจัดการน้ำ ทั้งในระดับชุมชน หมู่บ้าน และในระดับเครือข่ายของชุมชนต่าง ๆ ที่ใช้น้ำร่วมกัน จนเกิดประเพณีความเชื่อในการจัดการทรัพยากรร่วมกัน เช่น ความเชื่อเรื่องผีฝาย การลงแขกกันทำงานเพื่อส่วนรวม

การที่ องค์การบริหารส่วนตำบล และเทศบาล เข้าไปมีบทบาทในการจัดการทรัพยากรน้ำร่วมกับกลุ่มเหมืองฝายมากขึ้นในปัจจุบัน โดยการดำเนินงานตามแผนงาน โครงการการปรับปรุงซ่อมแซมลำเหมืองประจำปี เพื่อการพัฒนาแหล่งน้ำ ไม่ว่าจะเป็น อบต.สันนาเม็งกลุ่มกลุ่มเหมืองฝายลุ่มต่ำ อบต.สันป่าขางกับกลุ่มเหมืองฝายห้วยโป่ง และเทศบาลตำบลหนองผึ่งกับกลุ่มเหมืองฝายคอนจีน นั้นเป็นไปตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญปี 2540 ที่ต้องการให้เกิดกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม ดังข้อความของกิตติพันธ์ และคราภรณ์ (2544) ที่ระบุถึงการกระจายอำนาจว่า เป็นการที่รัฐบาลกลางมอบหมายให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทำหน้าที่แทนในการจัดสรรทรัพยากรของประเทศให้เกิดประโยชน์สูงสุด และการกระจายอำนาจนี้ รวมถึงการกระจายภารกิจ การกระจายอำนาจการตัดสินใจ การกระจายอำนาจในการบริหารจัดการ และการกระจายความรับผิดชอบต่อน้ำที่ ดังเช่น บทบาทหน้าที่โดยตรงของ อบต. ในการบำรุงรักษาเส้นทางคมนาคมทางน้ำและทางบก รักษาความสะอาดของเส้นทางน้ำ และการจัดให้มีน้ำเพื่อการเกษตร

ขณะเดียวกัน กลับค้นพบว่าความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเมืองฝ่าย และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นไปในลักษณะเชิงบทบาทหน้าที่และโครงสร้างเท่านั้น กล่าวคือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จะมีบทบาทเป็นผู้คอยให้ความช่วยเหลือและดูแลรักษาระบบเมืองฝ่ายภายใต้ขอบเขตภารกิจของตนเอง และเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการ หรือกิจกรรมบางอย่างของกลุ่มเมืองฝ่าย เช่นเดียวกับผลการศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงของการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนนางแล อ.เมือง จ.เชียงราย โดย ธนะภูมิ เสมบุตร (2547) ซึ่งพบว่า มีสองฝ่ายที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการจัดการน้ำของชุมชนนางแล ฝ่ายแรกคือกลุ่มเมืองฝ่ายที่มีหน้าที่ในการจัดสรรน้ำ และฝ่ายที่สองคือองค์การบริหารส่วนตำบลนางแลที่เริ่มมีบทบาทมากขึ้นในการก่อสร้าง ซ่อมแซม ดูแลตัวฝ่าย และเส้นทางลำเลียงน้ำในชุมชนทั้งหมด และบทบาทของฝ่ายหลังจะมาแทนที่บทบาทของฝ่ายแรกที่มีมาแต่เดิม

อย่างไรก็ตาม กลุ่มเมืองฝ่ายแต่ละกลุ่มยังคงไว้ซึ่งการบริหารจัดการตนเองได้อย่างอิสระ แม้ว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จะเข้าไปมีบทบาทต่อการดูแลเมืองฝ่ายมากขึ้นก็ตาม ข้อค้นพบนี้ มีความขัดแย้งกับผลการศึกษาของ พัชร อัจฉา (2538) เรื่องการปรับตัวขององค์กรเพื่อการชลประทานท้องถิ่นต่อกระบวนการแทรกแซงระบบสาธารณะของรัฐ โดยศึกษากรณีการจัดการเหมืองฝายในลุ่มแม่น้ำปิงตอนบน ที่พบว่า รัฐอำนาจในการเปลี่ยนแปลงการจัดการน้ำของท้องถิ่นมาเป็นการจัดการน้ำของราชการทั้งหมด และกลไกของระบบราชการเหล่านี้ รวมทั้งผู้มีอิทธิพลทั้งในและนอกท้องถิ่น เช่น นักการเมือง ผู้นำ และนักธุรกิจ ยังมีส่วนสำคัญในการผลักดันให้การจัดการน้ำของท้องถิ่นเปลี่ยนไปเป็นระบบชลประทานของรัฐ ส่งผลให้ประสิทธิภาพและอำนาจในการจัดการน้ำของท้องถิ่นลดลง โดยอำนาจรัฐมีบทบาทในการจัดการและควบคุมการใช้น้ำมากกว่าท้องถิ่น

ในอีกด้านหนึ่ง กลุ่มเมืองฝ่ายแต่ละกลุ่มมีความตระหนักถึงความจำเป็นในการปรับตัวต่อสถานการณ์ปัจจุบัน ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในส่วนของกลไกการดำเนินงาน บทบาท และกิจกรรมการดำเนินงาน บางส่วน เพื่อให้สอดคล้องกับ สภาพเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความต้องการการใช้น้ำในพื้นที่ โครงสร้างการปกครองภาครัฐ และหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง อันเป็นความเปลี่ยนแปลงในฐานะการปรับตัวที่ แมคไกวเวอร์และเพจ (ในวราคม.มปป.) ได้สรุปไว้ว่าเป็นการปรับปรุงตัวเอง เพื่อให้สามารถมีชีวิตอยู่ในสภาพแวดล้อมนั้น ๆ ได้อย่างเหมาะสม

ด้านการเปลี่ยนแปลงของกลไกการดำเนินงาน ในเมืองฝายขนาดใหญ่จะมีการปรับไปสู่รูปแบบของคณะกรรมการที่ค่อนข้างเป็นทางการมากขึ้น บนฐานของกลไกเดิม ได้แก่ กลุ่มเมืองฝายสูงต่ำ และกลุ่มเมืองฝายพญาคำ ส่วนกลุ่มเมืองฝายขนาดเล็กจะยังคงกลไกการดำเนินงานแบบธรรมชาติ ที่บริหารจัดการโดยแก่เหมืองแก่ฝายเป็นหลัก ได้แก่ กลุ่มเมืองฝายบ้าน

คอนจีนและกลุ่มเหมืองฝายบ้านห้วยโป่ง นอกจากนี้ ส่วนหนึ่งยังประสานกับกลไกในชุมชนอื่นหรือเครือข่ายของภาครัฐ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารจัดการน้ำ เช่น กลุ่มเหมืองฝายลุงคำกับกลุ่มผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำแม่กวัง ของกรมชลประทานแม่กวัง ซึ่งเป็นไปในทำนองเดียวกับผลการศึกษาของสาโรจน์ แววมณี (2541) เรื่องกระบวนการปรับตัวขององค์กรชลประทานราษฎรต่อการเปลี่ยนแปลงการเกษตรของฝายเหมืองใหม่ ใน อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่ ที่ค้นพบว่า การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรให้เป็นแบบทันสมัย ที่มีการปลูกพืชเชิงเดี่ยวอย่างเข้มข้นและการพัฒนาระบบชลประทานของรัฐ มีผลกระทบต่อโครงสร้างและหน้าที่ของเหมืองฝายเหมืองใหม่ ไม่ว่าจะเป็นการเลือกตั้งคณะกรรมการ การเปลี่ยนระบบการจ่ายค่าตอบแทน และยังพบว่า การจัดการน้ำแบบองค์กรชลประทานในระยะหลัง ทำให้กลุ่มเหมืองฝายใหม่มีการปรับองค์กร โดยการรวมตัวกับองค์กรชลประทานเหมืองฝายอื่นเพื่อการจัดสรรน้ำ

ในแง่บทบาทของกลุ่มเหมืองฝายแต่ละกลุ่ม ส่วนใหญ่จะยังคงบทบาทดั้งเดิมของแก่ฝายผู้ช่วยแก่ฝาย สมาชิกเหมืองฝาย และที่ปรึกษาแก่เหมืองฝาย มีแต่เพียงในส่วนบทบาทการดำเนินงานด้านการบำรุงรักษาซ่อมแซมเหมืองฝาย ที่ปรับเปลี่ยนไปเป็นของ อบต. และเทศบาลส่งผลดีต่อกลุ่มเหมืองฝายในแง่การช่วยแบ่งเบาภาระแรงงานและงบประมาณของชาวบ้าน หรือในบางกลุ่มอย่างกลุ่มเหมืองฝายลุงคำ ต้องมอบบทบาทการตัดสินใจบางส่วนในการจัดสรรน้ำ การดำเนินกิจกรรม และการแก้ปัญหา ให้กับกลุ่มผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำแม่กวังซึ่งกลุ่มร่วมเป็นสมาชิกอยู่ เพื่อหนุนเสริมการบริหารจัดการของกลุ่มเหมืองฝายให้เข้มแข็งขึ้น ตรงนี้สนับสนุนคำอธิบายของอุไรวรรณ (2538) ที่ว่า การแทรกแซงขององค์กรรัฐที่เป็นการบริหารแบบรวมศูนย์ไม่ได้ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในองค์กรเหมืองฝายอ่อนแอลงหรือสลายไป ตรงกันข้ามการแทรกแซงดังกล่าว กลับทำให้เกิดการฟื้นฟูเหมืองฝาย ทำให้เกษตรกรเข้มแข็งขึ้น มีความร่วมมือกับรัฐส่วนกลางเพื่อจัดการน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ กระนั้นก็ตาม เมื่อวิเคราะห์แง่มุมความสัมพันธ์ หรือการมีส่วนร่วมของกลุ่มสมาชิกผู้ใช้น้ำกลับลดลง ไม่ได้มีการส่งแรงงานและระดมทรัพยากรเพื่อช่วยกันพัฒนาเหมืองฝายเหมือนในอดีต เพราะต่างคิดว่าเป็นบทบาทของ อบต. และเทศบาลอันเป็นแง่มุมเดียวกับแนวคิดของ Netting, 1969 (อ้างใน อุไรวรรณ ตันกิมขง, 2528) ที่ระบุว่า การเข้ามาของอำนาจรัฐจากส่วนกลางในการจัดการน้ำแบบใหม่สู่ชุมชนชนบท ทำให้ความสัมพันธ์เดิมของการจัดการน้ำหายไป

สำหรับความเปลี่ยนแปลงด้านกิจกรรม ได้แก่ กฎระเบียบข้อบังคับ ประเพณีหรือพิธีกรรมและปฏิทินการใช้น้ำ มีการปรับเปลี่ยนไปไม่มากนัก เช่น การเพิ่มบทลงโทษ การปรับกฎเกณฑ์การว่าจ้างแรงงานตามงบประมาณสนับสนุนของ อบต. การฟื้นฟูประเพณีเลี้ยงผีฝายของ

กลุ่มเหมืองฝายบ้านห้วยโป่ง การกำหนดปฏิทินการใช้น้ำตามฤดูกาลเกษตรหรือข้อตกลงของกลุ่ม
ผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำกว๊านที่กลุ่มเหมืองฝายลุ่มต่ำเป็นสมาชิก

ในภาพรวม ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ส่วนหนึ่งมีความสอดคล้องกับผลการศึกษาเรื่อง
การจัดการเหมืองฝายหลังการเปลี่ยนแปลงป่าต้นน้ำ ของเสาวภาคย์ (2543) ที่พบการปรับเปลี่ยนใน
4 ด้าน คือ ด้านโครงสร้างกายภาพของเหมืองฝาย ด้านโครงสร้างการบริหารจัดการองค์กร ด้าน
การบริหารจัดการและบทบาทหน้าที่ ด้านกฎระเบียบวิธีการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าต้นน้ำ เพื่อควบคุมการ
ใช้น้ำและป่าอย่างสมดุล สำหรับเหตุแห่งความเปลี่ยนแปลงนั้นน่าจะเกี่ยวเนื่องกับข้อสรุปของ พร
ทิพย์ (2543) ที่กล่าวถึง สาเหตุหลายประการที่ทำให้ระบบเหมืองฝายเดิมของภาคเหนือ
เปลี่ยนแปลงไปอันได้แก่ 1) การรวมระบบเหมืองฝายเดิมเข้ากับการชลประทานของรัฐ 2) การ
เปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน 3) การขาดแคลนแรงงานเข้าร่วมกิจกรรมเหมืองฝาย เพราะคน
หันไปประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรมากขึ้น 4) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างฝาย จากฝายไม้เป็น
ฝายคอนกรีต 5) การขยายตัวของเมือง ทำให้ประสิทธิภาพการรับและส่งน้ำของระบบเหมืองฝาย
ลดลง

ท้ายที่สุดแล้ว กลุ่มเหมืองฝายยังคงต้องการการสนับสนุนจากภาครัฐในส่วนที่ไม่สามารถ
ดำเนินการได้เอง ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง และสถานการณ์ที่ไม่หยุดนิ่ง จนอาจจะกระทบต่อ
การจัดการน้ำของชุมชนอย่างต่อเนื่อง เช่นเดียวกับผลการศึกษาของ อัมพร (2545) เรื่องการ
เปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดการของกลุ่มเหมืองฝาย และผลกระทบจากการจัดการของรัฐที่มีต่อ
องค์กรเหมืองฝายในเขตลุ่มแม่น้ำวาว ที่พบว่า รัฐควรเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำกับชุมชน
โดยให้ความเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชน ให้ชุมชนบริหารจัดการตนเอง พร้อมกับเป็นผู้ให้การ
สนับสนุนเฉพาะในส่วนที่ชุมชนไม่สามารถดำเนินการได้

5.3 ข้อเสนอแนะ

5.3.1 ข้อเสนอแนะเชิงพัฒนา

5.3.1.1 *กลุ่มเหมืองฝาย* ควรมีการทบทวนตนเองอย่างสม่ำเสมอ อาทิ กลไกการ
ดำเนินงาน โครงสร้างการบริหารจัดการ บทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่าย การพัฒนาเหมืองฝายและ
การจัดการน้ำ การดำเนินกิจกรรมและพิธีกรรมต่าง ๆ การบังคับใช้กฎระเบียบ ความต้องการการ
ใช้น้ำของสมาชิก รวมทั้งมีการประเมินสถานการณ์ภายนอกอย่างต่อเนื่อง อาทิ การเปลี่ยนแปลง
ของชุมชน การขยายตัวของเมือง การเปลี่ยนแปลงในระดับนโยบาย การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น
บทบาทหน้าที่ของผู้เกี่ยวข้อง ทั้งนี้ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการดำเนินงาน ตลอดจนสามารถวาง
แผนการพัฒนาแหล่งน้ำและบริหารจัดการน้ำได้อย่างสอดคล้องเหมาะสมกับสภาพความเป็นจริง

5.3.1.2 องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการน้ำ ควรให้อิสระในการบริหารจัดการตนเองแก่กลุ่มเหมืองฝาย และวางบทบาทในฐานะผู้สนับสนุนกลุ่มเหมืองฝาย ทั้งในแง่การเป็นกลไกประสานงานระหว่างหน่วยงาน การให้เครื่องมือและงบประมาณ เป็นต้น ภายใต้แผนการดำเนินงานที่ผ่านการตัดสินใจของกลุ่มเหมืองฝายเอง เพื่อให้สามารถตอบสนองความต้องการด้านการบริหารจัดการน้ำของแต่ละพื้นที่ได้อย่างเป็นธรรมและทั่วถึง นอกจากนี้ควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาอื่นในการบริหารจัดการน้ำ อาทิ การพัฒนาศักยภาพแกนนำ การให้ความรู้ด้านการเกษตร การตรวจวัดคุณภาพน้ำ นอกเหนือไปจากโครงการพัฒนาแหล่งน้ำและปรับปรุงซ่อมแซมเหมืองฝายเพียงอย่างเดียว

5.3.2 ข้อเสนอแนะเชิงวิจัย

5.3.2.1 งานวิจัยครั้งนี้เป็นประโยชน์ในแง่ของการให้ข้อมูลภาพกว้างของกลุ่มเหมืองฝายใน 3 พื้นที่เท่านั้น ทั้งในเชิงบริบทพื้นที่ บทบาทหน้าที่ ความสัมพันธ์ของกลุ่มเหมืองฝายและองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ตลอดจนความตระหนักและการปรับตัวต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ดังนั้น เพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาการบริหารจัดการน้ำของท้องถิ่นให้มากขึ้น ควรมีการวิจัยอย่างต่อเนื่องในเชิงลึกมากขึ้น อาทิ

- การปรับตัวตามแนวคิดนิเวศวัฒนธรรมที่เน้นการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม
- การปรับตัวของกลุ่มเหมืองฝายต่อการเข้าไปมีส่วนร่วมขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ทั้งในเชิงแนวคิด พฤติกรรม และปฏิบัติการ
- การวิเคราะห์โครงสร้างและบทบาทหน้าที่ของกลุ่มเหมืองฝาย และองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น กับความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างทางสังคม เทคโนโลยีการจัดการน้ำและบริบทแวดล้อม
- การศึกษาความเปลี่ยนแปลงในมิติต่าง ๆ เช่น ระยะเวลา ลักษณะ ความสำคัญ ผลกระทบ สาเหตุ และทิศทางของความเปลี่ยนแปลง

5.3.2.2 ควรเลือกเพียง 1 พื้นที่เพื่อการศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ การปรับตัวความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวในเชิงลึก แล้วจึงทำการศึกษาเปรียบเทียบกับพื้นที่อื่น ๆ ที่มีบริบทใกล้เคียงหรือแตกต่างกัน เพื่อให้เห็นแนวทางการบริหารจัดการน้ำของท้องถิ่นในบริบทต่าง ๆ

5.3.2.3 ควรคำนึงถึงปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการน้ำของกลุ่มเหมืองฝาย ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเหมืองฝายกับองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ความเปลี่ยนแปลงเชิงบทบาทหน้าที่และการปรับตัวขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นต้น

5.3.2.4 ควรทำการศึกษาวิจัยในประเด็นอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อการกำหนดแนวทางการบริหารจัดการน้ำของท้องถิ่นในระดับนโยบาย อาทิ

- การจัดการน้ำเพื่อการใช้ประโยชน์ด้านการเกษตรในชุมชน ภายใต้การบริหารจัดการของคนในชุมชน
- การเพิ่มประสิทธิภาพการมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในการสนับสนุนกลุ่มเหมืองฝาย เพื่อการบริหารจัดการน้ำท้องถิ่น
- บทบาทของกรมชลประทานต่อการบริหารจัดการน้ำของท้องถิ่น
- การสร้างกลไกความร่วมมือระหว่างกลุ่มเหมืองฝายและเครือข่ายในพื้นที่อื่น ๆ เพื่อการบริหารจัดการน้ำอย่างมีส่วนร่วม

หนังสืออ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ. 2546. การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ. เอกสารประกอบคำบรรยายการประชุมผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคเหนือ. (เอกสารอค์สำเนา)
- กิตติพัฒน์ แสนทวีสุข และคราภรณ์ เคชพลมาตย์. 2544. "การกระจายอำนาจให้กับท้องถิ่น: ความสำเร็จที่เป็นไปได้" สังคมศาสตร์แห่งการเรียนรู้: การประยุกต์สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต. ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์ บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: พี เอ ลีฟวิ่ง.
- โกวิท พวงงาม และ ปรีดี โชติช่วง, 2544. อะไร? อย่างไร? ทำไม? อบต. ประชาธิปไตยของประชาชนในชนบท. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิญญูชน.
- ชัยนต์ วรรณะภูติ. 2544. "การกำหนดกรอบคิดในการวิจัยเชิงคุณภาพ" คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อการพัฒนา (พิมพ์ครั้งที่ 3) .อุทัย คุลยเกษม บรรณาธิการ.สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลังน่านวิทยา.
- ัชชาวลย์ ทองดีเลิศ. 2542. "ระบบเหมืองฝาย: ภูมิปัญญาการจัดการพื้นบ้าน" สืบสานตำนาน: สานต่อลมหายใจของแผ่นดิน. ัชชาวลย์ ทองดีเลิศ.บรรณาธิการ.เชียงใหม่: มิ่งเมืองนวรรณ์การพิมพ์.
- ชาย โพสิตา. 2547. ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ. นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ธนะภูมิ เสมบุตร. 2547. การเปลี่ยนแปลงการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนนางแล ตำบลนางแล อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย.วิทยานิพนธ์ปริญญาโท .มหาวิทยาลัยแม่โจ้.เชียงใหม่.
- บัณฑิร อ่อนคำและวิริยา น้อยวงศ์นัยวงศ์. ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบท : ประสบการณ์ของประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร. ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ประเวศ วะสี. 2530. "การสร้างสรรค์ภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา". วารสารชุมชนพัฒนา, หน้า 11-17.
- ประกอบ วิโรจนกูฏ. 2540. "ใครเกี่ยวข้องกับน้ำอยู่บ้าง".โลกสีเขียว. (กันยายน-ตุลาคม), หน้า 32-33.

- ปาริชาติ วลัยเสถียร. พระมหาสุทนต์ อปอูน. สหวิทยา วิเศษ. จันทนา เบญจทรัพย์และชลกาญจน์
 สาชนานารี, 2546. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพมหานคร :
 โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.) หน้า 624.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร. 2543. “กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนาและคณะ”. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ในภาคเหนือ. สถานีวิจัยลุ่มน้ำคอกเขียงดาว กลุ่มลุ่มน้ำ ส่วนวิจัยและพัฒนาสิ่งแวดล้อมป่าไม้
 สำนักวิชาการป่าไม้ กรมป่าไม้.
- พรทิพย์ เชียรธีรวิทย์. 2543. “การจัดการน้ำในระบบเหมืองฝายของภาคเหนือ” เศรษฐศาสตร์.
 4(3) : 98-121.
- พรทิพย์ เชียรธีรวิทย์. 2543. การจัดการน้ำในระบบเหมืองฝายของภาคเหนือ. วารสาร
 เศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ปีที่ 4 ฉบับที่ 3 ตุลาคม-ธันวาคม, หน้า 98-120.
- พัชร อางหาญ. 2538. การปรับตัวขององค์กรเพื่อการชลประทานท้องถิ่นต่อกระบวนการแทรกแซง
 ระบบสาธารณะของรัฐศึกษากรณีการจัดการเหมืองฝายในลุ่มแม่น้ำปิงตอนบน.
 วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาการพัฒนาสังคม. บัณฑิตวิทยาลัย.
 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- มานะ นาคำและเบญจวรรณ นาราสัจ. 2536. “วิกฤตการณ์น้ำในภาคอีสานและการจัดการแหล่ง
 น้ำโดยองค์กรชุมชน. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน. สัมพันธ์ เศรษฐกิจ
 บรรณาธิการ. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ยศ สันตสมบัติ. 2544. ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่าง
 ยั่งยืน. ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่าง
 ยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์.
- วรลักษณ์ มนต์เอื้อศิริ. 2539. “อำนาจในการตัดสินใจและความคาดหวังต่ออำนาจการตัดสินใจที่มี
 ต่อกิจกรรมครัวและกิจชุมชนของผู้นำท้องถิ่นชายหญิง”. รายงานการวิจัย. กรมการพัฒนา
 ชุมชน.
- วราคม ที่สุกะ. มปป. ความคิดทางสังคมและทฤษฎีทางสังคมวิทยา. ภาควิชาสังคมวิทยา คณะ
 สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร. พิมพ์ที่โรงพิมพ์เทพประทาน
 พร. 240 หน้า.
- วันเพ็ญ สุรฤกษ์. 2523. “ปัญหาและการแก้ไขข้อขัดแย้งในการจัดการเรื่องน้ำและการใช้น้ำเพื่อการ
 เพาะปลูกในไร่นาของระบบชลประทานหลวงและระบบชลประทานราษฎร์”. รายงาน
 การวิจัย. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วันเพ็ญ สุรฤกษ์. 2528. “พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ความเป็นมาและการจัดการเกี่ยวกับระบบชลประทานในภาคเหนือของประเทศไทย”. รายงานการวิจัย. ภาควิชาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วันเพ็ญ สุรฤกษ์. 42 “ทรัพยากรมนุษย์กับพื้นที่ลุ่มน้ำในภาคเหนือของประเทศไทย : ปัญหาเกี่ยวกับการจัดการพื้นที่ลุ่มน้ำแม่อาว จังหวัดลำพูน”. รายงานการวิจัย. โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ศุภชัย นิมมานเหมินทร์. 2532. การจัดการชลประทานแบบพื้นเมืองของล้านนาไทย (เหมืองฝายและพนา): ปัจจัยที่มีผลต่อความร่วมมือของสมาชิกกลุ่มชลประทานราษฎรในการจัดการและการใช้น้ำในพื้นที่อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาพัฒนาสังคม. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2547. ข้อมูลน้ำของประเทศไทย ปี 2547. กรุงเทพฯ: เพชรรุ่งการพิมพ์

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. 2528. สังคมวิทยาชนบท วิธีการวิจัย ทฤษฎีและการเปลี่ยนแปลงในสังคมชนบทไทย. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สร้อยดี ประยูรเสถียร. 2524. “กระบวนการรวมหัวเมืองประเทศล้านนาไทยเข้าสู่ส่วนกลาง พ.ศ. 2427-2476”. สังคมศาสตร์. (5).

สาโรจน์ แววมณี. 2541. กระบวนการปรับตัวขององค์กรชลประทานราษฎรต่อการเปลี่ยนแปลงการเกษตร: กรณีศึกษาฝายเหมืองใหม่ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาการพัฒนาสังคม. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุชิน วรพงษ์ไพบูลย์. 2543. “การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมและสภาพสังคม เศรษฐกิจของประชาชนจากการสร้างอ่างเก็บน้ำแม่มอก”. ค้นคว้าอิสระ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุภาภรณ์ จันทวานิช. 2544. “วิธีการเก็บข้อมูลในงานวิจัยเชิงคุณภาพ” คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อการพัฒนา (พิมพ์ครั้งที่ 3). อุทัย คลยเกษม บรรณาธิการ. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลังน่านวิทยา.

สุรางรัตน์ บุญบรรณ. 2545. “ปัญหาของการปรับตัวทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนชาติดอยลักษณะพัฒนา อำเภอท่าเสา จังหวัดนครราชสีมา”. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร

มหบัณฑิต (มานุษยวิทยา). สาขาวิชามานุษยวิทยา. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สุวารี วงศ์ทองแก้ว. 2540. “ความขัดแย้งอันเกิดจากการจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐ : กรณีศึกษาอ่างเก็บน้ำแม่สาร อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน”. วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาการเมืองและการปกครอง. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เสาวภาคย์ สุระวงศ์. 2543. “การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมและการจัดการเหมืองฝายของชุมชนในตำบลทรายขาวและตำบลธารทอง อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย”. ค้นคว้าอิสระปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาการจัดการมนุษย์และสิ่งแวดล้อม. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อัมพร ไชยโย. 2549. “พัฒนาการของรูปแบบกลุ่มเหมืองฝายในเขตลุ่มแม่น้ำวาง”. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาการศึกษานอกกระบบ. บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อุไรวรรณ ดันกิมยง. 2528. “องค์กรสังคมในระบบชลประทานเหมืองฝายและการระดมทรัพยากรเปรียบเทียบระหว่างชุมชนบนที่สูงและชุมชนพื้นราบในภาคเหนือของประเทศไทย” วารสารสังคมศาสตร์ มข. เมษายน – ตุลาคม 2528, หน้า 158-194 .

Tam-Kim-Yong, Uraivan, 1995 **Muang-Fai communities are for People: Institutional Strength and Potentials**. Bangkok Socail Rerearch Institute. Chulalongkorn University Printing House.

เอกสารอัดสำเนา

ข้อมูลพื้นฐานบ้านคอนจัน เทศบาลตำบลหนองผึ่ง

ข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของ อบต.สันนาเม็ง

ข้อมูลพื้นฐานตำบลสันป่ายางขององค์การบริหารส่วนตำบลสันป่ายาง

ข้อมูลพื้นฐานของเทศบาลตำบลหนองผึ่ง

บันทึกการประชุมคณะกรรมการเหมืองฝาย

หนังสือบันทึกการประชุมของกลุ่มเหมืองฝายห้วยโป่งตั้งแต่ในอดีต ถึงปัจจุบัน

บันทึกการประชุมกลุ่มผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำกวังและหนังสือแจ้งการเปิด-ปิดประตูน้ำจากคณะกรรมการบริหาร

สัมภาษณ์

เหมืองฝายลุงดำ

นายเชิดศักดิ์ คุณยศยิ่ง

นายรังสรรค์ วงศ์สิทธิ

นายดำ เมืองทอง

นายบุญมี ทาทิพย์

นางกัญณิการ์ แก้วดี

นายแก้ว แสงมณี

นายหมื่น ทิพจร

นายวิสิทธิ์ คนธสิน

นายมา อินสวรรค์

นายดำ พิบูลย์

นายอนันต์ พิบูลย์

นายชูชาติ ปาวัน

นายอินสอน ฟองนวล

นายลี ดาตุย

นายันทพล พงศรววิสุทธิ

นายเกษม เวียงเดช

ผู้ใหญ่บ้านสันนาเม็ง

ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน

สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลสันนาเม็งและหัวหน้าเหมืองฝาย

กำนัน ตำบลสันนาเม็ง

ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน

ตำแหน่ง?

ตำแหน่ง?

ตำแหน่ง?

ตำแหน่ง?

รองประธานเหมืองฝายลุงดำ, อดีตแก่ฝายลุงดำ

ตำแหน่ง?

คณะกรรมการเหมืองฝายลุงดำ

คณะกรรมการเหมืองฝายลุงดำ

สมาชิกผู้ใช้น้ำฝายลุงดำ

นายกองค์การบริหารส่วนตำบลสันนาเม็ง

ปลัดองค์การฯ, เจ้าหน้าที่วิเคราะห์นโยบายและแผนฯ

ฝายห้วยโป่ง

นายบุญมี ทาทิพย์

นายอินผ่าน ประสิงห์

นายหมื่น ทิพย์จร

นายสมควร ประสิงห์

กำนัน ตำบลสันป่ายาง

หัวหน้าเหมืองฝาย

อดีตหัวหน้าเหมืองฝาย

อดีตหัวหน้าเหมืองฝาย, นายก อบต.สันป่ายางและ

อดีต สอบต. หมู่ 2

อดีตหัวหน้าเหมืองฝาย

ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน

สมาชิกผู้ใช้น้ำฝายห้วยโป่ง

อดีตหัวหน้าเหมืองฝาย

นายสม แสงมณี

พ่อดอนม มหาวัง

พ่อปิ่น บุญทาทิพย์

นายวิสุทธิ คนธสิน

ฝ่ายคอนจีน

นายหมิ่น ทิพนตร

นายสมบูรณ์ บุญชู

นายแสง อุ่นศรี

นายประเสริฐ เทวิน

นายบุญ ขุนปัญญา

นายประเสริฐ เทวิน

หัวหน้าเหมืองฝ่ายพญาคำ

รองประธานเหมืองฝ่ายพญาคำ

หัวหน้าเหมืองฝ่ายคอนจีน

สมาชิกผู้ใช้น้ำฝ่ายคอนจีน

สมาชิกผู้ใช้น้ำฝ่ายคอนจีน

สมาชิกผู้ใช้น้ำฝ่ายคอนจีน

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

แบบสัมภาษณ์ตามวัตถุประสงค์ ข้อที่ 1 ศึกษาบทบาทที่เปลี่ยนแปลงของกลุ่มเหมืองฝายในการจัดการน้ำ

กลุ่มผู้ให้ข้อมูล : องค์กรเหมืองฝาย, องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น, ผู้นำ

1. ที่มาที่ไปของกลุ่มเหมืองฝายมีที่ไปที่มาอย่างไร?

- ตั้งมาตั้งแต่เมื่อไหร่
- ใครเป็นแม่เหมืองแม่ฝาย จากคนแรก-ปัจจุบัน (รวมคณะกรรมการเหมืองฝาย ผู้ช่วย และอื่นๆ)
- สมาชิกผู้ใช้น้ำ (กุ่มบ้าน กุ่มไร่ กุ่มไร่ ฯลฯ)
- พื้นที่ครอบคลุม (ที่ตั้งของฝายแม่ ฝายลูก คลองส่งน้ำ และอื่นๆ)
- กฎ ระเบียบ ข้อตกลง ค่าปรับ บทลงโทษ ฯลฯ
 - คณะกรรมการ (วาระการดำรงตำแหน่ง ค่าตอบแทน การคัดเลือก)
 - ผู้ใช้น้ำ (ค่าต๋งน้ำ ค่าปรับ การซ่อมแซม การดูแลและซ่อมแซมคลองส่งน้ำ ฯลฯ)
- พิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง (เช่น การเลี้ยงผีฝาย ทำเมื่อไหร่ อย่างไร งบประมาณ ฯลฯ)
- ปฏิทินในรอบปี (การใช้น้ำ การดูแลรักษา)

2. บทบาทและหน้าที่ของคณะกรรมการเหมืองฝายในอดีต (จากเริ่มตั้งฝายจนเริ่มมี อบต.ในพื้นที่)

- แม่เหมืองแม่ฝาย
- ผู้ช่วย
- คณะกรรมการ
- ผู้ใช้น้ำ

(หน้าที่แต่ละคนทำอะไรบ้าง ระดับการตัดสินใจเรื่องไหน อยู่ที่ใคร เช่น การจัดสรรน้ำ การดูแล รักษาฝายและคลองส่งน้ำ กรณีความขัดแย้ง และการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับน้ำ เช่น ภัยแล้งน้ำไม่พอใช้ ขยะ การปิดเปิดประตูเหมืองฝายอื่นๆ)

3. ที่มาที่ไปของการก่อเกิด อบต.ในพื้นที่

- เกิดเมื่อไหร่
- คณะผู้บริหาร อบต.แต่ละสมัย ถึง ปัจจุบัน

- แผนงานและโครงการเกี่ยวกับการจัดการน้ำของอบต.

-- แต่ละสมัยมีโครงการหรือแผนงานอะไร อย่างไรบ้าง ใครเป็นคนทำ ทำโครงการนี้เพราะอะไร งบประมาณเท่าไร

-- ผลที่เกิดขึ้นจากการทำแผนงาน/โครงการ

4. บทบาทและหน้าที่ของคณะกรรมการเหมืองฝาย ในปัจจุบัน (ตั้งแต่เริ่มมีอบต. ในพื้นที่)

- แก่เหมือง แก่ฝาย
- ผู้ช่วย
- คณะกรรมการ
- ผู้ใช้น้ำ
- บุคคลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และอื่นๆ (ถ้ามี)
- อบต.

(หน้าที่แต่ละคนทำอะไรบ้าง ระดับการตัดสินใจเรื่องไหน อยู่ที่ไหน เช่น การจัดสรรน้ำ การดูแลรักษาฝายและคลองส่งน้ำ กรณีความขัดแย้ง และการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับน้ำ เช่น ภัยแล้ง น้ำไม่พอใช้ ขยะ การปิดเปิดประตูเหมืองฝายและอื่นๆ)

5. อบต.เริ่มเข้ามามีบทบาทในการจัดการน้ำอย่างไร?

- อบต. เข้าามีบทบาทในการจัดการน้ำอย่างไร?
- เหตุผลของการเริ่มเข้ามา อบต. อธิบายให้ฟังหรือไม่ เพราะอะไร
- อบต. เข้ามาแล้วเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไร

แบบสัมภาษณ์ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ศึกษาความตระหนักในการเปลี่ยนแปลงบทบาทของกลุ่มเหมืองฝายในการจัดการทรัพยากรน้ำ

กลุ่มผู้ให้ข้อมูล : องค์กรเหมืองฝาย, ผู้นำ, องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

1. การเปรียบเทียบบทบาทหน้าที่ที่เปลี่ยนแปลงไปของกลุ่มเหมืองฝาย (ในมุมมองของกรรมการกลุ่มเหมืองฝาย และสมาชิก)

- การที่อบต.เข้ามาเกี่ยวข้องกับกลุ่มเหมืองฝายคิดรู้สึกอย่างไร
- เปลี่ยนแปลงหรือไม่อย่างไร
- ดีไหม? ที่เปลี่ยนแปลง

-- เปลี่ยนแปลงเรื่องอะไร

-- เพราะอะไรถึงเปลี่ยนแปลง

2. บทบาทหน้าที่ที่เปลี่ยนแปลงไปของกลุ่มเหมืองฝาย (ในมุมมองของกรรมการบริหาร อบต.)

- เหตุผลที่อบต.เข้ามาเกี่ยวข้องกับกลุ่มเหมืองฝาย
- อบต. จะเพิ่มบทบาทที่เกี่ยวกับการจัดการน้ำหรือไม่ เพราะอะไร ในประเด็นใด

แบบสัมภาษณ์ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 ศึกษาการปรับตัวของกลุ่มเหมืองฝายในการจัดการทรัพยากรน้ำ

กลุ่มผู้ให้ข้อมูล : องค์กรเหมืองฝาย

1. การปรับตัวในเรื่องต่างๆ ของกลุ่มเหมืองฝาย

- แก่เหมือง แก่ฝาย คณะกรรมการ (ภาวะผู้นำเปลี่ยนแปลง? อำนาจถูกลดทอน? การตัดสินใจ? ฯลฯ)
- การมีส่วนร่วมในกิจกรรมเหมืองฝายของสมาชิก (มาก-น้อยในกิจกรรมใดบ้าง? ค่าต้งน้ำ ค่าปรับ การซ่อมแซมฝาย การดูแลและซ่อมแซมคลองส่งน้ำเป็นอย่างไร)
- กฎ ระเบียบ ข้อตกลง ค่าปรับ บทลงโทษ ฯลฯ
- คณะกรรมการ (วาระการดำรงตำแหน่ง ค่าตอบแทน การคัดเลือก)
- พิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง (เช่น การเลี้ยงผีฝาย ทำเมื่อไหร่ อย่างไร งบประมาณ ฯลฯ)
- ปฏิทินในรอบปี (การใช้น้ำ การดูแลรักษา)

แบบสัมภาษณ์ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 4 ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเหมืองฝายกับอบต. เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำ

กลุ่มผู้ให้ข้อมูล : องค์กรเหมืองฝาย, องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

แนวทางคำถาม :

- ใช้กิจกรรมเป็นตัวเล่าเพื่อบอกความสัมพันธ์ เช่น เลี้ยงผีฝ่าย การซ่อมแซม ฝ่าย การสร้างฝ่ายลูกใหม่ การขุดลอกคลองส่งน้ำ ฯลฯ และพิจารณาข้อมูล เพื่อวิเคราะห์ทิศทางความสัมพันธ์
 - ทางบวก (พันธมิตร ทำงานแบบพี่น้อง เอื้อเฟื้อเกื้อกูล บอกกล่าว ช่วยเหลือ ฯลฯ)
 - ทางลบ (ขัดแย้งด้วยคำพูด หรือการกระทำ หรืออื่นๆ เช่น เรื่องงบประมาณ เสนอเรื่องการจัดการน้ำเข้าไปในแผนอบต.

หน่วยวิเคราะห์ : หน่วยวิเคราะห์ในการค้นหาครั้งนี้เป็นข้อมูลที่ได้จากบุคคล 2 กลุ่ม คือ กลุ่มเหมืองฝายและกลุ่มองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในแต่ละกลุ่มประกอบด้วยบุคคลดังนี้

กลุ่มเหมืองฝาย	กลุ่มองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
แก่เหมือง แก่ฝ่าย	นายกอบต./นายกเทศมนตรี
คณะกรรมการเหมืองฝาย	คณะกรรมการอบต.
ลูกฝ่าย	สออบต.
ผู้ที่เกี่ยวข้อง	ผู้ที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้ผู้วิจัยมีการเก็บรวบรวมข้อมูลตามประเด็นคำถามที่กำหนดโดยยึดวัตถุประสงค์เป็นตัวตั้งและแยกแยะเป็นประเด็นคำถามย่อยในรายละเอียด นอกจากนั้นวิธีการสอบถามและวิธีการใช้ภาษาตามลักษณะของกลุ่มคน เช่น ในการสอบถามแก่เหมืองฝายและสมาชิกได้พยายามใช้ภาษาพูดที่เข้าใจง่ายและสามารถสื่อสารได้ง่าย รวมถึงได้มีการกำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการสัมภาษณ์ไว้ดังนี้

1) สถานที่ในการสัมภาษณ์ ไม่มีการกำหนดสถานที่แน่นอนกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักในกลุ่มองค์กรเหมืองฝาย ส่วนใหญ่จะเป็นสถานที่ตามสะดวก เช่น ใต้ถุนบ้าน ไร่นา วัด ที่ทำการฝายหรือที่อื่นๆ ตามความเหมาะสมกับโอกาสที่ได้พบปะกับบุคคลเหล่านั้น แต่หากเป็นตัวแทนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มักใช้ที่ทำการองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั้นๆ เป็นสถานที่ในการพูดคุยแลกเปลี่ยน

2) ลักษณะการสัมภาษณ์ เน้นใช้วิธีการพูดคุยแบบตัวต่อตัว หลีกเลี่ยงการสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการ แต่กลับเน้นการสัมภาษณ์เพื่อสร้างความสัมพันธ์และสร้างข้อมูลร่วมกันมากกว่าการกำหนดให้ผู้ถูกสัมภาษณ์เป็นแหล่งข้อมูลเพียงอย่างเดียว ดังที่ ชาย โพธิ์สีดา (2540 : 258-260) ได้กล่าวไว้ว่าเกี่ยวกับวิธีการสัมภาษณ์ในงานวิจัยเชิงคุณภาพว่า ผู้สัมภาษณ์กับ

ผู้ให้สัมภาษณ์จะอยู่ในฐานะสร้างข้อมูลร่วมกันและต่างมีบทบาทในการเรียบเรียงข้อมูลขึ้นมาแบบ ด้อยที่ดื้อนอาศัยโดยฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ให้ประสบการณ์ ความคิดและความรู้ของตัวเองในรูปของการ บรรยาย (narrative) ขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งก็ฟังและสนองตอบต่อสิ่งที่อีกฝ่ายหนึ่งพรรณานอกมาด้วย ใจจดใจจ่อพร้อมกับคอยกระตุ้นให้อีกฝ่ายสามารถเรียกความจำ/ความคิดเกี่ยวกับเรื่องราว ประสบการณ์นั้นๆ ของตนขึ้นมา ซึ่งทั้งสองฝ่ายก็ร่วมสร้างเรื่องราวและความหมายของเรื่องนั้น ขึ้นมาใหม่ (reconstructed) และถูกถ่ายทอดในระหว่างการสัมภาษณ์นั้น ซึ่งทั้งหมดก็เสมือนเป็น กระบวนการสร้างข้อมูล

อย่างไรก็ตามผู้วิจัยมีข้อสังเกตระหว่างการทำสัมภาษณ์เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลพบว่า การ สัมภาษณ์พูดคุยกับกลุ่มองค์กรเหมือนฝ่ายและผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการมี บรรยายที่สับสนๆ ไม่เคร่งเครียด กับการพูดคุยกับเจ้าหน้าที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในระดับ ต่างๆ ที่มีความกังวลเรื่องเวลาที่ใช้ในการสัมภาษณ์และระมัดระวังการให้ข้อมูลเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเขตชุมชนเมือง เนื่องจากระหว่างนั้นมีประเด็นขัดแย้ง เกี่ยวกับการรื้อเมืองฝ่าย ซึ่งเป็นปัญหาระหว่างรัฐกับชุมชนที่ยังไม่ได้รับการคลี่คลาย จึงทำให้ ข้อมูลที่ได้จากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในกลุ่มนี้ถูกจำกัดด้วยสถานการณ์ข้างต้นตามไปด้วย

3) ภายหลังการสัมภาษณ์ เมื่อได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์จากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ผู้วิจัยจึงนำข้อมูลที่ได้จากการบันทึกและการจำที่ไม่มีโอกาสบันทึกมาเรียบเรียงข้อมูลเชิงพรรณนา เพื่อบรรยายข้อมูลที่ได้ทั้งข้อมูลหลักและข้อมูลที่คาดว่าจะนำมาใช้ประโยชน์ได้ตามหัวข้อที่ กำหนดไว้ในแบบสัมภาษณ์ จากนั้นจึงนำสู่การประมวลผลเพื่อสรุป วิเคราะห์และตีความ